

เขาวงกตลัวงง

จากหอผีสู่รูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์

ประสิทธิ์ ลีปรีชา

เทพวารีกลั่นฉนวน

จากหอผีสู่รูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์

ประสิทธิ์ ลีปรีชา

เทพวรักษ์ลัวฉฉว

จากหอผีสู่รูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์

ผู้เขียน

ประสิทธิ์ ลิปรีชา

พิมพ์ครั้งที่ 1

กันยายน 2560

จำนวน

500 เล่ม

จัดพิมพ์โดย

ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

239 ถนนห้วยแก้ว ตำบลสุเทพ

อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

โทรศัพท์ 0 5394 3565, 0 5394 3528

โทรสาร 0 5322 2763

ออกแบบ/พิมพ์ที่

หจก.วนิดาการพิมพ์ 14/2 หมู่ 5

ตำบลสันผีเสื้อ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50300

โทรศัพท์/โทรสาร 0 5311 0503-4

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ประสิทธิ์ ลิปรีชา.

เทพวรักษ์ลัวฉฉว: จากหอผีสู่รูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์.-- เชียงใหม่ : ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2560.

194 หน้า.

1. ไทย (ภาคเหนือ)--ความเป็นอยู่และประเพณี. 2. พิธีทางศาสนาและพิธีกรรม.
I. ชื่อเรื่อง.

390.09593

ISBN 978-616-398-225-4

คำนำ

แม้เราจะมีชีวิตอยู่ในยุคของการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม แต่ดูเหมือนคนส่วนใหญ่ยังคงยึดมั่นอยู่กับความหมายของวัฒนธรรมในเชิงแก่นสารนิยม นั่นคือมองวัฒนธรรมในเชิงอุดมคติอย่างมั่นคงไม่เปลี่ยนแปลง และไม่ยกเว้นแม้แต่ในแวดวงการศึกษา ทั้งๆ ที่ในงานวิจัยสังคมไทยจำนวนมากก็ได้ถกเถียงความเข้าใจวัฒนธรรมที่หลากหลายมาอย่างยาวนานแล้วก็ตาม¹

หนังสือเรื่อง **“เทพารักษ์ล้านนา: จากหอนิสุรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์”** ของ ประสิทธิ์ ลิปรีชา จึงเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของงานวิจัยสนามทางมานุษยวิทยาที่น่าสนใจ ในความพยายามจะศึกษาการเปลี่ยนแปลงทั้งความเชื่อและพิธีกรรมในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ท่ามกลางบริบทของสังคมและวัฒนธรรมล้านนาที่กำลังถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นพื้นที่สามัญมากขึ้น เพื่อวิเคราะห์ความเคลื่อนไหวต่างๆ ที่กำลังเกิดขึ้นกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนท้องถิ่น ทำนองเดียวกับที่เคยเกิดมาแล้วกับประเพณีและพิธีกรรมอื่นๆ ที่พบเห็นกันอยู่ทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นพิธีปีใหม่เมือง หรือพิธียี่เป็ง ซึ่งผู้คนต่างสนใจความสนุกสนานมากกว่าคุณค่าและความศักดิ์สิทธิ์ ที่เป็นเสมือนรากฐานของความเชื่อท้องถิ่น อีกทั้งยังไม่สนใจไยดีหรือตั้งข้อคำถามกับการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายเหล่านั้น

แต่คนทั่วไปมักจะมองปรากฏการณ์เหล่านี้ว่าเป็นอาการของความเสื่อมถอยด้านศีลธรรม ตามมุมมองที่มักยึดมั่นอยู่กับความหมายของวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นเพียงคุณค่าที่ดั่งงาม หรือไม่เช่นนั้นก็มักจะกล่าวหา

¹ อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2558). “ความเข้าใจวัฒนธรรมในงานวิจัยสังคมไทย” ใน จวีวรรณ ประจวบเหมาะ (บก.). *ถกเถียงวัฒนธรรมในงานวิจัยภาคกลาง* (หน้า 25-99) เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ว่าระบบเศรษฐกิจทุนนิยมกำลังแสวงหาประโยชน์จากวัฒนธรรมมากขึ้น จนนำไปสู่การทำลายคุณค่าต่าง ๆ ในทางตรงข้าม หนังสือเล่มนี้พยายามเสนอมุมมองที่แตกต่างบนพื้นฐานความรู้ทางมานุษยวิทยา เพื่อช่วยเปิดมุมมองใหม่ ๆ ในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว แทนการกล่าวโทษและกล่าวหาอย่างง่าย ๆ เท่านั้น ด้วยการชวนให้หันมามองถึงความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ด้วยการเชื่อมโยงไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านอื่น ๆ อีกหลากหลายมิติ

หนังสือเล่มนี้เริ่มต้นจากความสนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นกับพิธีเลี้ยงผีอารักษ์จำนวนหนึ่ง (ในหนังสือเล่มนี้ใช้คำว่า เทพารักษ์) ของชุมชนท้องถิ่นในภาคเหนือ เช่น ฝิ่นหลวงวิลังคะ ของชาวลัวะ จากที่เคยเป็นพิธีกรรมเช่นไหว้หน้าหอผี และจำกัดอยู่เฉพาะคนในท้องถิ่นได้ค่อย ๆ เปลี่ยนไปเป็นพิธีเฉลิมฉลองอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ ที่ถูกสร้างขึ้นมาแทนที่ โดยเปิดให้คนภายนอกเข้ามามีบทบาทในพิธีกรรมเพิ่มมากขึ้น เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการส่งเสริมการท่องเที่ยว ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้เกิดขึ้นมาระยะหนึ่งแล้ว ตามกระแสของการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับมิติทางเศรษฐกิจมากขึ้น²

ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้พยายามนำเสนอแนวความคิดใหม่ ๆ มาช่วยทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมและความเชื่อดังกล่าว เริ่มจากการแยกแยะให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ผีอารักษ์ที่เคยเป็นนามธรรมในจินตนาการของชาวบ้าน ได้กลายเป็นรูปธรรมหรือรูปลักษณ์ที่จับต้องได้ ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการสร้างวัตถุบูชา ตามกระแสนิยมของการ

² อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). **เจ้าที่และผีปู่ย่า พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น** เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สร้างวัตถุมงคลเชิงพาณิชย์นั่นเอง ต่อมาก็ได้แยกแยะให้เห็นความแตกต่างระหว่างพื้นที่ปิดและพื้นที่เปิด หรือพื้นที่สาธารณะ ความทรงจำทางสังคมของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่สามัญ ซึ่งล้วนชี้ให้เห็นถึงพลวัตของวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นพื้นที่ของความขัดแย้งและการช่วงชิงความหมายระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ³ โดยเฉพาะผู้นำทางการเมืองขององค์กรท้องถิ่นและหน่วยงานภายนอกที่พยายามเข้ามาแสดงบทบาทเหนือชุมชนท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น

ความสำคัญและความน่าสนใจของหนังสือเล่มนี้จึงอยู่ที่การใช้กรณีศึกษาเพื่อยืนยันถึงความเข้าใจวัฒนธรรมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป จากคุณค่าที่ดงามอย่างตายตัว มาเป็นพื้นที่ขัดแย้งและช่วงชิงความหมายอย่างซับซ้อน กรณีศึกษาต่าง ๆ ล้วนสะท้อนนัยของความตึงเครียดระหว่างชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มคนภายนอก ภายใต้บริบทของการพัฒนาที่ยังไร้ความเป็นธรรม เพราะพื้นที่สามัญที่ถูกสร้างขึ้นแทนที่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลับยิ่งกีดกันชุมชนท้องถิ่นออกจากการพัฒนาที่ไร้การมีส่วนร่วมอยู่นั่นเอง

อานันท์ กาญจนพันธุ์

12 กันยายน 2560

³ อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2558). “พื้นที่ทางวัฒนธรรมในวาทกรรมการพัฒนา” ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บก.) *กำกับปาก งานวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ* เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กิตติกรรมประกาศ

ระหว่างที่ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลโครงการวิจัยปัญหาสังคมของกลุ่มคนไทยพลัดถิ่นภาคเหนือที่อำเภอเชียงคำกับอำเภอกุขช้างในจังหวัดพะเยา ช่วงปี 2556-2558 ปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่ผู้วิจัยพบคือชาวบ้านที่นั่น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ เกือบจะทุกหมู่บ้านมีการสร้างอนุสาวรีย์ของอดีตผู้นำของตน ด้วยการยกระดับจากหอผีท้ายบ้านมาเป็นรูปปั้นอนุสาวรีย์ที่ตั้งตระหง่านในพื้นที่สาธารณะ แรกเริ่มนั้นชาวบ้านในหมู่บ้านที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษคนเดียวกันมีเพียงอนุสาวรีย์เดียว แต่ต่อมาเมื่อมีการแยกหมู่บ้าน ก็มีการสร้างอนุสาวรีย์ใหม่เป็นของหมู่บ้านตนเอง ซึ่งมีทั้งที่เป็นอนุสาวรีย์ของอดีตผู้นำคนเดียวกัน กับที่เป็นอนุสาวรีย์ของผู้นำคนอื่น ปรากฏการณ์ดังกล่าวก็เกิดขึ้นในชุมชนไทลื้อที่อำเภอท่าวังผาในจังหวัดน่านด้วย

เช่นเดียวกัน ระหว่างที่เดินทางลงเก็บข้อมูลโครงการวิจัยในพื้นที่อำเภออมก๋อยและอำเภอแม่สะเรียง ผู้วิจัยสังเกตเห็นอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะที่หน้าเทศบาลตำบลบ่อหลวงในเขตอำเภอฮอด ซึ่งเป็นชุมชนลัวะเมื่อได้แวะถามชาวบ้าน จึงได้เรียนรู้ว่าการสร้างอนุสาวรีย์อดีตผู้นำของชาวลัวะที่นั่นได้รับอิทธิพลมาจากที่บ้านเมืองกะเหรี่ยงในตำบลสะลวง อำเภอแมริ่ม นอกจากนั้นแล้วยังพบว่าการสร้างรูปปั้นของอดีตผู้นำหรือนักรบคนเก่งกล้าของท้องถิ่น ที่ทุกวันนี้ชาวบ้านนับถือเป็นอารักษ์หรือเสื้อเมืองของท้องถิ่น ทั้งที่ทำเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและที่เป็นอนุสาวรีย์อีกหลายแห่งด้วยกัน ประการสำคัญคือ เมื่อเปลี่ยนจากนามธรรมคือหอผี มาเป็นรูปธรรมที่เป็นรูปปั้นในศาลเจ้าหรือรูปปั้นอนุสาวรีย์ งานเลี้ยงดงหรือสักการะหอผีได้กลายมาเป็นงานที่เอิกเกริก มีภาคส่วนของงานบันเทิงเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย จนกลายเป็นงานท่องเที่ยวประจำปีของท้องถิ่นไป

หนังสือเล่มนี้จึงเป็นผลงานการวิจัยในโครงการอนุสาวรีย์ท้องถิ่น และชาติพันธุ์ในล้านนา ซึ่งดำเนินการวิจัยระหว่างปี 2558-2559 โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากชุดโครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2558 ผ่านศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ด้วยข้อจำกัดเรื่องเวลาและงบประมาณ ผู้วิจัยจึงเลือกทำการศึกษาการสร้างรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์เพียงสององค์อารักษ์ คือขุนหลวงวิลังคะ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก และเจ้าหลวงเมืองลำ ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย พะเยา น่าน และลำปางเท่านั้น

ผู้วิจัยขอขอบคุณชาวบ้านทุกคนในพื้นที่ที่ทำการเก็บข้อมูล ซึ่งแต่ละแห่งนั้นผู้ให้ข้อมูลมีความเต็มใจและภาคภูมิใจอย่างมากที่ได้บอกเล่าเรื่องราวความยิ่งใหญ่และความสำคัญของอารักษ์ของตน กับทั้งกระบวนการสร้างให้เป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ ขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัยทั้งสามคน คือสงกรานต์ จันตะคาม อุไร ยังชีพสุจริต และชิตชนก ถิ่นทิพย์ ที่ทำงานด้วยความมุ่งมั่นและเก็บข้อมูลในเชิงชาติพันธุ์วรรณนาอย่างละเอียด ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วสันต์ ปัญญาแก้ว หัวหน้าชุดโครงการวิจัย กับทั้งผู้ให้ความเห็นต่อการดำเนินงานวิจัย โดยเฉพาะ ดร.เพ็ญสุภา สุขคตะใจอินทร์ อาจารย์แสง มาละแซม ลุงหนานศรีเลา เกษพรหม และผู้ทรงคุณวุฒิสองท่านที่กรุณาอ่านและให้ความเห็นต่อต้นฉบับ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และคณะสังคมศาสตร์ที่ให้ทุนทำวิจัยสำหรับโครงการนี้ สุดท้ายและสำคัญไม่น้อยเลย คือศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่กรุณาช่วยเขียนคำนำที่แหลมคมและเป็นการประมวลภาพรวมของงานวิจัยทั้งเล่มให้มีความหมายในเชิงวิชาการมากขึ้น

ประสิทธิ์ ลิปรีชา

สารบัญ

คำนำ	ก
กิตติกรรมประกาศ	ง
บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 ประวัติของเทพารักษ์ ความเชื่อและพิธีกรรม	11
ขุนหลวงวิลังคะ: บรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ	11
เจ้าหลวงคำแดง	18
เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก	26
เจ้าหลวงเมืองล้า	31
บทที่ 3 จากหอผีสู่รูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์	47
อนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ	48
ศาลเจ้าหลวงคำแดง	68
ศาลเจ้าและอนุสาวรีย์เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก	83
อนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองล้า	94
ท้องถิ่น การท่องเที่ยว และทุนนิยม	103
บทที่ 4 ชุมชนท้องถิ่นกับรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์	113
จากนามธรรมสู่รูปธรรม	114
จากพื้นที่ปิดสู่พื้นที่เปิด	117
งานสักการะประจำปี: ชื่อ ความหมายรูปแบบการจัดงาน และผู้เข้าร่วม	121
การบนบานและบันดาลโชคลาภ	128
ธุรกิจรายได้	133
อำนาจ ความขัดแย้ง และการช่วงชิง	138

บทที่ 5 พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ งานสมโภชและความทรงจำทางสังคม	143
พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์	143
งานสมโภช	147
ความทรงจำทางสังคม	149
ประเพณีงานเลี้ยงไหว้สาพ่อขุนหลวงวิลังคะ	152
งานบวงสรวงเจ้าพ่อประตู่ผา	164
บทที่ 6 บทสรุปและวิเคราะห์	173
บรรณานุกรม	179

บทนำ

นอกจากศาสนาพุทธแล้ว ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของความเชื่อและพิธีกรรมของผู้คนในล้านนาคือผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะผีเจ้านายหรือผีเมืองซึ่งเป็นการเชื่อที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเครือญาติและตระกูลต่างๆ ในชุมชนเข้าด้วยกัน ผีเจ้านายหรือผีเมืองเป็นอารักษ์เป็นทั้งผู้นำบ้านเมืองและนักรบผู้เก่งกล้าในอดีตของท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ แต่คนรุ่นหลังอัญเชิญให้มาทำหน้าที่คุ้มครองดูแลชุมชนหรือเมืองเพื่อให้เกิดความสงบสุข ความอุดมสมบูรณ์ ปราศจากภัยอันตรายต่างๆ โดยมีหอผีซึ่งเป็นทั้งสัญลักษณ์และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมในการเลี้ยงดวงหรือเลี้ยงผีเมืองเป็นประจำทุกปี ผีเจ้านายหรือผีเมืองจึงเป็นเทพารักษ์ที่อยู่คู่บ้านคู่อเมืองซึ่งผู้คนในสังคมล้านน่านับถือและสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น (ฉลาดชาย รมิตานนท์ 2527, จัทรทิพย์ นาดสุภา และพรพีไล เลิศวิชา 2537, พรพีไล เลิศวิชา สุพชัย เมธิน และนนธชัย นามเทพ 2552, ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ 2551)

ในช่วงสามถึงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ชุมชนท้องถิ่นในล้านนาเริ่มเปลี่ยนเทพารักษ์ของท้องถิ่นจากเดิมที่เป็นเพียงนามธรรมมาสู่ความเป็นรูปธรรม

นั่นคือจากเดิมที่เป็นเพียงหอผีหรืออาคารที่เชื่อว่าองค์เทพารักษ์สถิตอยู่ในนั้น มาเป็นการสร้างรูปปั้นของเทพารักษ์ที่ผู้คนนับถือกัน ในอิริยาบถของท่านั่งเอาไว้ในศาลเจ้า กับทั้งมีการปั้นเป็นอนุสาวรีย์ในลักษณะทำยื่นขึ้นตั้งบนแท่น พื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของรูปปั้นทั้งสองรูปแบบดังกล่าวได้เปลี่ยนจากการเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จากพื้นที่เฉพาะสำหรับการทำพิธีกรรม มาเป็นพื้นที่สาธารณะที่มีการใช้ประโยชน์ในหลากหลายกิจกรรม กับเป็นพื้นที่ที่ผู้คนหลากหลายกลุ่มสามารถเข้าถึงได้ง่ายและมากขึ้นในชีวิตประจำวัน

งานศึกษาเกี่ยวกับผีเมืองหรือผีเจ้านายในช่วงที่ผ่านมา ยังคงเป็นงานศึกษาในเชิงสารัตถนิยม คือเน้นการค้นหาแก่นสารที่ต้องการหาความเป็นจริงขององค์เทพารักษ์แต่ละองค์ว่าเป็นใคร มีความสำคัญอย่างไร และบทบาทกับหน้าที่ขององค์เทพารักษ์ที่มีต่อชุมชนท้องถิ่นนั้นเป็นอย่างไรบ้าง (เกริก อัครชิโนเรศ กับคณะ ม.ป.ป., และไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว กับคณะ 2550) ยังไม่มีการศึกษาในลักษณะที่เป็นพลวัต เพื่อทำความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงของเทพารักษ์จากรูปแบบของหอผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ ประการสำคัญคือ งานศึกษาส่วนใหญ่ยังคงขาดการนำเอาแนวคิดทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ถึงความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ยกเว้นเพียงงานศึกษาของฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527) ที่ใช้ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่นิยมมาทำการวิเคราะห์การดำรงอยู่และความสัมพันธ์ของผีเจ้านายในระบบความเชื่อหรือศาสนาของคนล้านนา กระนั้นก็ตาม งานศึกษาดังกล่าวไม่ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงจากผีที่เป็นนามธรรมมาสู่รูปธรรมในรูปแบบของรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ของชุมชนท้องถิ่นในล้านนา ซึ่งเป็นที่นิยมสร้างกันมากขึ้นในยุคปัจจุบัน

อนุสาวรีย์เป็นสิ่งก่อสร้างในเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ของชาติหรือท้องถิ่น อนุสาวรีย์ในสังคมไทยมักเป็นการก่อสร้างโดยรัฐ เพื่อระลึกถึงคุณงามความดีของผู้นำ หรือกลุ่มบุคคลที่มีต่อประเทศชาติ เช่น อนุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สร้างขึ้นทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด อนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละ อนุสาวรีย์ชาวบ้านบางระจัน ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ในล้านน่านนั้นกลับพบว่าท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์เองก็ได้สร้างอนุสาวรีย์เกี่ยวกับวีรบุรุษของตัวเองด้วย เป็นต้นว่า อนุสาวรีย์ครูบาศรีวิชัย อนุสาวรีย์เจ้าหลวงคำแดง อนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำ และอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ บุคคลเหล่านี้เป็นวีรบุรุษในตำนานที่อาจเคยมีหรือไม่เคยมีตัวตนที่แท้จริง หากแต่ปัจจุบันได้กลายเป็นเทพารักษ์ที่ชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์นับถือเพื่อให้เป็นผู้ปกป้องคุ้มครองพวกเขา ชาวบ้านมีพิธีกรรมประจำปีในการสักการะหรือเลี้ยงผีเหล่านั้น โดยแต่เดิมเป็นเพียงหอผีที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าที่อยู่ท้ายชุมชน แต่ปัจจุบันถูกสร้างเป็นรูปปั้นไว้ในศาลเจ้า หรือเป็นรูปปั้นอนุสาวรีย์ ประการสำคัญคือการสร้างอนุสาวรีย์ของท้องถิ่นและชาติพันธุ์ดังกล่าวเกิดจากความเชื่อและความศรัทธาของชาวบ้าน แล้วทำการระดมความคิดและทรัพยากรขึ้นมาสร้างด้วยตนเอง ซึ่งแตกต่างจากอนุสาวรีย์ที่สร้างโดยรัฐ

ในส่วนของอนุสาวรีย์ที่รัฐสร้างขึ้น สายพิน แก้วงามประเสริฐ นิยามว่าอนุสาวรีย์เป็น “สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงคุณงามความดีของบุคคลผู้กระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ ด้วยการสละกำลังกาย กำลังความคิด หรือแม้ชีวิตเพื่อปกป้องประเทศชาติ หรืออนุสาวรีย์อาจสร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งเป็นพิเศษก็ได้ อนุสาวรีย์จึงถูกสร้างขึ้นอย่างมีจุดประสงค์ ซึ่งอาจเป็นการเชิดชูบุคคล หรือย้ำเตือนถึงเหตุการณ์ในอดีตที่ผู้สร้างให้ความสำคัญ” (2538: 42) กรณีศึกษาเกี่ยวกับอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี

สายพินได้ชี้ให้เห็นถึงการเข้ามามีบทบาทของรัฐส่วนกลางในการยกย่อง
วีรกรรมของท้องถิ่นโคราชให้เป็นวีรกรรมของชาติ ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้
อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารีเป็นทั้งรูปปั้นเพื่อระลึกถึงคุณงามความดีที่ท่านทำให้
กับประเทศชาติ กับทั้งยังเป็นรูปเคารพสักการะของคนไทยด้วย

ขณะที่นิติ เอียวศรีวงศ์ (2538) ตั้งข้อสังเกตว่าอนุสาวรีย์ของฝรั่ง
ตะวันตกนั้นมีอุดมคติในการสร้างเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของความทรงจำทาง
ประวัติศาสตร์ของชาติ หากแต่อนุสาวรีย์ที่สร้างขึ้นนั้นไม่ได้กลายมาเป็น
รูปเคารพสักการะตามแบบที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ทั้งนี้ นิติได้ยกตัวอย่าง
กรณีของสงครามอนุสาวรีย์ที่สร้างขึ้นในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
กับสมัยรัฐชาติ โดยอนุสาวรีย์ที่สร้างขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น
เน้นที่พระมหากษัตริย์ที่ได้สร้างคุณงามความดีให้กับประเทศชาติ ขณะที่
อนุสาวรีย์ในสมัยรัฐชาติเป็นการสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของอุบัติการณ์
24 มิถุนายน 2475 ที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร
มาเป็นระบอบประชาธิปไตย

ตัวอย่างของงานศึกษาว่าด้วยเรื่องอนุสาวรีย์ในประเทศไทยดังกล่าว
หรือในกรณีของต่างประเทศ ก็มักจะให้ความสำคัญกับอนุสาวรีย์ที่สร้างขึ้น
โดยรัฐ เพื่อเชิดชูผู้นำประเทศหรือท้องถิ่นที่ได้สร้างคุณงามความดีให้กับ
ประเทศชาติ รวมทั้งเหตุการณ์สำคัญที่มีนัยของการสร้างสำนึกในความ
เป็นชาติ แต่ในกรณีของดินแดนล้านนา ซึ่งประกอบไปด้วยท้องถิ่นและ
กลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย แต่ละท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์มีประวัติศาสตร์
ที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง โดยเฉพาะการมีผู้นำที่เป็นทั้งตัวบุคคลจริง
และเป็นเพียงเรื่องเล่าในตำนาน ซึ่งเป็นวีรบุรุษร่วมในประวัติศาสตร์ของ
กลุ่มชาติพันธุ์หรือท้องถิ่น ดังตัวอย่างเช่น เจ้าหลวงคำแดงที่เป็นที่นับถือกัน
อย่างกว้างขวางในหมู่คนกลุ่มไทยวนหรือคนเมืองและคนไทลื้อ เจ้าหลวง

เมืองลำในหมู่ชาวไทลื้อ เจ้าพ่อซ้อมือเหล็กในชุมชนคนไทยวน และขุนหลวงวิลังคะที่เป็นบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ เป็นต้น องค์เทพารักษ์เหล่านี้ได้ถูกสร้างขึ้นเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและรูปปั้นอนุสาวรีย์ในท้องถิ่น สิ่งสำคัญคือองค์เทพารักษ์เหล่านี้ไม่ได้ถูกเชื่อมโยงให้สัมพันธ์กับรัฐชาติส่วนกลางแต่อย่างใด ดังนั้น รูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์เหล่านี้จึงไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐส่วนกลางโดยตรง หากแต่รัฐส่วนกลางก็ไม่ได้ขัดขวางการสร้างรูปปั้นและอนุสาวรีย์ขององค์เทพารักษ์โดยคนในท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์แต่อย่างใด ดังนั้น ผู้วิจัยจึงอยากรู้ว่าการสร้างรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ของคนในแต่ละท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนานั้นเกิดขึ้นภายใต้บริบทอะไร? และการเกิดขึ้นของรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ในแต่ละแห่ง ได้ปรับเปลี่ยนความหมายและรูปแบบของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับองค์เทพารักษ์ของผู้คนในแต่ละชุมชนท้องถิ่นอย่างไร?

วัตถุประสงค์สามประการของงานศึกษาชิ้นนี้คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติและพัฒนาการของเทพารักษ์ที่ชาวบ้านนับถือและมีการปรับเปลี่ยนจากหอดูสุริยุปราคาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและรูปปั้นที่เป็นอนุสาวรีย์ 2) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดตามมาจากการสร้างรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ของชุมชนท้องถิ่นในล้านนา และ 3) เพื่อวิเคราะห์ความจำทางสังคมที่มีต่อองค์เทพารักษ์ กับทั้งความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของหอดูสุริยุปราคาปัจจุบันได้กลายมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ท้องถิ่น

แม้ปัจจุบันจะมีการสร้างรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ขององค์เทพารักษ์ท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์เป็นจำนวนมาก¹ แต่ด้วยข้อจำกัด

¹ กรณีตัวอย่างที่พบคือในอำเภอเชียงคำของจังหวัดพะเยาที่เกือบจะทุกหมู่บ้านมีรูปปั้นอนุสาวรีย์ประจำหมู่บ้านของตนเอง

หลายอย่าง งานศึกษาในครั้งนี้จึงเลือกเพียงกรณีศึกษาสี่แห่ง ในจังหวัด เชียงใหม่ เชียงราย พะเยาและน่าน คือ 1) รูปปั้นศาลเจ้า เจ้าหลวงคำแดง ที่อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอแม่สายในจังหวัดเชียงราย และ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา 2) อนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำที่อำเภอ ท่าวังผาในจังหวัดน่าน กับที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา 3) อนุสาวรีย์ ขุนหลวงวิลังคะที่ตำบลสะลงง อำเภอแม่วิม กับที่ตำบลบ่อหลวงใน อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ และ 4) อนุสาวรีย์เจ้าพ่อขอมือเหล็กที่อำเภอ แม่เมาะ และอำเภองาวในจังหวัดลำปาง และอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ โดยดำเนินการวิจัยระหว่างเดือนพฤษภาคม 2558 ถึงเดือนพฤษภาคม 2559

ตารางที่ 1 แสดงชื่อองค์เทพารักษ์และชุมชนที่ทำการศึกษา

องค์ เทพารักษ์ ที่ศึกษา	ชุมชนที่ศึกษา (รูปปั้นในศาลเจ้าหรือรูปปั้นอนุสาวรีย์)			
1. ขุนหลวง วิลังคะ	บ้านเมืองก๊ะ อำเภอแม่วิม	บ้านบ่อหลวง อำเภอฮอด		
2. เจ้าหลวง คำแดง	ถ้ำเชียงดาว อำเภอ เชียงดาว	บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย	บ้านป่าไคร้ใต้ อำเภอ ห้างฉัตร	บ้านแพด อำเภอเชียงคำ
3. เจ้าพ่อ ขอมือ เหล็ก	ประตูผา อำเภอ แม่เมาะ	บ้านร่องต้า อำเภองาว	ค่ายทหาร บ่อน้ำมันฝาง	
4. เจ้าหลวง เมืองลำ	บ้านหนองบัว อำเภอ ท่าวังผา	บ้านแวน อำเภอเชียงคำ		

สำหรับวิธีการศึกษา งานศึกษาในครั้งนี้ใช้วิธีการสำรวจเอกสาร การสังเกตการณ์และการสัมภาษณ์เป็นหลัก กล่าวคือ การค้นคว้าเนื้อหา รายละเอียดจากเอกสารที่เป็นงานวิจัย บทความทางวิชาการ หนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่สามารถหาได้จากห้องสมุดในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โรงเรียนและครอบครัวในชุมชนที่ทำการศึกษา เพื่อนำเนื้อหาที่ได้เหล่านั้น มาประมวล วิเคราะห์และเรียบเรียงให้เข้ากับกรอบเนื้อหาและทิศทางของการวิจัยในครั้งนี้ ส่วนวิธีการสังเกตการณ์ ผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยได้เข้าสังเกตการณ์สักการะเทพารักษ์และพิธีกรรมประจำปีที่บ้านจั้งขึ้นในชุมชนบ้านเมืองกะ อำเภอมะหิมา กับที่ประตุม้า อำเภอมะหิมา จังหวัดลำปาง นอกนั้นเป็นการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง (key-informants) ทั้งที่อยู่ใน 13 ชุมชนที่ได้มีโอกาสเดินทางไปลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนาม กับบุคคลที่เกี่ยวข้องหรือผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญที่อยู่นอกชุมชน โดยเฉพาะนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญด้านพิธีกรรมและความเชื่อซึ่งอยู่ในเมืองเชียงใหม่

คำสำคัญ (keywords) ที่ใช้ในรายงานวิจัยนี้ประกอบด้วยหลายคำด้วยกัน นิยามหรือความหมายของแต่ละคำที่ผู้วิจัยใช้ในงานศึกษาชิ้นนี้คือ

เทพารักษ์ หมายถึงอารักษ์หรือเทพยดาที่คนในท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์เคารพนับถือ ภาษาคำเมืองคือ “เตหะดา” กับ “อาฮัก” ตามตำนานแล้ว เทพารักษ์แต่ละองค์เคยเป็นนักรบที่เก่งกล้า หรืออาจเป็นผู้นำหรือเป็นกษัตริย์ในอดีตของท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ โดยส่วนใหญ่แล้ว จะไม่สามารถระบุระยะเวลาที่ชัดเจนในอดีตได้ แต่มีเรื่องเล่าและการเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของเทพารักษ์เหล่านั้น จนกลายเป็นตำนานขึ้นในปัจจุบัน

หอผี เป็นอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างสำหรับการทำพิธีกรรม สำหรับกลุ่มไทลื้อและกลุ่มลัวะ นิยมสร้างเป็นเรือนหรือกระต๊อบขนาดเล็ก

สูงประมาณ 1 เมตร ชาวบ้านสร้างขึ้น เพื่อเป็นที่สถิตของเทพารักษ์ โดยมีห้องสำหรับวางเครื่องสักการะ ปกติจะตั้งอยู่ในบริเวณป่าท้ายชุมชน เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ใช้สำหรับการประกอบพิธีเลี้ยงผีอารักษ์หรือเลี้ยงดง เป็นหลัก ส่วนกลุ่มไทยวน นิยมสร้างเป็นเรือนขนาดเล็ก กว้างประมาณ 4 เมตร ยาวประมาณ 5 เมตร ยกพื้นสูงประมาณหัวเข่า ภายในมีห้องสำหรับวางเครื่องสักการะองค์เทพารักษ์

รูปปั้นศาลเจ้า หมายถึงรูปปั้นของเทพารักษ์ที่ชาวบ้านปั้นขึ้น ในทำนอง โดยตั้งไว้ตรงด้านหน้าของศาลเจ้า เพื่อการสักการะ ทั้งนี้ อาจมีรูปปั้นของเทพารักษ์องค์รองหรือองค์ที่เกี่ยวข้องอยู่ด้านซ้ายและด้านขวาด้วย

อนุสาวรีย์ หมายถึงรูปปั้นของเทพารักษ์ของท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งแต่เดิมชาวล้านนาให้ความเคารพและทำการสักการะในรูปของหอผี แต่ปัจจุบันชาวบ้านได้ปั้นขึ้นเป็นรูปปั้น ในทำนองในชุดนักรบ ถือหอกหรือดาบ ตั้งไว้บนแท่นสูงในที่กลางแจ้งซึ่งเป็นที่สาธารณะ เพื่อการสักการบูชา และเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และคุณงามความดีของท่าน

ท้องถิ่น หมายถึงชุมชนในทางสังคมที่มีการรวมกลุ่มกัน หรือมีความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของหมู่บ้าน เมือง แอ่งที่รวบรวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์เล็กๆ ที่สมาชิกอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน

กลุ่มชาติพันธุ์ หมายถึงกลุ่มคนที่มีลักษณะร่วมทางประวัติศาสตร์หรือสืบทอดมาจากบรรพบุรุษคนเดียวกัน ปัจจุบันอาจมีอัตลักษณ์และวัฒนธรรมบางอย่างร่วมกัน เช่น ประเพณี พิธีกรรม ภาษาพูด เครื่องแต่งกาย ฯลฯ และที่สำคัญคือการนิยามหรือมีชื่อเรียกกลุ่มชาติพันธุ์เฉพาะของตน เช่น ไทยวน ไทลื้อ ลัวะ

งานเขียนเล่มนี้ประกอบด้วยหกบทด้วยกัน คือ บทแรกเป็นบทนำ กล่าวถึงที่มาและความสำคัญของการวิจัย วัตถุประสงค์ กับรายละเอียด

ของเทพารักษ์ทั้งสี่ที่เลือกทำการศึกษาในครั้งนี้ บทที่สอง เป็นการปูพื้นฐานถึงประวัติของเทพารักษ์ทั้งสี่ที่เลือกทำการศึกษาในครั้งนี้ คือขุนหลวงวิลังคะ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อข้อมือเหล็กและเจ้าหลวงเมืองลำ กับทั้งความเชื่อและพิธีกรรมที่ชาวบ้านมีต่อเทพารักษ์แต่ละองค์ บทที่สาม อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงจากหอผีสู่รูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ขององค์เทพารักษ์ทั้งสี่ บทที่สี่ นำเสนอความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามมาจากการสร้างเป็นรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ บทที่ห้า เป็นเรื่องของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และงานเฉลิมฉลอง ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลที่เป็นบันทึกจากการสังเกตการณ์ในภาคสนามสองแห่ง กับทั้งในส่วนของทฤษฎีวิเคราะห์โดยผู้วิจัย และบทสุดท้ายเป็นบทสรุปและอภิปราย

ประวัติของเทพารักษ์ ความเชื่อและพิธีกรรม

เนื้อหาในบทนี้เน้นการปูพื้นฐานให้เกิดความเข้าใจถึงที่มาของเทพารักษ์แต่ละองค์ รวมทั้งความเชื่อของชาวบ้าน กับพิธีกรรมที่ชาวบ้านทำเพื่อเป็นการสักการะเทพารักษ์แต่ละองค์ คือ ขุนหลวงวิลังคะ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก และเจ้าหลวงเมืองลำ ข้อมูลที่นำมาใช้ในการเรียบเรียงเนื้อหาในบทนี้นั้นได้มาจากการค้นคว้าในหนังสือที่เป็นรายงานวิจัย บันทึกของบุคคลที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลที่จารึกไว้ที่บริเวณศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ รวมถึงการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง

ขุนหลวงวิลังคะ: บรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ

ประวัติของขุนหลวงวิลังคะถูกนำมาถ่ายทอดซ้ำแล้วซ้ำอีก ทั้งในรูปแบบของมุขปาฐะและงานเขียน ซึ่งอาจมีรายละเอียดของเนื้อหาที่แตกต่างกันไปอยู่บ้าง แต่ประเด็นหนึ่งที่สำคัญคือขุนหลวงวิลังคะเป็นบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานในพื้นที่เชิงดอยสุเทพซึ่งอยู่

ทางด้านทิศตะวันตกของตัวเมืองเชียงใหม่และอำเภอใกล้เคียงอย่างแมริม และหางดง ศูนย์กลางการปกครองหรือราชธานีของอาณาจักรลัวะโบราณ อยู่ที่เวียงเชษฐบุรีหรือเวียงเจ็ดริน เวียงสวนดอกและเวียงนพบุรี ซึ่งปัจจุบัน อยู่บริเวณมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนาและมหาวิทยาลัย เชียงใหม่ (ดวงแก้ว 2548: 7)

ขุนหลวงวิลังคะ บางแห่งออกเสียงเป็นพะลังคะ หรือบะลังกะ เป็น ผู้ปกครองในอดีตของชาวลัวะ หรือชื่อกลุ่มเดิมว่าชาวทมิฬะ คือคนที่อยู่ใน ป่า ขุนหลวงวิลังคะเกิดเมื่อปี พ.ศ.1137 ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ของ ชาวลัวะ องค์ที่ 13 แห่งราชวงศ์กุนาระ ภายหลังขึ้นครองราชย์ ท่านได้ เปลี่ยนชื่อเมืองจากทมิฬะนคร เป็นระมิงคนคร ขุนหลวงวิลังคะสิ้นพระชนม์ ปี พ.ศ.1227 รวมอายุประมาณ 90 ชันษา หลังหมดยุคขุนหลวงวิลังคะแล้ว ระมิงคนครถูกปกครองโดยผู้นำอื่นมายาวนาน จนถึงสมัยพญามังรายที่ได้ ทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นที่เชิงดอยสุเทพ และสร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ.1839 แล้วตั้งชื่อว่า เวียงนพบุรีพิงค์ไชยใหม่ หรือเวียงใหม่ และต่อมาเปลี่ยนเป็น เชียงใหม่ในปัจจุบัน (ดวงแก้ว 2548 และประวิทย์ 2551)

ตำนานที่มีความโดดเด่นของขุนหลวงวิลังคะคือตำนานว่าด้วยความรัก ระหว่างขุนหลวงวิลังคะกับพระนางจามเทวี เพราะในช่วงปลายที่ขุนหลวง วิลังคะปกครองเมืองระมิงคนครอยู่นั้น เป็นช่วงเดียวกับที่ฤๅษีวาสุเทพได้สร้าง เมืองหริภุญชัย แล้วเชิญพระนางจามเทวี ธิดาของกษัตริย์กรุงละโว้ (ลพบุรี) ซึ่งเป็นชาวมอญ ขึ้นมาครองเมืองหริภุญชัย คือเมื่อปี พ.ศ.1204² ตำนาน

² ตำนานเล่าว่าในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดมาสัตว์ในพื้นที่ล้านนา พบชนเผ่าลัวะ มีปู่และย่าและกับลูกชายที่ได้พบพระองค์ จึงคิดจะกินพระพุทธเจ้า เพราะเชื่อว่าเนื้อคน อร่อยกว่าเนื้อสัตว์ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าจึงเทศนาสั่งสอนเพื่อเปลี่ยนความเป็นป่าเถื่อน ของพวกเขา โดยปู่และย่าและปฏิกุณตนว่าจะไม่กินเนื้อมนุษย์อีก ส่วนลูกชายได้บวช

เล่าว่าตอนที่พระนางจามเทวีขึ้นมาครองเมืองหริภุญชัยนั้น เจ้าชายรามแห่งนครรามบุรี พระสวามีของพระนางจามเทวีไม่ได้ขึ้นไปด้วย ขณะที่ขึ้นมาครองเมืองหริภุญชัยนั้นพระนางจามเทวีทรงพระครรภ์ได้สามเดือน เมื่อมาปกครองเมืองหริภุญชัยได้หกเดือนจึงได้ประสูติพระโอรสแฝดสององค์ คือเจ้ามหันตยศ และเจ้าอนันตยศ เมื่อต้นปี พ.ศ.1205 ขณะที่พระนางจามเทวีมีพระชนม์ 39 พรรษา พระนางจามเทวีเป็นสตรีที่มีความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว กับทั้งมีทรวดทรงสวยงาม เป็นที่ต้องตาต้องใจของชายที่ได้พบเห็น โดยเฉพาะขุนหลวงวิลังคะ กษัตริย์แห่งระมิงคนคร ซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุ 68 พรรษาแล้ว

ตามตำนาน เมื่อได้ทราบข่าวสารเกี่ยวกับความงามของพระนางจามเทวี ขุนหลวงวิลังคะจึงส่งขุนนางลี้ลับคนหนึ่งพร้อมกับบริวาร 500 คน กับของฝาก 500 แยก (ตะกร้าบรรจขง) ไปถวายพระนางจามเทวี เมื่อพระนางจามเทวีสอบถามจากขุนนางลี้ลับว่าขุนหลวงวิลังคะนั้นมีรูปร่างหน้าตาเป็นเช่นไร ได้รับคำชี้แจงว่าก็เป็นดังเหล่าข้าที่มานี้แหละ พระนางเห็นว่าเหล่าขุนนางลี้ลับเป็นคนผิวดำและเป็นคนป่าคนเขา จึงไล่ขุนนางกับบริวารออกไปจากเมือง เมื่อความทราบถึงขุนหลวงวิลังคะ ท่านก็เคียดแค้นนัก จึงทำให้พระนางจามเทวีเอาวัวตัวหนึ่งซึ่งมาชนกับวัวของขุนหลวงวิลังคะ หากวัวของพระนางจามเทวีแพ้ก็ต้องยอมแต่งงานกับขุนหลวงวิลังคะ พระนางกับราชบุตรทั้งสอง และเสนาอำมาตย์ จึงเอาลูกวัวตัวหนึ่งที่ยังไม่หย่านมมาผูกไว้ ไม่ให้กินนมหนึ่งวัน

เป็นฤๅษีชื่อสุทเวะฤๅษี หรือฤๅษีवासเทพ บำเพ็ญพรตอยู่หลังดอยสุเทพ แต่ด้วยความที่คนลี้ลับขาดศีลธรรม ไม่รู้จักบุญคุณของบุพการี ไม่เคารพยกย่องบิดามารดาของตนเอง ฤๅษีवासเทพ จึงชวนลูกกะตั้นตะฤๅษี หนีออกไปสร้างเมืองใหม่ คือหริภุญชัยนคร (ลำพูน) โดยไปเชิญพระนางจามเทวี ธิดาแห่งกษัตริย์กรุงละโว้ (ลพบุรี) ที่เป็นคนมอญ ขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญชัย ตั้งแต่ปี พ.ศ.1204 (ประวิทย์ 2548: 7-8)

หนึ่งคืน เมื่อถึงเวลานัดหมาย จึงปล่อยวัวทั้งสองเข้าชนกัน แต่ด้วยความที่ลูกวัวของฝ่ายพระนางจามเทวีหิวนมจัด จึงวิ่งไปหาวัวของฝ่ายขุนหลวงวิลังคะ แล้วดูดที่อ้นทะ ด้วยความกลัววัวของฝ่ายลัวะจึงวิ่งหนีไป

ความพ่ายแพ้และผิดหวังไม่ได้ทำให้ขุนหลวงวิลังคะหมดความพยายาม หลังจากนั้นฝ่ายขุนหลวงวิลังคะจึงทำด้วยการนำไก่ออกมาชนกัน หากไก่ของพระนางจามเทวีแพ้ พระนางก็ต้องยอมแต่งงานด้วย ฝ่ายขุนหลวงวิลังคะเตรียมไก่ชนที่มีเดือยข้างละสามเดือย พระนางจามเทวีจึงให้เดโชยักษะเนรมิตไก่ตัวหนึ่ง มีเดือยข้างละเจ็ดเดือย เมื่อปล่อยมาชนกัน ไก่ของฝ่ายพระนางจามเทวีชนไก่ฝ่ายขุนหลวงวิลังคะทีเดียว ถูกเข้าที่หัวจนไก่ฝ่ายขุนหลวงวิลังคะตายไป

ต่อมาขุนหลวงวิลังคะจึงพนันด้วยการหาหญิงที่มีผมยาวลากดินหนึ่งศอก หากฝ่ายพระนางจามเทวีหาหญิงที่มีผมยาวกว่านั้นไม่ได้ ก็ต้องยอมแต่งงานกับขุนหลวงวิลังคะ ฝ่ายพระนางจามเทวีจึงให้เดโชยักษะเนรมิตหญิงหนึ่ง ผมยาวลากดินห้าศอกมาประชันกัน ฝ่ายขุนหลวงวิลังคะจึงต้องยอมแพ้อีก สร้างความโกรธแค้นแก่ขุนหลวงวิลังคะเป็นอย่างมาก จึงเอาเสนา (หอก) เล่มใหญ่ ประมาณ 8 คืบ ด้ามยาว 15 วา พุ่งมาที่ตัวเมืองหริภุญชัย

บางตำนานไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการพนันด้วยการชนวัว การชนไก่และประชันหญิงผมยาวข้างต้น แต่กล่าวถึงว่าเมื่อขุนนางของขุนหลวงวิลังคะได้ถวายเครื่องบรรณาการและแจ้งความประสงค์ที่ขุนหลวงวิลังคะต้องการแต่งงานกับพระนางจามเทวีแล้ว พระนางจามเทวีได้เรียกประชุมกับบรรดาเสนาอำมาตย์ แต่งคณะทูตออกไปเจรจากับฝ่ายขุนหลวงวิลังคะ ให้เหตุผลว่าเนื่องจากพระนางเพิ่งจะให้ประสูติลูกชายฝาแฝด จึงขอให้รอถึงสามปี จนกว่าลูกจะหย่านมเสียก่อน จึงจะอภิเษกสมรสด้วย เมื่อได้เวลา ฝ่ายพระนางจามเทวีจึงออกอุบายอีก แต่งทูตออกไปให้เหตุผลว่าต้องการให้เลื่อนการ

อภิเษกสมรสออกไปอีกสี่ปี เนื่องจากชะตาบ้านเมืองจะเข้ายุคขาดแคลนน้ำ จะมีโรคระบาด ผู้คนและสัตว์เลี้ยงจะล้มตายเป็นจำนวนมาก จึงต้อง สะเดาะเคราะห์ด้วยการถือศีลกินเจ ฟังธรรม สักการะพระรัตนตรัย และ ให้อภัยของขุนหลวงวิลังคะปฏิบัติตามด้วย

เมื่อครบสี่ปี ฝ่ายขุนหลวงวิลังคะได้ส่งทูตไปขอทราบกำหนดการ อภิเษกสมรส พระนางจึงบอกไปว่าพร้อมที่จะทำตามสัญญา แต่ขออย่าเรื่อง ฤกษ์ยามว่าอย่าให้มีการผิดพลาด เมื่อคณะทูตกลับไปรายงานให้ฝ่าย ะมิงคนครของขุนหลวงวิลังคะ ทางฝ่ายของพระนางจามเทวีได้มีการแก้ไข ชื่อเดือนจากเดือนอ้าย เป็นเดือนสาม³ เมื่อถึงกำหนดการอภิเษกสมรส ฝ่ายขุนหลวงวิลังคะจึงได้เดินทางไปยังเมืองหริภุญชัย ตามที่ได้ตกลงกันได้ แต่พระนางจามเทวีบอกว่าเสียใจด้วยที่ขุนหลวงวิลังคะเป็นฝ่ายผิดนัดเอง ด้วยเพราะมาล่าช้าไปถึงสองเดือน

อุบายของพระนางจามเทวีดังกล่าวสร้างความโกรธแค้นแก่ขุนหลวง วิลังคะเป็นอย่างมาก จึงกลับไปเตรียมไพร่พลแล้วยกมาบุกเมืองหริภุญชัย ฝ่ายของพระนางจามเทวีได้ให้ลูกชายฝาแฝดซึ่งข้างพลายก่่างาเขียวต้านไว้ จนทัพของขุนหลวงวิลังคะแตกพ่ายไป ตัวขุนหลวงวิลังคะเองได้รับบาดเจ็บ เมื่อรักษาหาย จึงแต่งทูตไปขู่และขอแต่งงานกับพระนางจามเทวีอีก

ฝ่ายพระนางจามเทวีจึงวางแผนขึ้นใหม่ ให้ขุนหลวงวิลังคะพุ่งเสน้ำ (หอก) จากดอยสุเทพีให้ไปตกที่ใจกลางเมืองหริภุญชัย โดยให้ออกาสถึงสามครั้ง แต่ละครั้งให้ห่างกันเจ็ดวัน ครั้งแรก ขุนหลวงวิลังคะสามารถพุ่งเสน้ำไปตก นอกกำแพงเมืองด้านตะวันตกเฉียงเหนือ หลังวัดมหาวัน จึงเรียกบริเวณนี้ว่า

³ นั่นเป็นที่มาที่ทำให้การนับเดือนของทางล้านนาเร็วกว่าเดือนของภาคกลางไปสองเดือน ตัวอย่างเช่น วันลอยกระทง ตรงกับวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ของภาคกลาง แต่ทาง ล้านนาเป็นวันเพ็ญเดือนยี่หรือเดือนสอง หรือที่ทางล้านนาเรียกวันลอยกระทงว่ายี่เป็ง

หนองเสนา ก่อนการพุ่งครั้งที่สอง พระนางจามเทวีได้ทำพิธีทางไสยศาสตร์ เพื่อข่มพลังของขุนหลวงวิลังคะ ด้วยการใส่เศษผ้ารุ่งขึ้นในมาเย็บเป็นหมวก แล้วให้เสนาเมืองหริภุญชัยนำไปถวายเป็นบรรณาการแก่ขุนหลวงวิลังคะ เนื้อหาบางตอนบอกว่ามีการเอาใบพลูไปขีดที่บริเวณอวัยวะเพศของ พระนางจามเทวี แล้วทำเป็นคำหากให้เสนาอำมาตย์นำไปถวายขุนหลวงวิลังคะเดียวกับหมาก ทำให้ขุนหลวงวิลังคะพุ่งเสนาจากยอดดอยสุเทพไปได้เพียงที่เชิงดอยสุเทพ คือเสนาตกลงที่บริเวณบ้านโป่งน้อย (เดิมเรียกว่า บ้านพุ่งน้อย) เท่านั้นเอง

การพ่ายแพ้ต่อกลอุบายของพระนางจามเทวีแห่งเมืองหริภุญชัย ครั้งแล้วครั้งเล่าดังกล่าว สร้างทั้งความโกรธแค้นและอับอายแก่ขุนหลวงวิลังคะ บางตำนานบอกว่าขุนหลวงวิลังคะได้ตรอมใจตาย บางตำนานบอกว่าได้แอบกินยาพิษเพื่อปลิดชีวิตตัวเอง ขณะที่บางตำนานบอกว่าได้ย้ายหนีไปอยู่ที่เมืองกะ (อำเภอแมริม) แล้วต่อมาได้พุ่งหอกขึ้นไปบนท้องฟ้า ปล่อยให้ตกลงมา แล้วแอ่นอกรับ จนเสียชีวิตในที่สุด (ดวงแก้ว 2548, ประวิทย์ 2551 และไพศาล 2557)

ก่อนสิ้นลมหายใจ ขุนหลวงวิลังคะได้สั่งเสียให้นำศพขึ้นไปฝังบนดอยสุเทพ หันหน้าไปยังเมืองหริภุญชัย เมืองที่พระนางจามเทวีปกครองอยู่นอกจากนั้นยังย้ำว่าไม่ให้หามศพข้ามน้ำข้ามลำห้วย มิฉะนั้นจะทำให้น้ำในลำห้วยแห้งขอด เมื่อเสียชีวิตลง เหล่าเสนาอำมาตย์และชาวบ้านจึงทำตามที่ขุนหลวงวิลังคะสั่งเอาไว้ ด้วยการหามศพจากบ้านเมืองกะขึ้นไปตามแนวสันเขา จุดหมายปลายทางคือบนดอยสุเทพ ในขบวนหามศพนี้นับว่ามีขบวนที่เป็นสิ่ง กลอง ฉิ่ง ฉาบ นำหน้า ตามด้วยกลุ่มชายที่เป็นคนแบกหามศพ ระหว่างทางบางส่วนได้เดินข้ามเครือเขาหลง (เถาว์วัลย์ชนิดหนึ่ง) บางส่วนได้ลอดเครือเขาหลง ทำให้ความจำได้เสื่อมไปชั่วขณะ

เกิดพลัดหลงกันระหว่างกลุ่มคนบรรเลงเครื่องดนตรีกับกลุ่มหามศพ บางตำนานบอกว่ากลุ่มที่บรรเลงดนตรีทิ้งเครื่องดนตรีแล้วหนีกลับ บางตำนานบอกว่าคนเหล่านั้นเสียชีวิตลงทั้งหมด แล้วต่อมาเครื่องดนตรีเหล่านั้นได้กลายเป็นหินเป็นผาผ่อง ผากล่อง ผาสว่า (ฉาบ) ผาเต็ง (ระฆัง) ดังยังปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ส่วนขบวนหามศพที่ได้พลัดหลงไปอีกทางหนึ่ง ได้นำศพของขุนหลวงวิลังคะขึ้นไปถึงบนดอยสูงแห่งหนึ่ง แล้ววางศพตะแคงหันหน้าไปในทิศทางของเมืองหริภุญชัย แล้วเอาโลงครุฑครอบศพไว้ ต่อมาโลงศพได้กลายเป็นหินใหญ่ ชาวบ้านชาวเมืองเรียกดอยดังกล่าวว่าม่อนหรือดอยคว่ำห้อย ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลแม่แรม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่

ความพ่ายแพ้ในเรื่องความรักของขุนหลวงวิลังคะต่อพระนางจามเทวี ในตำนานดังกล่าว ยังมีความหมายในแง่ของการพ่ายแพ้ของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะต่อกลุ่มชาติพันธุ์มอญ (เม็ง) ที่มีทั้งความเหนือกว่าในแง่ของเล่ห์กล เพทุบาย การศึกสงคราม การสร้างเมือง รวมทั้งเรื่องศีลธรรม ประการสำคัญคือ ยังหมายถึงการล่มสลายของเมืองระมิงคนคร (ต่อมาเป็นเมืองเชียงใหม่) ที่มีต่อเมืองหริภุญชัย (ต่อมาคือเมืองลำพูน) กับการแตกกระจายกระจายและความรู้สึกต่ำต้อยของลูกหลานคนลัวะในระยะต่อมาด้วย นั่นคือลัวะที่ยอมอยู่ภายใต้การปกครองของมอญและไทยวนหรือโยนก (หรือคนเมือง) ในระยะต่อมา ถูกผสมกลมกลืนทางชาติพันธุ์จนกลายเป็นคนเมืองไปในที่สุด ส่วนคนลัวะที่ได้หนีขึ้นไปอยู่ในพื้นที่บนป่าเขา ยังคงรักษาอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ของตัวเองเอาไว้ได้อยู่บ้าง แต่ก็มีแตกต่างหลากหลายกันไปในรายละเอียด เช่น ชื่อเรียกกลุ่มชาติพันธุ์ สำเนียงหรือภาษาพูดของแต่ละท้องถิ่น รวมถึงเครื่องแต่งกายและความเชื่อกับพิธีกรรม ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ตำนานเกี่ยวกับขุนหลวงวิลังคะยังคงมีการสืบทอดต่อกันมาในหมู่ลูกหลานคนลัวะ ทั้งในรูปแบบที่เป็นเรื่องเล่ากับการเรียนรู้จากเอกสารหรือตำนานพื้นเมืองของวัดและนักเขียนต่าง ๆ คนลัวะยังคงเคารพนับถือขุนหลวงวิลังคะในฐานะที่เป็นบรรพบุรุษคนสำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญคือการนับถือขุนหลวงวิลังคะในฐานะที่เป็นเทพ เป็นอารักษ์ของท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ ในหลายชุมชนได้สร้างเป็นหอผีและมีพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนหลวงวิลังคะเป็นประจำทุกปี ล่าสุดมีการสร้างเป็นรูปปั้นขุนหลวงวิลังคะ (ดูรูปถ่ายที่ 2 ประกอบ) นอกจากงานเลี้ยงผีขุนหลวงวิลังคะที่ทำเป็นประจำทุกปีแล้ว ชุมชนได้ยกระดับของงานขึ้นเป็นงานสมโภชของค์ขุนหลวงวิลังคะ กลายเป็นงานบันเทิงและกิจกรรมการท่องเที่ยวหลักของชุมชนลัวะ ดังรายละเอียดในสามบทถัดไป

เจ้าหลวงคำแดง

เจ้าหลวงคำแดง ผู้คนในล้านนาและอาณาบริเวณใกล้เคียงอาจเรียกชื่อแตกต่างกันไป และมีข้อสันนิษฐานว่าอาจเป็นคนละ “คำแดง” ในแต่ละชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์กันก็ได้ แต่ประเด็นร่วมคือทุกชุมชนและชาติพันธุ์ที่พบว่ามีเจ้าหลวงคำแดงนั้นนับถือเป็นเทพารักษ์ของชุมชน เดิมมีการสร้างเป็นหอผีของครอบครัวหรือตระกูล แต่ปัจจุบันมีการเปลี่ยนมาเป็นรูปปั้นและมีศาลาที่มีความเป็นสาธารณะของชุมชน ทำให้ผู้คนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้มากขึ้น

จากการสำรวจของเกริก อัครชินเรศ และคณะ (ม.ป.ป.) พบว่าผู้คนในล้านนาและอาณาบริเวณใกล้เคียงเรียกชื่อเจ้าหลวงคำแดงแตกต่างกันออกไปดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงพื้นที่ กลุ่มชาติพันธุ์และชื่อเรียกเจ้าหลวงคำแดง

ดินแดน	กลุ่มชาติพันธุ์	ชื่อเรียก	แหล่งข้อมูล
ล้านนา	ไทยวน, ลัวะ	สุวรรณคำแดง หรือ สุวรรณคำแดง	ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม ตำนานสุวรรณคำแดง
		เจ้าหลวงคำแดง	ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ผูกที่ 9 ตำนานแม่ระมิงค์ ประวัติศาสตร์ครองเมือง เชียงใหม่
		ขุนหลวงคำแดง	
		พระญาคำแดง	เจ้าเมืองพุทธระ (อำเภอเชียงคำ จังหวัด พะเยา) ในประวัติ พระเจ้านั่งดิน
		เจ้าพ่อคำแดง	บ้านต๊อบเต่า อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย
	ไทลื้อ	เทวดาคำแดง หรือแม่พญาคำแดง	บ้านดอนมูลและ บ้านหนองบัว อำเภอ ท่าวังผา จังหวัดน่าน
		เจ้าหม่อมคำแดง หรือขุนคำแดง	อำเภอแม่ใจ จังหวัด พะเยา
สิบสองปันนา	ไทลื้อ	เจ้าคำแดง	นิทาน 4 แสนหมอนม้า
	ไทลื้อ	พญาคำแดง	เชื้อเครือเจ้าแสนหวี สิบสองปันนา
		เจ้าฟ้าหลวงคำแดง	พับหนังสือพื้นเมืองหลวง
		พันนาคำแดง เมืองแซ่	เชื้อเครือเจ้าแสนหวี สิบสองปันนา

ดินแดน	กลุ่มชาติพันธุ์	ชื่อเรียก	แหล่งข้อมูล
อาหม เชียงตุง และล้านนา	ไทใหญ่	เจ้าขุนคำแดง	ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ พื้นที่ตอนกลาง
		คำแดงเสือไก่	พงศาวดารเมืองไท เครือเมืองกุเมือง
		เจ้าหมอกคำแดง (แดง)	คำไหว้เจ้าเมืองผีเจ้าบ้าน บ้านใหม่หมอกจ๋าม อำเภอมะอ่าย
		เจ้าหน่อเนื้อคำแดง	คำไหว้เจ้าเมืองผีเจ้าบ้าน บ้านใหม่หมอกจ๋าม อำเภอมะอ่าย
		เจ้าฟ้าดอกคำแดง	พงศาวดารไทอาหม หรืออาหมบุราณจี
ลาว	ลาว	พระญาล้านคำแดง	พงศาวดารลาว ประวัติศาสตร์ลาว

แม้จะมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไปในแต่ละถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ และ
เกริก อัครชินเรศ กับคณะ (ม.ป.ป.) จะสันนิษฐานว่าอาจเป็น “คำแดง”
ที่แตกต่างกันไป แต่เฉพาะในดินแดนล้านนา พบว่าจุดศูนย์กลางของความเชื่อ
ที่เชื่อมโยงเกี่ยวกับเจ้าหลวงคำแดงในแต่ละท้องถิ่นนั้นคือที่ถ้ำเชียงดาว
นอกจากนั้นแล้วยังเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ของการสร้างเมืองเชียงใหม่
ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาด้วย

จากการทบทวนเอกสารพื้นเมืองและตำนานพื้นเมืองต่าง ๆ ไผ่ฑูรย์
ดอกบัวแก้ว และคณะ (2550) พบเรื่องราวที่เป็นความเชื่อมโยงของเจ้าหลวง
คำแดง ระหว่างดอยอ่างสลุง หรือดอยหลวงเชียงดาว และถ้ำเชียงดาว
กับการสร้างเมืองเชียงใหม่ นั่นคือเจ้าหลวงคำแดง หรือเจ้าชายสุวณณะคำแดง

เป็นโอรสของพระญาโจรณี ต่อมาเทวบุตรชื่อโหวหาได้จำแลงกายมาเป็นเนื้อทรายทอง (กวางทอง) ปรากฏตัว ณ สวนอุทยานของพระยาโจรณี กษัตริย์ พร้อมทั้งโอรสและบริวารจึงพากันออกมาล้อมจับ แต่เนื้อทรายทอง ได้วิ่งฝ่าวงล้อมออกไปได้ เจ้าชายสุวณะคำแดงจึงนำทหารนับพันออกติดตาม เป็นเวลานานถึง 2-3 เดือนก็ยังไม่สามารถคล้องจับเนื้อทรายได้ การติดตาม ได้มาถึงเชิงเขาตอยอ่างสง หรือสลุ (ตอยหลวงเชียงดาว) เมื่อนางอินเลา ทราบข่าวก็ออกมาดู นางเกิดความพึงพอใจในรูปร่างหน้าตาที่หล่อเหลา ของเจ้าชายสุวณะคำแดง นางอินเลาจึงชวนเจ้าชายและบริวารเข้าไปพัก ในถ้ำเชียงดาว

เจ้าชายสุวณะคำแดงกับบริวารได้อำลานางอินเลา แล้วตามรอยเท้า เนื้อทรายทองมาถึงเชิงเขาอุจจุพรพต คือบริเวณดอยสุเทพในปัจจุบัน และพบฤๅษีตนหนึ่งที่บริเวณผาลาด เมื่อออกเดินตามหาตามป่าเขาจนทั่ว แล้วก็ไม่พบ เจ้าชายจึงบอกให้บริวารพากันเสาะหา รอยตามที่ราบดูบ้าง บริวารทั้งหลายจึงชวนกันตามหาบริเวณฝั่งน้ำแม่ระมิงค์ จนกระทั่งมาถึง สถานที่แห่งหนึ่ง พบหนองน้ำที่มีบัวขึ้น 7 กอ แต่ละกอมีดอกบัวบานอยู่เป็น ลำดับไล่เรียงกันไป จึงพากันไปถามพระฤๅษี พระฤๅษีแนะนำว่าให้พักเรื่อง ตามเนื้อทรายทองเอาไว้ก่อนดีกว่า แต่ให้เจ้าชายสุวณะคำแดงมาสร้างเมือง ที่บริเวณหนองที่พบดอกบัว 7 ดอกนั้นเถิด เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ อย่างยิ่ง นั่นคือทำนา 1 ปีสามารถเก็บเกี่ยวข้าวไว้ได้นานถึง 7 ปี ต่อไป ภายภาคหน้าจะกลายเป็นเมืองใหญ่โตและมีความเจริญรุ่งเรืองมากยิ่งขึ้น

เมื่อได้รับคำแนะนำจากฤๅษีดังกล่าว เจ้าชายสุวณะคำแดงจึงสร้าง เมืองขึ้น แต่ไม่รู้จะตั้งชื่อเมืองอย่างไร อำมาตย์ผู้เฒ่าจึงทูลว่าสมควรเอา น้ำหนักทองหิน คือเตียงนอนของเจ้าชายมาเป็นชื่อของเมือง นอกจากนั้น อำมาตย์ผู้หนึ่งยังทนายว่าจงหินนั้นหนักหนึ่งล้าน เมื่อชั่งดูก็หนักหนึ่งล้าน

จริง ๆ จึงให้ชื่อเวียงตามนิมิตดังกล่าวว่า “ล้านนา” ซึ่งมีที่มาจากน้ำหนักเตียงหินของเจ้าชายสุวณะคำแดง

หลังจากสร้างบ้านแปงเมืองแล้ว ท้าวสุวณะคำแดง ปฐมกษัตริย์แห่งเมืองล้านนา จึงได้พานางอินเหลมาอยู่ด้วย กับได้แต่งตั้งให้ขุนหลวงมูทกลางที่เป็นชาวลัวะให้เป็นผู้นำของชาวลัวะทั้งปวง ต่อมาขุนหลวงมูทกลางได้นำนางผมเผื่อ (หรือนางผมเผื่อ) กับนางสาตกวาง (หรือนางสาตกว้าง) มาเป็นชายาอีกสองนาง

ท้าวคำแดงปกครองเมืองด้วยความร่มเย็นเป็นสุขเรื่อยมา ทรงมีโอรสกับนางผมเผื่อและนางสาตกว้าง รวม 7 องค์ เมื่อเจริญวัยจนสามารถปกครองไพร่ฟ้าราษฎรแทนบิดาได้แล้ว นางอินเหลาก็ได้อัญเชิญให้พระยาคำแดงกลับไปอยู่ในถ้ำที่คอยอย่างสงระด้วยกัน ตราบจนสิ้นพระชนม์ จึงทำให้อัถฐิยงดาวที่ดวงวิญญาณของเจ้าหลวงคำแดงสถิตอยู่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ส่วนเวียงล้านนานั้นต่อมาได้กลายมาเป็นเวียงเขมฐบุรี (เวียงเจ็ดลิน) เวียงนพบุรี เวียงสวนดอกไม้ (เวียงบุปผา) ตามลำดับ ต่อมาจนถึงยุคที่พญามังรายสร้างเป็นเวียงเชียงใหม่ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.1839 (พญายุธิ์ และคณะ 2550)

การสร้างเวียงเชียงใหม่ของพญามังราย อันเป็นการเริ่มต้นประวัติศาสตร์ของราชวงศ์มังราย เจ้าสุวณะคำแดงหรือเจ้าหลวงคำแดงซึ่งเป็นผู้มีบทบาทในยุคแรกจึงกลายมาเป็นตำนาน กับทั้งเป็นเทพารักษ์ของเมืองไปโดยปริยาย เป็นหัวหน้าฝัอรักษ์ หรือพระเสื้อเมืองของเชียงใหม่โดยเชื่อว่ามีดวงวิญญาณสถิตอยู่ ณ คอยเชียงดาว ดังเอกสารบันทึกว่าในพิธีสืบชะตาเมืองเชียงใหม่ มีพิธีบูชาเทพารักษ์ ต้องเซ่นสรวงพระอินทร์ ท้าวจตุโลกบาล แม่ธรณี ฤๅษีเสอาอินทสิล กุมภณัฏฐ์ ช้างเผือก ราชสีห์ และช้างแปดตัวที่เจดีย์หลวง โดยในบรรดาฝัอรักษ์คือฝับ้านฝัเมืองนั้น มีเจ้าหลวงคำแดงเป็นหัวหน้า (พญายุธิ์ และคณะ 2550: 10)

เช่นเดียวกับเกริก อัครชินเรศ และคณะ (ม.ป.ป.) ที่ตอกย้ำให้เห็นว่า เจ้าสุวรรณหงส์เป็นเทพารักษ์ใหญ่ สิ่งสถิตอยู่ยังถ้ำเชียงดาว และดอยอ่างสลงหลวง นอกจากจะเป็นที่นับถือบูชาของคนในท้องถิ่นและพื้นที่ใกล้เคียงแล้ว ยังดำรงอยู่ในฐานะเทวเมืองหรือผิอารักษ์องค์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของเมืองเชียงใหม่ มีสถานภาพสูงกว่าอารักษ์มังรายปฐมกษัตริย์ผู้สร้างเมืองเชียงใหม่ จนสามารถกล่าวได้ว่าเจ้าหลวงสุวรรณหงส์คือปฐมล้านนาเทวาริราช ทั้งนี้ นอกจากชาวไทยวนในล้านนาหรือแปดจังหวัดภาคเหนือตอนบนที่นับถือท่านแล้ว ยังมีชาวไทยลื้อในสิบสองปันนาลายเมือง เช่น เมืองพง เมืองฮ่า เมืองหลวง และชาวไทยลื้อในเมืองเลนในประเทศพม่า กับทั้งชาวไทยลื้อหลายหมู่บ้านในจังหวัดพะเยาและเชียงรายที่บรรพบุรุษอพยพมาจากสิบสองปันนา ก็นับถือบูชาเจ้าสุวรรณหงส์เป็นอารักษ์ผิเมืององค์ใหญ่ในหมู่บ้านและเมืองของตนเช่นกัน รวมถึงชาวไทยใหญ่ในเขตอำเภอเชียงดาวและเวียงแหง กับที่อยู่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ก็พบนับถือเจ้าหมอกคำแหง (คำแดง) แห่งดอยเชียงดาว (เกริก และคณะ ม.ป.ป.) ทั้งนี้ พบว่าในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน ม้าขี่หรือคนทรงเจ้าที่เป็นร่างทรงของเจ้าหลวงคำแดงเป็นกลุ่มที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการเชื่อมโยงระหว่างเจ้าหลวงคำแดงกับผู้คนในสังคมปัจจุบัน ส่วนในกลุ่มไทยลื้อนั้นมีเจ้าจำหรือผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นผู้มีบทบาทหลัก โดยปกติจะมีหอผีหรือเสื่อบ้านเป็นสัญลักษณ์และจุดศูนย์รวมในการทำพิธีสักการะประจำปีของชุมชน

เกริก อัครชินเรศ และคณะ ได้สรุปบทบาทหน้าที่ของเจ้าหลวงคำแดงว่าเป็น 1) เทพผู้พิทักษ์เมืองเชียงใหม่ 2) เป็น 1 ใน 9 เทวผู้พิทักษ์เมืองเชียงราย ร่วมกับผินาจซึ่งเป็นอารักษ์ใหญ่ของเมืองเชียงราย 3) เป็นพลังของวัฒนธรรมล้านนาที่ยับยั้งการรุกรานของโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะกรณีการรุกรานของกระแสการสร้างกระเช้าไฟฟ้าขึ้นดอยหลวงเชียงดาว และ

4) เป็นที่พึ่งทางใจและทางกายภาพของผู้คนในพื้นที่อำเภอเชียงดาวและอื่นๆ ที่นับถือเจ้าหลวงคำแดง (ม.ป.ป.: 74)

เมื่อทำการค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติมที่ถ้ำเชียงดาวและพื้นที่ใกล้เคียง พบรายละเอียดของที่มาเจ้าหลวงคำแดงที่อาจแตกต่างออกไปบ้าง ดังข้อความในป้ายที่หน้ารูปปั้นเจ้าหลวงคำแดง ซึ่งอยู่หน้าถ้ำเชียงดาว บันทึกเอาไว้ว่า

เจ้าพ่อหลวงคำแดง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่มีคู่กับถ้ำเชียงดาว มาช้านาน ตามตำนานกล่าวว่า เจ้าหลวงคำแดงเป็นราชโอรสของกษัตริย์ปกครองเมืองพะเยา ชื่อสุวรรณคำแดง พระองค์ทรงเป็นนักรบที่เก่งกล้า ครึ่งหนึ่งมีกองทัพฮ่อยกมารุกรานเมืองพะเยา เจ้าหลวงคำแดงได้ยกไพร่พลมารักษาด่านชายแดนไว้ ในขณะที่เดินทัพพบกวางทองตัวหนึ่ง พระองค์เกิดความประทับใจ จึงได้ไล่ติดตามกวางทองตัวนั้น ส่วนกวางทองได้หลอกล่อพระองค์ให้ติดตามหายเข้าไปในถ้ำ และกวางทองตัวนั้นตามตำนานกล่าวว่า คือนางอินทร์เหลาเป็นยักษ์ผีเสื้อถ้ำ จำแลงร่างเป็นกวางทอง ต่อมาชาวบ้านได้สร้างศาลไว้เพื่อเป็นที่สักการะและสิงสถิตของเจ้าหลวงคำแดง

เช่นเดียวกับสำนวนที่บ้านแพด อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นหมู่บ้านของชาวไทลื้อที่อพยพมาจากเมืองพงในสิบสองปันนา โดยตำนานเจ้าหลวงคำแดงหรือพญาคำแดงของลือบ้านแพดนั้น ในจารึกที่ศาลเจ้าพ่อพญาคำแดง กล่าวถึงประวัติของท่านเอาไว้ว่า

เจ้าพญาคำแดงเป็นโอรสของพญาใจระณี กษัตริย์เมืองพะเยา ได้ยกทัพมารบกับพวกจีนฮ่อ ได้รับชัยชนะกลับมา ระหว่างทาง เจ้าพญาคำแดงได้พบกับกวางรูปร่างก็เลยอยากได้ จึงให้ไพร่พลไล่ตาม จนกวางคำเข้าเขตเมืองเชียงดาว และที่นั่นมีภูเขาลูกหนึ่งสูงเทียมเมฆ เขาลูกนี้มีชื่อว่าดอยเพียงดาว หรือต่อมาเรียกว่าดอยเชียงดาว และมีถ้ำใหญ่อยู่ที่ดอยนั้นด้วย พอกวางวิ่งมาถึงหน้าถ้ำ ก็เผยโฉมเป็นคนสตรีเพศ ซึ่งมีชื่อว่านางอินเหลา เป็นลูกสาวของนางยักษซึ่งเฝ้าถ้ำเชียงดาวนั้น และนางได้วิ่งเข้าไปในถ้ำ พญาคำแดงก็ได้ติดตามเข้าไปในถ้ำ และหายไปโดยไม่กลับมาอีกเลย ไพร่พลที่ติดตามไปถึงปากถ้ำก็พบแต่ผ้าทรงสีขาวหมอก ไพร่พลเฝ้ารออยู่หน้าถ้ำหลายวัน ไม่เห็นพญาคำแดงกลับออกมา ก็เลยยกทัพกลับเมืองพะเยา

ส่วนที่บ้านป่าไคร้ อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง กล่าวถึงประวัติเจ้าหลวงคำแดงในตำนานซึ่งมีใจความสำคัญที่ไม่ได้ต่างจากตำนานอื่นๆ มากนัก นั่นคือเจ้าหลวงคำแดงเป็นลูกกษัตริย์เมืองพะเยา ยกทัพไปถึงถ้ำเชียงดาว และเจ้าหลวงคำแดงได้ตามกวาง (นางอินเหลา) เข้าไปในถ้ำ จนไม่ได้ออกมา ส่วนความเชื่อมโยงกับพื้นที่นั้น นายเสมา ประมะวงศ์อิน ซึ่งเป็นบุตรของพ่อหนานใจ ผู้สืบทอดตำแหน่ง “ขุนแก้ว นายโฮง” เล่าว่า “เจ้าหลวงคำแดงเป็นคนพะเยา เป็นนักรบ เคยเดินทางผ่านบ้านป่าไคร้ มาพักบ้านปู่ย่าของผม ขอให้คนในบ้านมาต้อนรับ ตระกูลที่ท่านมาพัก จึงได้เป็นขุนแก้ว นายโฮง และมีการสืบทอดมาถึงยายของพ่อหนานใจ”

จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการเรียกชื่อเจ้าหลวงคำแดง อาจแตกต่างกันออกไปในแต่ละถิ่น กระนั้นก็ตาม ถ้าเชียงใหม่เป็นสถานที่ที่ทุกตำนานกล่าวถึง หรือเป็นจุดศูนย์กลางของความสัมพันธ์ แต่ที่มาและบทบาทของเจ้าหลวงคำแดงจะถูกผูกโยงเข้ากับแต่ละพื้นที่ที่มีการบันทึก ตำนานของเจ้าหลวงคำแดงเอาไว้ ประการสำคัญคือปัจจุบันมีการสร้างรูปปั้น เจ้าหลวงคำแดงขึ้นในหลายชุมชน โดยมีต้นแบบมาจากที่ถ้าเชียงใหม่ ดังนั้น เจ้าหลวงคำแดงจึงกลายเป็นเทพารักษ์ของท้องถิ่นที่มีบทบาทไม่เฉพาะ ในกลุ่มผ้าไหมหรือคนทอ แต่กับชาวบ้านโดยทั่วไปในวงกว้างด้วย

เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก

ประวัติเกี่ยวกับเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก มีหลากหลายสำนวนและรายละเอียดที่แตกต่างกันไป ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคำอธิบายของคนทรงเจ้าหรือม้าขี่

สำนวนแรก เจ้าพ่อข้อมือเหล็กมีชื่อว่า บุษหลง เหล็ก และเพชร (3 ชื่อ) เกิดที่จังหวัดพิษณุโลก แล้วย้ายตามบิดามารดาลงมาเติบโตที่จังหวัด พิจิตร ท่านเป็นนักรบของคนไทยในภาคเหนือ ตั้งแต่เมืองบัว เมืองน่าน ต่อมาถึงเมืองฝางเป็นทหารเอกของเจ้าพระยาฝาง ต่อสู้กับพม่ามาตลอด จนสิ้นชีวิต (สมัยเจ้าพระยาตาก)

สำนวนนี้บรรยายว่าท่านเป็นทหาร รูปร่างสูงใหญ่ ประมาณ 1 เท่าครึ่ง
ของคนปัจจุบันใช้ดาบคู่ ส่วนแขนตั้งแต่ข้อมือถึงข้อศอกสวมปลอกเหล็ก
ไว้กันดาบของคุณต่อสู้ที่รับไว้แล้วอาจพลาดมาถูกแขนได้ เนื่องจากดาบไม่มี
โกร่งกันอย่างดาบฝรั่ง นอกจากนั้นยังใช้ปลอกเหล็กกันอาวุธแทนโล่อีกด้วย
ลักษณะการแต่งกาย นุ่งกางเกงแค่ว้าเข้า (ขาก้วย) เสื้อแขนยาวถึงข้อศอก
ใช้ผ้าผูกแทนกระดุม (เสื้อหม้อห้อม) สวมรองเท้าหนังสัตว์ใส่เกราะไม้ไผ่
รอบอก (ทำอย่างการเฝ้าเพื่อรักษากระดูกหลัง) แล้วสวมเสื้อทับ คาดเอว

ทับด้วยผ้าแดง มีความชำนาญในการใช้ดาบคู่ สามารถรำดาบให้เห็นเงาของปลายดาบเป็นรูป 3 เหลี่ยมอยู่รอบตัว ในขณะที่รำดาบให้ดูนี้อาจตัดหัวคนให้ขาดได้โดยไม่รู้ตัว

ปัจจุบัน ท่านเป็นเทวดาที่ดูแลคุ้มครองพื้นที่เขตอำเภอฝางทั้งหมด การกระทำสิ่งใด ๆ ก็ตามที่เกี่ยวข้องกับสมบัติของแผ่นดิน ซึ่งอยู่ในอำนาจของท่านในบริเวณอำเภอฝางนั้นจำเป็นต้องขออนุญาตท่านเสียก่อน การบวงสรวง ประกอบพิธีกรรม จัดเครื่องสักการบูชาในระดับชั้นเทวดา และขอการละเล่นที่แสดงพลังกำลังความสามารถของบุคคลโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การรดขอบนตอไม้ที่สูงระดับประมาณครึ่งเมตร การทำบุญให้ทาน ให้ใช้วิธีสังฆทาน ถวายผ้าไตร สร้างพระพุทธรูป

สำนวนที่สอง กล่าวว่าเมื่อสมัยพระยาหมื่นคั่น ได้ปกครองเมืองก๊ะสันนิษฐานว่าจะอยู่ใกล้ ๆ บ่อน้ำมันฝาง บริเวณหมู่บ้านแม่คะปัจจุบัน พระยาหมื่นคั่น มีภรรยาชื่อ ธรรมเนียม มีบุตรธิดาทั้งหมด 12 คน มีชื่อเท่าที่ปรากฏ 1 ใน 12 มีชื่อของเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก เป็นลำดับที่ 2 โดยมีสมัยหนึ่งมีทัพมาจากพม่าได้ยกทัพมาตีเมืองใหญ่น้อยในภาคเหนือ จนมาถึงเมืองก๊ะ และเข้าล้อมเมืองไว้ หวังจะให้ชาวเมืองก๊ะขาดเสบียงอาหารและยอมจำนน ตอนนั้นแนวทางมีอยู่สองอย่างคือสู้กับยอมแพ้ ซึ่งท่านเลือกที่จะสู้ ความสามารถทั้งด้านฝีมือและการวางกลยุทธ์การต่อสู้ไม่มีใครเกินเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก ที่ได้นำทัพเข้าตะลุยจนศัตรูแตกพ่ายไปทั้งที่มีกำลังพลน้อยกว่า (http://www.tripchiangmai.com/chiangmaiboard/index.php?topic=9426.0#.Vou-o_mLSUK)

สำนวนที่สาม ในอดีตท่านเป็นสามัญชนชื่อน้อย เป็นทหาร เป็นนักรบ บ้านเดิมอยู่ที่บ้านลานดอกไม้ เมืองตาก ตนเป็นนักรบของหมื่นหาญ หมื่นดำ ซึ่งเป็นแม่ทัพอยู่ลำพูน ในสมัยนั้นเจ้าฟ้าสะท้านเป็นกษัตริย์ปกครอง

เชียงใหม่-ลำพูน ได้สู้รบกับไทใหญ่และพม่า ขณะสู้รบ ถูกไทใหญ่จับตัวได้ ถูกใส่ปลอกเหล็กที่ข้อมือ แต่สามารถหนีกลับมาได้ หลังจากนั้นก็รวบรวมทหารตั้งเป็นด่านรักษาเมืองเชียงใหม่อยู่ที่แม่แตง ต่อมาได้เสียชีวิตลง เพราะเป็นอัมพาตคือขาในตายเพราะผ่านการรบมามาก หลังจากเสียชีวิตแล้ว ชาวบ้านก็ได้สร้างศาลให้สถิตอยู่ที่แม่แตง

สำนวนที่สี่ ม้าขี่แล้วว่า ในชาติก่อนเจ้าพ่อคือ พระยาโกษาธิบติ (เหล็ก) เป็นน้องของพระยาโกษาธิบติ (ปาน) เคยเดินทางไปต่างประเทศ ดังนั้นจึงพูดภาษาต่างประเทศได้ แต่ม้าขี่ไม่ทราบว่าเป็นภาษาอะไร

สำนวนที่ห้า เจ้าพ่อข้อมือเหล็กเดิมเป็นคนบ้านลานดอกไม้ แขวงเมือง กำแพงเพชร เป็นทหารยุคเจ้าฟ้าสะท้าน สามารถกำดาบสู้คนได้เป็นร้อย โดยข้อมือไม่ตก จึงได้ชื่อว่าข้อมือเหล็ก เป็นทหารให้เมืองเชียงใหม่ ครั้งสุดท้ายไปทำสงครามที่บ้านสบแตง รบกับพม่า 1 วัน กับ 1 คืน จนตาย โดยยังถือดาบอยู่ในมือ อยู่หน้ากองทัพ พม่าไม่กล้าเข้าใกล้ (ในสมัยพระเจ้าอังวะ) ตอนเป็นทหารอยู่เป็นผู้มีจิตใจเหี้ยมโหดแต่มีความรักบ้านเมือง จึงทำให้จิตกังวลอยู่เช่นนี้ ดังนั้นเลยไม่ยอมไปผูกไปเกิด แต่ยังคงเป็นผีอยู่ เหตุที่มาเข้าร่างทรงในเมืองมนุษย์ก็เพื่อล้างกรรมเก่า ที่มีมาแต่ชาติปางก่อน เพราะเคยฆ่าคนไว้มาก และอีกประการหนึ่งจิตใจยังกังวลห่วงชาติบ้านเมืองอยู่ จึงต้องลงมาประทับทรงกับร่างมนุษย์ มาช่วยเหลือมนุษย์สร้างบุญบารมี เจ้าพ่อเคยมีร่างทรงมาแล้ว 3 คน ตายไป 1 คน อีกคนหนึ่งลาไปบวชเป็นพระไม่สึกตลอดชีวิต การที่เลือกม้าขี่ก็เพราะชาติก่อนได้เคยช่วยเหลือใช้สอยกันมา ชาตินี้จึงเลือกเป็นม้าขี่ ทั้งนี้ มีศาลใหญ่อยู่ที่อำเภอแม่แตง (ฉลาดชาย 2527)

นอกจากสำนวนต่างๆ ที่เป็นข้อมูลจากม้าขี่แล้ว ยังมีสำนวนอื่นที่ถูกบันทึกเอาไว้ในแต่ละสถานที่ซึ่งล้วนแล้วแต่มีความแตกต่างกันออกไป

ด้วย ที่ป้ายหน้าอนุสาวรีย์ประตูลา จังหวัดลำปาง บรรยายเอาไว้ว่า เจ้าพ่อประตูลา หรือพญามือเหล็ก เป็นคนบ้านต้า (บ้านหวด อำเภอหางน้ำ) เป็นเด็กกำพร้าบิดามารดา ได้ศึกษาวิชาอาคมอยู่ยงคงกระพันกับเจ้าอธิการวัดนายาง (เขตอำเภอแม่ทะในปัจจุบัน) สามารถใช้แขนแทนโล่ จนชาวบ้านเรียกว่า “หนานข้อมือเหล็ก” ต่อมาได้เป็นทหารเอกของท้าวลิ้นก่าน เจ้าผู้ครองนครเขลางค์เป็นผู้เสียสละ กล้าหาญชาญชัย จิตใจรักชาติบ้านเมือง ดังวีรกรรมที่จะกล่าวต่อไปนี้

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ประมาณ พ.ศ.2251 ถึง 2275 แคว้นลานนาไทย และนครเขลางค์ ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่า ท้าวลิ้นก่านมีกำลังน้อย ต่อสู้ไม่ไหว จึงหนีมาตั้งหลักอยู่ที่ตอยประตูลา (สถานที่แห่งนี้) และมอบให้ขุนนางทั้ง 4 คน คือ แสนเทพ แสนหนังสือ แสนบุญเรือน และจเรน้อย ดูแลนครเขลางค์แทน แต่ขุนนางทั้ง 4 หาได้คิดจะดูแลงานบ้านเมืองไม่ มีแต่คอยแย่งกันเป็นใหญ่ ดังนั้นเจ้าอธิการวัดนายางจึงได้ร่วมกับชาวบ้าน ออกมาต่อสู้เพื่อกอบกู้นครเขลางค์ แต่ไม่สำเร็จ ท้าวมหายศ พม่าผู้ปกครองนครลำพูน เมื่อได้ชัยชนะแล้วก็หวังจะยึดนครเขลางค์ไว้ จึงได้ส่งหาญฟ้าจ๋า หาญฟ้าพิน และหาญฟ้าแมบ และได้ไปเจรจากับขุนนางทั้ง 4 แต่ไม่สำเร็จ พม่าจึงฆ่าขุนนางทั้ง 3 เหลือแต่จเรน้อยที่หนีรอดไปสมทบกับกองกำลังของท้าวลิ้นก่านที่ตอยประตูลา พม่าไล่ติดตามมาจนทัน พญามือเหล็กจึงให้จเรน้อยนำท้าวลิ้นก่านไปหลบซ่อนหลังถ้ำ ตนเองถือดาบขวางทางเอาไว้ แลได้ต่อสู้กับทหารพม่าจนดาบหัก ฆ่าฟัน

ทหารพม่าล้มตายเป็นจำนวนมาก ในที่สุดพญามือเหล็ก ได้อ่อนกำลังลงและได้เอนกายพิงหน้าผา โดยมีมือสองข้าง ถือดาบที่หักอย่างสง่างาม และสิ้นใจในที่สุด ทหารพม่าเห็น ดังนั้น คิดว่าเป็นกลอุบายของพญามือเหล็ก เกิดความกลัว ไม่คิดที่จะต่อสู้และได้หลบหนีไปหมด เมื่อเหตุการณ์สงบ ท้าวลันก่านและจเรน้อยได้ออกจากถ้ำที่หลบซ่อน ได้พบว่า พญามือเหล็กได้สิ้นใจแล้ว จึงได้ตั้งศาลเพียงตาขึ้น และอัญเชิญ ดวงวิญญาณของพญามือเหล็กมาสิงสถิตอยู่ ตั้งชื่อว่า “ศาล พญามือเหล็ก” เพื่อเป็นที่เคารพสักการะแก่อนุชนรุ่นหลัง สืบไป ปัจจุบันเรียกว่า “ศาลเจ้าพ่อประตุม้า”

ส่วนที่ฐานอนุสาวรีย์ อุทยานวีระชนเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก ศูนย์พัฒนา ปิโตรเลียมภาคเหนือ (กรมการพลังงานทหาร) ตำบลแม่คะ อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ บันทึกรายละเอียดเอาไว้เช่นเดียวกับเนื้อหาที่น่าสนใจ ในส่วนหนึ่งที่หนึ่งข้างต้น

เจ้าพ่อข้อมือเหล็กเป็นเทพารักษ์ที่ผู้คนในชุมชนต่าง ๆ ในล้านนา นับถือ โดยเฉพาะในกลุ่มม้งหรือคนทรงเจ้าที่กลายเป็นร่างทรงของท่าน เจ้าพ่อข้อมือเหล็กเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้านโดยทั่วไป ที่สำคัญคือ ปัจจุบันพบว่าการสร้างรูปปั้นเจ้าพ่อข้อมือเหล็กเอาไว้ทั้งในรูปของศาลเจ้า และอนุสาวรีย์ มีพิธีกรรมที่เป็นงานเฉลิมฉลองประจำปี อันเป็นที่ชุมนุม ของกลุ่มม้งและชาวบ้านที่มีความศรัทธาโดยทั่วไป ดังรายละเอียดใน บทถัดไป

เจ้าหลวงเมืองลำ

เจ้าหลวงเมืองลำ เป็นตำแหน่งผู้ครองเมืองลำในอดีตของชาวไทลื้อ ซึ่งตั้งอยู่ในแคว้นสิบสองปันนาที่ปัจจุบันอยู่ในมณฑลยูนนานของประเทศจีน แต่จากการที่ชาวไทลื้อมีการอพยพย้ายถิ่นฐานเข้าสู่ดินแดนล้านนาและพื้นที่อื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียง ลูกหลานชาวไทลื้อจึงนับถือเจ้าหลวงเมืองลำ เป็นเสื้อเมืองหรือเทพารักษ์ของตน การที่เจ้าหลวงเมืองลำเป็นตำแหน่งเจ้ามิได้หมายถึงตัวบุคคลเฉพาะของผู้นำเมืองลำคนใดคนหนึ่ง จึงไม่มีข้อมูลที่กล่าวถึงประวัติเฉพาะของตัวผู้ปกครองเมืองลำ แต่เป็นข้อมูลเกี่ยวกับเมืองลำ ประวัติการอพยพและความเชื่อกับพิธีกรรมของชาวไทลื้อที่เกี่ยวกับเจ้าหลวงเมืองลำมากกว่า

จากแหล่งข้อมูลที่ถูกบันทึกไว้ที่บริเวณอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำ บ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน มีรายละเอียดว่า

เจ้าหลวงเมืองลำ คือเจ้าที่ปกครองเมืองลำ ซึ่งเดิมตั้งอยู่ใน
แคว้นสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐ
ประชาชนจีนซึ่งเป็นถิ่นฐานเดิมของชาวไทลื้อ เมืองลำ

เจ้าเมืองลำเป็นเจ้าเมือง ซึ่งมีความเก่งกล้าสามารถ ไม่ยอม
เป็นเมืองขึ้นของใคร ในระยะเวลาที่ปกครองอาณาจักร
ได้มีเงินซื้อแผ่นดินใหญ่ เข้าคุกคามจึงมีการต่อสู้กันขึ้นทำให้
เจ้าหลวงเมืองลำ ได้เสียชีวิตลงในสนามรบ ต่อจากนั้น
ทางเจ้าหม่อมน้อยและเจ้าหม่อมมหาวัง ก็ได้ช่วยกันดูแล
ชาวไทลื้อ และต่อมาทางเจ้าหม่อมน้อยและเจ้าหม่อม
มหาวังได้วิวาทบาดหมางกัน ทำให้ชาวไทลื้อได้แตกแยกกัน

ไปคนละทิศคนละทาง ส่วนหนึ่งได้มาตั้งรกรากอยู่ที่บ้าน
หนองบัว บ้านต้นฮ้าง และบ้านดอนมูล ด้วยที่ท่านเจ้าหลวง
เมืองลำเป็นนักรบอันเก่งกล้า ต่อสู้เพื่อเอกราชและศักดิ์ศรี
ของคนไทลื้อ เพื่อเป็นการรำลึกถึงบุญญาบารมีของท่าน จึงได้
มีการประกอบพิธีบวงสรวงดวงวิญญาณเจ้าหลวงเมืองลำ
หรือที่เรียกว่า พิธีกำเมือง ถือเป็นประเพณีของชาวไทลื้อ
ซึ่งกำหนดรอบสามปีต่อการทำนาสี่ครั้ง (3 ปี 4 ฮวงข้าว)
สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันนี้

รูปถ่าย 1 ป้ายประวัติเจ้าหลวงเมืองลำ
บ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

ศูนย์ข้อมูลบ้านแวนวัฒนา อำเภอเชียงคำ บันทึกประวัติเจ้าหลวง
เมืองลำเอาไว้ว่า เจ้าหลวงเมืองลำคือผู้นำทัพในการอพยพชาวไทลื้อ
จากดินแดนสิบสองปันนาสู่บ้านแวนวัฒนา (สายเมืองลำ)

เรื่องเดิมมีอยู่ว่าเมืองสิบสองปันนามีเจ้ามหายาวและเจ้าหม่อมน้อยเป็นอาทิหลานได้ทะเลาะวิวาทกัน เมื่อ จ.ศ.1184 (พ.ศ.2365) เมืองสิบสองปันนาทางปากตะวันออกฝั่งแม่น้ำโขงได้แตกแยกออกเป็นสองฝั่งสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายเมืองล้าเมืองอุไ้เมืองอุเหนือ เมืองเชียงทอง เมืองบ่าง เมืองลิก เมืองดงกล่าวมานี้เป็นเมืองกำลังของฝ่ายเจ้าหม่อมน้อย เจ้าหม่อมน้อยได้ส่งราชทูตไปถึงเจ้าล้านช้างร่มขาว (ลาว) เพื่อขอกำลังทหารไปช่วยเจ้าหม่อมน้อยทำสงครามกับเจ้ามหายาว เมื่อทราบดังนั้น พระเจ้าล้านช้างจึงได้ส่งกองทัพบกกำลัง 3,000 คนไปยังสิบสองปันนา ต่อมาเจ้าอชิตวงศ์ (เจ้าผู้ครองนครน่าน) ตรงกับ ร. 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ขณะนั้นยังเป็นเจ้าราชบุตรพร้อมเจ้าไชยราชา ขณะนั้นยังเป็นเจ้าคำมม ทั้งเจ้าราชบุตรและเจ้าคำมมไปพำนักอยู่ที่ปากแงน ในเมืองหลวงภูคา ปัจจุบันอยู่ในท้องที่ อำเภอปัว ที่แห่งนั้นเจ้าหม่อมน้อยได้มอบเงิน 10,000 ให้พญาอริน และราชาไชยวงศ์ ให้มาซื้อช้างจากพระเจ้าล้านช้างร่มขาว พอดีได้มาประสพใส่เจ้าราชบุตร เจ้าราชบุตรได้ทราบข้อราชการว่าเจ้าหม่อมน้อยต้องการเอาเงิน 10,000 นี้ไปซื้อช้างให้ได้ 6 เชือก ดังนั้นเจ้าราชบุตรจึงรับอาสาที่จะไปซื้อช้างมาให้เจ้าราชบุตรได้มอบหมายให้ตัว (ท้าว) โสกา พาราขทูตของเจ้าหม่อมน้อยลงมาซื้อช้างกับพระเจ้าหลวงเมืองน่าน ได้ช้าง 6 เชือก และเจ้าฟ้าหลวงเมืองน่านยังได้ส่งกำลังรบทหาร 70 คนไปช่วย นอกจากนั้นยังมีสัมภาระที่มีผู้บริจาคมทบมาด้วย ซึ่งเป็นเงิน 1,000 กับม้าอีก 1 ตัว และสัมภาระอื่นๆ

หลังจากได้ช้าง 6 เชือกและกองกำลังของฝ่ายเมืองน่านอีก 70 คน จึงได้ไปสมทบกับกองกำลังของเจ้าหม่อมน้อยอีก 3,000 เพื่อเข้าทำสงครามกับฝ่ายของเจ้ามหาวัง กองกำลังของลื้อ ลาว ชาวน่าน ซึ่งเป็นกำลังของฝ่ายเจ้าหม่อมน้อย ได้นัดกันบุกเข้าถึงเมืองลำ ในเดือน 6 แรม 2 ค่ำ และเข้าโจมตีกำลังของฝ่ายเจ้ามหาวัง สู้รบกันจนกระทั่งเมืองลำแตก กำลังของฝ่ายเจ้าหม่อมน้อยได้พ่ายแพ้ จึงแตกกระจัดกระจายไปคนละทิศละทาง ขณะที่กำลังของฝ่ายเจ้าคำมมตั้งอยู่ในบริเวณปากน้ำแฉกถูกข้าศึกโจมตีข้างหลัง เป็นเหตุให้เจ้าราชบุตรและเจ้าคำมมพราดจากกัน ณ ที่แห่งนั้น สำหรับเจ้าราชบุตรได้หนีมากับพวกครัวและกำลังของเมืองลำ ได้ถอยร่นมาจนถึงนาแพงซางและได้ทิ้งช้างทั้งม้าไปเสีย พร้อมกับนำกำลังถอยล่นมาถึงบ่อหลวง (ท้องที่อำเภอบ่อเกลือในปัจจุบัน) โดยพักร่วมกับพวกครัวใช้ ต่อมาเจ้าราชบุตรได้ขอกำลังจากเมืองลำให้นำกำลังไปนำเอาช้างคืนมา เจ้าเมืองลำจึงเกณฑ์คน 200 คน โดยมอบหมายให้ท้าวนันทเสนาและหมื่นเทพเป็นหัวหน้ายกกำลังไปเอาช้างที่นาแพงซางและเมืองลำ ได้ช้างกลับคืนมา 2 เชือก ม้า 1 ตัว นำมาให้เจ้าราชบุตรที่บ่อหลวง เมื่อได้ช้างแล้วฝ่ายของเจ้าราชบุตรจึงได้นำกำลังของฝ่ายเมืองน่านหนึ่งลามาในวันนั้น ขณะที่กำลังของเจ้าเมืองลำและพวกครัวพักอยู่ที่ปากน้ำแฉก กำลังของเจ้ามหาวังได้ติดตามมาถึง จึงเกิดการรบพุ่งกันอีก รบกันอยู่ 1 วัน 1 คืน กำลังฝ่ายเจ้ามหาวังแตก บางพวกหนีเข้าไปเมืองลาวล้านช้าง บางพวกหนีตามรอยช้างเจ้าราชบุตร เมื่อมาขอพึ่งบารมี

เจ้าราชบุตร เจ้าราชบุตรได้พักแรมอยู่ที่ท่าแสง 1 คืน รุ่งเช้า เจ้าราชบุตรกับกองกำลังได้ออกจากท่าแสงแล้วมาพักแรมที่ท่ากาด ส่วนพวกควที่พักอยู่ที่ท่าแสงได้ 5 คืน พอถึงคืนที่ 6 เจ้าคำม่นซึ่งหนีจากแห่งใดไม่ทราบได้มาพบกับพวกเมืองล้า และพวกควที่ท่าแสง จากนั้นจึงได้อพยพลงมาเมืองน่าน เมื่ออพยพถึงเมืองน่านแล้ว (เข้าใจว่าเป็นที่ตั้งบ้านหนองบัวในปัจจุบัน) พวกเมืองล้าไม่มีที่ดินทำกินจึงได้พากันเข้ากราบทูล พระเจ้าอชิตวงศ์ (เจ้าราชบุตร) เจ้าราชบุตรซึ่งทราบเรื่องราวของพวกเมืองล้าดีอยู่แล้ว จึงดำริให้พวกเมืองล้าช่วยกันสร้าง พนังกั้นน้ำขึ้นมาแห่งหนึ่ง เรียกฝ่ายแห่งนี้ว่า “ฝ่ายชุมสิงห์” ซึ่งปัจจุบันอยู่บริเวณบ้านดอนชัย ตำบลท่าวังผา อำเภอท่าวังผา เพื่อใช้ในการเพาะปลูก พวกเมืองล้า (ไตลื้อล้า) ได้ระลึกถึงพระมหากษัตริย์ของเจ้าราชบุตรและเจ้าคำม่นที่ได้อุปถัมภ์ ค้ำชูจนมีที่ทำกิน ด้วยเหตุนี้จึงขยันทำไร่ทำนา ส่งผลผลิตไปถวายเจ้าราชบุตรและเจ้าคำม่นอยู่เป็นเวลาช้านาน จนลู่ถึงสมัยพระเจ้ามโหตรวงศ์ขึ้นเสวยราช (พญามโหตรวงศ์เจ้าผู้ครองนครน่าน ตรงกับรัชสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ครองนครน่านเมื่อ พ.ศ.2381) ต่อมาพระเจ้ามโหตรวงศ์ได้โปรดเกล้าฯ และรับสั่งเจ้าไชยวงศ์เมืองล้าว่าจะนำเจ้าไชยวงศ์เมืองล้าตามเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปราสาททองที่กรุงเทพมหานคร เพื่อทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ในการนี้ได้ไต่ถามขอความเห็นชอบจากพวกเมืองล้าด้วย แล้วต่อมาเจ้ามโหตรวงศ์ จึงได้นำเจ้าไชยวงศ์เมืองล้าติดตามไปกรุงเทพมหานคร หลังจากนั้นไม่นาน จึงยกเจ้าเมืองล้าเป็นพญาล้า ครองหัวเมือง

ให้เหมือนกับเมืองทั้งหลาย แล้วให้พวกเมืองล้าออกเงินกัน
รวบรวมได้ 2,000 เอาถวายเจ้าคำม่น 1,000 แต่เจ้าคำม่นไม่รับ
อีก 1,000 ถวายแก่พญาวังขวา พญาวังขวารับ เสร็จแล้ว
เจ้ามหายศได้อวยชัยให้พรแก่เจ้าเมืองล้าพร้อมด้วยไพร่ฟ้า
ข้าแผ่นดิน ให้มีความสุขสวัสดิ์สืบไป (ข้อมูลจากผนังอาคาร
หน้าอนุสาวรีย์เจ้าเมืองล้า บ้านแวนวัฒนา อำเภอเชียงคำ
จังหวัดพะเยา 2559)

การนับถือเจ้าหลวงเมืองล้า จึงสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การอพยพ
และความเชื่อของชาวไทลื้อในเขตจังหวัดน่าน พะเยาและแขวงไชยะบุรีของ
ประเทศลาว ที่บรรพบุรุษของพวกเขาอพยพมาจากเมืองล้าในดินแดน
สิบสองปันนาของมณฑลยูนนาน ประเทศจีน

ประวัติศาสตร์การอพยพย้ายถิ่นของไทลื้อในล้านนาตะวันออกในยุค
ของการ “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ไทลื้อจากเมืองต่างๆ ในสิบสองปันนา
ถูกกวาดต้อนมาไว้ยังเมืองต่างๆ ภายใต้เขตอำนาจการปกครองของ
เจ้าเมืองน่าน รวมเป็นสามระลอกใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ ระลอกแรก ในสมัย
เจ้าอนันตวรปัญญา ยกกำลังขึ้นไปตีเมืองในสิบสองปันนาและเชียงตุง
พร้อมทั้งกวาดต้อนชาวไทลื้อลงมาไว้เมืองเชียงม่วนในปี พ.ศ.2331 ระลอก
ที่สอง ในสมัยเจ้าสุมนเทวราช (พ.ศ.2353-2368) กวาดต้อนครัวชาวไทลื้อ
เมืองล้า เมืองพง เมืองหลวงภูคาและเมืองเชียงแขง เข้ามาตั้งถิ่นฐานด้านเหนือ
ของเมืองน่านเป็นจำนวนกว่า 6,000 คน และระลอกที่สาม ช่วง พ.ศ.2399
เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าเมืองน่าน ยกทัพขึ้นไปตีเมืองพง เมืองหย่วน เมืองมาง
เมืองล้า เมืองแพด กวาดต้อนชาวไทลื้อมาอยู่ที่เมืองเทิง 5 ปี ก่อนที่จะให้
ย้ายไปที่เมืองท่าวังผาและเมืองเชียงม่วน จากนั้น 15 ปีต่อมา พญารณะ

หัวหน้ากลุ่มคนไทลื้อเห็นว่าที่ทำกินไม่อุดมสมบูรณ์ จึงพากันกลุ่มไทลื้อทั้งที่เข้ามาใหม่และที่อยู่เดิม ย้ายมาอยู่ที่ราบลุ่มของแม่น้ำแวน แม่น้ำลาว และแม่น้ำยวน อันเป็นบริเวณที่เรียกว่า “เมืองเชียงคำ” (สรสวดี 2553 และนิธิมา 2552) ปัจจุบันคือแอ่งที่ราบของอำเภอเชียงคำกับอำเภอภูซางในจังหวัดพะเยา แต่เดิมนั้นเมืองเชียงม่วน เชียงคำ เทิงและเชียงของล้วนแต่ขึ้นกับเจ้าเมืองน่าน นอกจากนั้นแล้วยังมีชาวไทลื้ออีกส่วนหนึ่งจากอำเภอท่าวังผาและอำเภอปัว ย้ายไปฝั่งเมืองเงิน หงสา เชียงฮ่อนและเมืองคอบ ซึ่งแต่เดิมขึ้นอยู่กับเมืองน่าน แต่ปัจจุบันขึ้นอยู่กับแขวงไซยะบุรีของประเทศลาว

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามที่อำเภอท่าวังผาในจังหวัดน่าน ชาวไทลื้อส่วนใหญ่ที่ถูกกวาดต้อนมาจากสิบสองปันนาได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่อำเภอท่าวังผากับอำเภอปัว กรณีตัวอย่างที่บ้านหนองบัว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองน่านไปทางทิศเหนือประมาณ 35 กิโลเมตร จากการสัมภาษณ์พ่อเฒ่าผัด เทพเสน วัย 86 ปี พ่อเฒ่าซอน อินดีแสน และพ่อเฒ่าคำนวนณ เชื้อนอัน วัย 84 ปีเท่ากัน โดยผู้อาวุโสทั้งสามท่านบอกเล่าถึงประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของลื้อบ้านหนองบัวตรงกันว่า ลื้อบ้านหนองบัวอพยพมาจากเมืองลำ ในเขตสิบสองปันนา เพราะในยุคนั้นเจ้าเมืองขัดแย้งกัน ทำให้ก่อศึกสงครามกัน ประจวบกับที่เจ้าเมืองน่านยกทัพไปชักชวนด้วย บรรพบุรุษของพวกตนจึงย้ายลงมา ตอนแรกที่เข้ามาสร้างหมู่บ้าน ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านลำ” และสร้าง “วัดลำ” บริเวณทิศตะวันตกของหมู่บ้าน คนเฒ่าคนแก่เล่าว่าช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้าเมืองน่านมาเยี่ยมหมู่บ้านแล้วนำบัวมาปลูกในหนองน้ำของหมู่บ้าน จึงเรียกว่า “บ้านหนองบัว” ตั้งแต่นั้นมา นอกจากบ้านหนองบัวแล้วยังมีไทลื้อที่มาจากเมืองลำ แยกออกไปอยู่บ้านดอนมูลและบ้านต้นฮ่าง ที่อยู่ไม่ไกลจากบ้านหนองบัว เนื่องจากปัญหาที่ทำกินไม่เพียงพอ ในระยะหลัง คือเมื่อประมาณ 50 ปี

ที่ผ่านมา จึงมีไทลื้อบ้านหนองบัวส่วนหนึ่งย้ายไปอยู่ที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ซึ่งปัจจุบันคือบ้านแวนวัฒนา

อีกทีหนึ่งทำการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของไทลื้อคือแอ่งที่ราบเชียงคำ อาจกล่าวได้ว่าเมืองเชียงคำเป็นเมืองของคนลื้อ เนื่องจากเขตอำเภอเชียงคำมีหมู่บ้านไทลื้ออยู่เป็นจำนวนมาก ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำลาว แม่น้ำห้วยน และแม่น้ำแวน แม้แต่ที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอก็เป็นชุมชนของไทลื้อกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งรกรากในเมืองเชียงคำ นั่นคือบ้านห้วยน บ้านมางและบ้านธาตุ

ในพงศาวดารฉบับพระยาทิพากรวงศ์ สมัยรัชกาลที่ 1 บันทึกว่า “...แลกองทัพเจ้าฟ้าเมืองน่านยกขึ้นไปตีครั้งนี้ ตีเมืองน้อยใหญ่สิบเอ็ดสิบสองหัวเมืองได้ครอบครองชายหญิงใหญ่น้อยประมาณสี่หมื่นห้าหมื่นเศษ...” ซึ่งหมายถึงได้ลื้อเมืองพง เมืองห้วยน เมืองมาง เมืองลำ เมืองแวน เมืองบาน ฯลฯ ที่ถูกกวาดต้อนมาครั้งใหญ่ พ.ศ.2348 ได้คน 50,000 คนเศษ ต่อมา พ.ศ.2355 ในสมัยเจ้าสุมนเทวราชขึ้นไปตีเมืองลำ เมืองพง เมืองเชียงแขง เมืองหลวงภูคา ได้อีกประมาณ 6,000 คน และในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ไปตีเมืองเชียงแขง ปี พ.ศ.2399 (ช่วงที่มีศึกย่อ) ได้ลื้อเมืองพงมาอยู่เชียงคำ และลื้อเมืองอูมาอยู่เมืองเทิง

ประวัติศาสตร์การอพยพและการตั้งถิ่นฐานสัมพันธ์กับความเชื่อและพิธีเลี้ยงผีเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อที่สามารถใช้สืบหาความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความเชื่อมโยงของเส้นทางการอพยพของไทลื้อ เพราะชาวไทลื้อมีความเชื่อในเรื่องผีอารักษ์เช่นเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์ตระกูลไท (ไต) อื่นๆ ที่นับถือผีควบคู่กับการนับถือพระพุทธศาสนา เหตุผลในการนับถือผีของกลุ่มชาติพันธุ์ตระกูลไทก็คือเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ช่วยปกป้องรักษาและควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม กับทั้งมีนัยของ

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติด้วย จากการสัมภาษณ์ผู้อาวุโส และผู้นำพิธีกรรมชาวไทลื้อ และการบันทึกของเจีย แยน จอง (2537) พบว่าผีของชาวไทลื้อนั้นมีหลายประเภท เช่น ผีเมือง ผีเสื้อบ้าน ผีเรือน ผีประจำตระกูล และผีประจำขุนเขา แม่น้ำ ท้องไร่ ท้องนา โดยในส่วนของ ผีสามประเภทแรกนั้นผู้ที่ถูกนับถือให้เป็นผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็คืออดีตกษัตริย์ เจ้าเมือง นักรบ หรือผู้นำท้องถิ่นที่ชาวเมืองเคารพนับถือเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ ดังมีคำโบราณของไทลื้อกล่าวว่า “เจ้าเรือนตายแล้วเป็นผีเรือน เจ้าบ้านตายแล้วเป็นเสื้อบ้าน เจ้าเมืองตายแล้วเป็นเสื้อเมือง” ในชีวิตประจำวันของชาวไทลื้อ ตั้งแต่เกิด การใช้ชีวิตประจำวัน การเจ็บป่วย และเสียชีวิต ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับการไหว้ผีทั้งสามประเภทนี้ทั้งสิ้น

กรณีของเสื้อเมือง หรือที่เรียกว่าเทวดาเมือง หรือผีเมือง แม้จะมีคำลือ โบราณว่า “เจ้าเมืองตายแล้วเป็นเสื้อเมือง” แต่ในความเป็นจริง เสื้อเมือง อาจมิได้เป็นเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินเสมอไป หากแต่เป็นนักรบผู้เก่งกล้าสามารถ โดยมีการอัญเชิญดวงวิญญาณมาปกป้องรักษาเมือง หรืออาจเป็นผู้ลงลับ ที่ดุร้ายห้าวหาญเมื่อตอนมีชีวิตอยู่ แต่ภายหลังเสียชีวิตแล้ววิญญาณยังมา รบกวนชาวบ้าน จึงต้องอัญเชิญมาเป็นเสื้อเมือง เพื่อปกป้องรักษาเมือง ส่วนการเซ่นไหว้เสื้อเมืองหรือพิธีเลี้ยงผีเมืองนั้น พ่อหมอเมืองจะเป็น ผู้ประกอบพิธี และมีเจ้าเมืองปัจจุบันเป็นองค์ประธาน สำหรับเครื่องเซ่นไหว้นั้น ในแต่ละเมืองก็จะใช้เครื่องเซ่นแตกต่างกันไป อาจเป็นควาย หมูดำ หมู ผีอก หรือไก่ พร้อมทั้งเทียน ข้าวตอกดอกไม้ หมากพลู เหล้า เป็นต้น เช่นเดียวกับวันเวลาสำหรับประกอบพิธีกรรมที่แตกต่างกันไปในแต่ละเมือง

ในพิธีกรรมการเลี้ยงผีเสื้อเมืองนั้น ชาวไทลื้อเรียกว่า กำเม็ง (ปิดเมือง หรือห้ามคนเข้าออกเมือง) การเข้าร่วมพิธีกรรมจะเป็นหน้าที่โดยตรงของ ชาวไทลื้อ ช่วงเวลาการประกอบพิธีจะไม่มีการออกนอกเขตหมู่บ้านหรือเมือง

การห้ามออกนอกเขตหมู่บ้านจะมีการปัก “ตาแหลว” (ทำจากไม้ไผ่สานตาห่างเป็นรูปหกเหลี่ยม) อันเป็นสัญลักษณ์สำคัญในพิธีกรรมเลี้ยงผี โดยจะมีการติดตาแหลวเพื่อแสดงถึงเขตอิทธิพลของผีอารักษ์ ห้ามคนในออก คนนอกเข้า ดังนั้น ผีอารักษ์จึงทำหน้าที่เสมือนเป็นผู้ควบคุมและรับรองสิทธิการเป็นสมาชิกของเมือง ทุกครัวเรือนมีส่วนร่วมในการซื้อสัตว์มาเช่นสังวายเป็นการแสดงถึงความผูกพันและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การเลี้ยงผีมีจุดประสงค์หลักคือขอความอุดมสมบูรณ์และการคุ้มครองป้องกันให้พ้นจากภัยพิบัติ การเลี้ยงผีก็เพื่อให้ผีพอใจและลดบันดาลความสุขสมบูรณ์ ส่วนช่วงเวลาการเลี้ยงผีนั้นอาจจะทำในช่วงหลังการดำนาปลูกข้าวเพื่อเป็นการขอให้ได้ผลผลิตดีหรือไม่ก็ทำพิธีช่วงหลังเก็บเกี่ยวเพื่อแสดงความขอบคุณต่อผี ในระหว่างพิธีกรรมจะมีการละเล่น รื่นเริง เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้พักผ่อนหลังจากทำงานหนัก ขณะที่หนุ่มสาวก็ได้พบปะเกี้ยวพาราสีกัน นับเป็นพื้นที่ทางสังคมอย่างหนึ่งนอกเหนือจากกิจกรรมทางพุทธศาสนา

ผู้ประกอบพิธีกรรม มีหน้าที่ติดต่อกับผีบ้านผีเมือง เรียกกันว่า “หมอมือ” (หลายพื้นที่เรียกว่า “ข้าวจ้ำ”) มักแต่งกายในชุดสีแดง อันหมายถึงสีของอำนาจ เป็นบุคคลที่รู้จักจารีตธรรมเนียมของบ้านเมืองดี รู้ฤกษ์ยามยามดี และมีความรู้เรื่องไสยศาสตร์ ชาวบ้านจะมีวิถีเลือกหมอมือเมืองแตกต่างกันไป เช่น การชิงข้าวสุก การต้มข้าวต้มมัด⁴ นอกจากหมอมือเมืองแล้ว ยังมีหมอรองหรือบ่าวหมอ ทำหน้าที่รับใช้หมอมือ ผู้ใดจะติดต่อหมอมือต้องติดต่อผ่านหมอรอง เป็นการแสดงความสำคัญของหมอมือ แม้แต่หัวหน้าหมู่บ้าน เจ้าเมือง ก็ยังมีบทบาทด้อยกว่าในพิธีนี้

⁴ เช่นที่บ้านดอนแดน เมืองเชียงรุ่ง มีการเสี่ยงทายเลือกหมอบ้าน ด้วยการให้แต่ละครัวเรือนในหมู่บ้านทำข้าวต้มมัดมาเนืองรวมกัน ของใครสุกก่อนคนนั้นก็จะได้เป็นหมอบ้านหมอมือ (รัตนพร 2537) ส่วนเรื่องการชิงข้าวสุก หากข้าวสุกของใครหนักกว่า หรือการว่าไม้ หากไม้ของใครยาวกว่า ก็จะได้เป็นหมอบ้านหมอมือ

ความเชื่อและพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำฯ แม้ชาวไทลื้อจะอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่แอ่งที่ราบเชิงคำในจังหวัดพะเยา อำเภอท่าวังผา และอำเภอปัวในจังหวัดน่าน กับที่เมืองคอบในแขวงไซยะบุรี และที่อื่นๆ มายาวนาน แต่ชาวบ้านยังคงนับถือและทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำอยู่ เจ้าหลวงเมืองลำจึงเป็นสิ่งที่ฝังทางจิตใจและการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างลูกหลานของคนไทลื้อที่อพยพมาจากเมืองลำในอดีต ดังตัวอย่างของชาวไทลื้อที่บ้านหนองบัวในอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน และบ้านเวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

ที่บ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ชาวไทลื้อที่บ้านหนองบัว บ้านต้นฮ้างและบ้านดอนมูล อำเภอท่าวังผาในจังหวัดน่าน นับถือและเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ แสดงให้เห็นว่าพวกเขามีประวัติศาสตร์ที่มาจากเมืองลำในสิบสองปันนา แม้จะมาอยู่ที่อำเภอท่าวังผา มายาวนานประมาณสองร้อยปีแล้ว แต่ชาวบ้านยังนับถือและเลี้ยงผีเจ้าเมืองลำอยู่เป็นประจำ พิธีกรรมการเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำจัดขึ้นทุก 3 ปี เรียกว่า “สามปีสี่วงเข้า” (สามปีสี่วงข้าว-สามปีสี่ฤดูการเก็บเกี่ยวข้าว) ในช่วงเดือนยี่ของลื้อหรือเดือนธันวาคม พิธีเลี้ยงผีเมืองนี้ใช้เวลา 3 วัน เริ่มวันแรกจะมีการปิดทางเข้าออกหมู่บ้านด้วยการปัก “ตาแหลว” วันต่อมาจะเป็นวันสำคัญ มีการเชิญผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้าหลวงเมืองลำ ที่อยู่บ้านดอนมูล และพ่อหมอ (ข้าวจ้ำ) จากบ้านหนองบัว มาทำพิธีถวายเครื่องเช่นแก่เจ้าหลวง เรียกว่า “จ้ายัก” โดยชาวบ้านจะหาผู้ที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองและหมอเมืองมายังบริเวณพิธีใจกลางหมู่บ้านหนองบัว ระหว่างพิธีกรรมมีการละเล่นต่างๆ สนุกสนาน ในการแห่เจ้าเมืองและหมอเมืองไปยังบริเวณพิธี เจ้าเมืองแต่งกายด้วยชุดสีแดงมีผ้าคลุมและหมวกสีแดงไว้ ส่วนขบวนหมอเมืองจะมีป่าวหมอแบกสิ่งของเครื่องเช่น พร้อมกับส่งเสียงให้ร้องมาตลอดทาง เมื่อถึงที่พักของเจ้าเมือง หมอเมืองจะทักเจ้าเมืองว่า

“เจ้าเมืองฮ้องหมอมืองมาสัง” เจ้าเมืองตอบว่า “สองปีฮาม สามปีคอบ ขอบดั่งมน ผีเมืองถูกจ้ำดำเมืองถูกกิน หมอมืองมาเฮือน ฮ้อหมอมืองนั่งตั้ง หมอมืองเซา” จากนั้นบ่าวหมอกก็จะยกหมากเมี่ยงมาให้หมอมืองกิน และเคลื่อนขบวนไปยังบริเวณพิธีที่มีหอใหญ่ (ลักษณะคล้ายกระท่อมเล็ก ๆ) สำหรับเจ้าหลวงเมืองลำสิด และมีหอเล็กสำหรับบริวาร แล้วหมอมืองก็เริ่มพิธีด้วยการเลี้ยงผีบริวารด้วยไก่ แล้วเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำด้วยสัตว์สี่เท้า คือ วัว ควาย และหมูอย่างละหนึ่งตัว โดยจะฆ่าสัตว์เหล่านั้นตรงบริเวณพิธี แล้วบ่าวหมอกจะเป็นผู้ชำแหละเนื้อ นำไปให้หมอมืองสักกระเจ้าหลวง ส่วนในวันสุดท้าย ชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีอื่นๆ ที่ไม่ได้เลี้ยงในวันที่สอง เช่น ผีแมนบ้านดอนมูล จากนั้นก็เก็บตาแหลวเปิดหมู่บ้านเป็นอันเสร็จพิธี (รัตนพร 2538: 55-57)

กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่วัดหนองบัว อันประกอบไปด้วยพ่อเฒ่าผัด เทพเสน พ่อเฒ่าซอน อินต๊ะแสน และพ่อเฒ่าคำนวน เชื่อนัน กล่าวถึงการเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำที่บ้านหนองบัว โดยอธิบายว่า

การเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำแถบนี้จะมีที่บ้านหนองบัว บ้านดอนมูล บ้านต้นฮ้าง ที่เป็นบ้านของชาวไทลื้อที่ถือผีลำร่วมกัน พิธีกรรมการเลี้ยงผีเมืองที่เป็นเจ้าหลวงเมืองลำของบ้านหนองบัว จัดขึ้นทุก 3 ปี ในช่วงเดือนธันวาคม การเลี้ยงผีเมืองจะมี 3 วัน วันแรกปักตาแหลว หากคนนอกเข้าจะปรับไหม 10 บาท หรือคนที่ออกนอกหมู่บ้านโดยไม่ได้ขอ ชาวจำจะประสบเรื่องประหลาด เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย ในวันที่สอง เป็นพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำ โดยใช้ควาย 1 ตัว วัว 2 ตัว หมูดำ 1 ตัว หมูเผือก 1 ตัว ข้าวเงิน เทียนคำ หมากพลู ข้าวต้ม ของหวาน เป็นเครื่องเซ่น มีข้าวจำเป็น

ผู้นำการทำพิธีโดยการรว่าไม้ ถามเจ้าผีหลวง เช่น มาหรือยัง กินอิ่มหรือยัง การบวงสรวงจะใช้การฆ่าควาย โดยจะมีการ ฟ้อนรำ ส่งเสียงเพลงเพื่อให้ควายเปลี้ยก่อน แล้วจึงทำการ ฆ่าตานั้นเลย แล้วก็มี “การจ้ายัก” คือการถวายของเช่นให้ เจ้าหลวง และวันสุดท้าย จะมีการเลี้ยงผีอยู่ที่ปูลามเมือง ของผีเมืองด้วยหมุดดำ (สัมภาษณ์นายผัด 2557)

กรณีที่บ้านแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ในอดีต “บ้านแวน” ของอำเภอเชียงคำ มีเพียงเขตการปกครองหมู่เดียว แต่ต่อมาบ้านแวนถูกแยก ออกเป็น 4 หมู่ด้วยกันคือ บ้านแวน หมู่ 1 บ้านแวน หมู่ 2 บ้านแวนวัฒนา หมู่ 5 และบ้านฝ่งแวน หมู่ 11 อย่างไรก็ตาม ไทลื้อในกลุ่ม “บ้านแวน” เหล่านี้ต่างก็นับถือผีเจ้าหลวงเมืองลำ จากการสัมภาษณ์ “ข้าวจ้ำ” สองท่าน จากบ้านแวน หมู่ 1 และบ้านแวน หมู่ 2 อันเป็นพื้นที่แรกที่ลื้อบ้านแวน มาตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงคำ ซึ่งไทลื้อมักจะเรียกว่า “บ้านหลวง” หรือ บ้านแรกเริ่มที่มีการตั้งรกราก พ่อหนานคำปัน แสงสีจันทร์ ข้าวจ้ำบ้านน้ำแวน หมู่ 1 อายุ 74 เป็นข้าวจ้ำตั้งแต่เมื่อ 20 ปีที่แล้ว ด้วยเหตุผลที่คนเฒ่า คนแก่ในหมู่บ้านบอกว่า “เป็นลูกหลานเจ้าหลวงเมืองลำ” พ่อหนานคำปัน ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำว่า

พิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองลำที่บ้านแวนจะเลี้ยง “3 ปี 4 ไส้ข้าว” เริ่มจากการปักตาแหลวันก่อนพิธี 1 วัน โดยใครที่เป็นคนลื้อ สามารถเข้าได้ ในวันพิธีจะมีขบวนแห่รอบหมู่บ้าน ในขบวน จะนำโดยข้าวจ้ำผีเจ้าหลวงเมืองลำ ใส่ชุดสีแดง ตามด้วย ข้าวจ้ำผีบริวาร เช่น ผีอู ผีเจ้าวิลาส (ผีที่ดูแลเรื่องฝนฟ้า) ส่วนเครื่องเช่นไห้วจะใช้หัวหมู 2-3 หัว (ชาวบ้านช่วยกัน

จัดหามา) เทียนเงิน เทียนคำ หมากพลู สาดอ่อนหมอนผ่า (หมอนสามเหลี่ยม) เหล้าขาว 1 ขวด น้ำ 1 ขวด ผลหมาก รากไม้ ของหวานต่างๆ นานา และขัน รูปเทียน โดยข้าวจ้ำ จะนำไป “จ้ำ” (การสักการะให้หรือการยืมให้) พร้อมกับ บอกกล่าวแก่เจ้าล้า จากนั้นเอาหมูไปทำสุก ทำทั้งลาบดิบ ลาบสุก แกงอ่อม จัดขึ้นกล่าวถวายเจ้าล้า เสร็จแล้วก็มีการ เลี้ยงผีน้อย เช่น ผีอู ผีช้างเผือก ผีช้างคำ

นอกจากนี้ ยังมีการเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองล้าเป็นกรณีพิเศษ ที่ทำได้ตลอดเวลา คือการบนบานศาลกล่าวส่วนบุคคลที่อาจ มีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจ เจ็บไข้ได้ป่วยหรือต้องเดินทางไกล ไปสอบแข่งขัน รวมถึงกรณีมีการแต่งงาน ถ้ามีชายมาแต่ง เข้าเป็นขี้ลื้อบ้านแวนจะต้องเสียผีให้ข้าวจ้ำ 200 บาทด้วย (สัมภาษณ์พ่อหนานคำปัน 2557)

หลังจากประชากรของบ้านแวนมากขึ้น ทางกรจึงแยกออกเป็น บ้านแวน หมู่ 2 ลื้อบ้านแวนหมู่ 2 ก็แยกออกมาจัดพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวง เมืองล้าเอง มีข้าวจ้ำผู้นำพิธีกรรมเอง ปัจจุบันคือพ่อเผ่าทั้น สีคำ อายุ 79 ปี เป็นข้าวจ้ำมาเกือบ 20 ปี มีความสัมพันธ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกันกับข้าวจ้ำ บ้านแวนหมู่ 1 พ่อเผ่าทั้นบอกว่า การเลี้ยงผีเจ้าหลวงเมืองล้าของบ้านแวน หมู่ 2 ก็ยังคงเหมือนกันกับที่บ้านแวนหมู่ 1 แต่ก็เล้าถึงเกร็ดความรู้ อย่างอื่น โดยเฉพาะประเด็นที่เล้าถึงความเชื่อมโยงระหว่างลื้อเมืองคอบ ลื้อบ้านแวน และลื้อเมืองน่านว่า

สมัยรุ่นพ่อของพ่อเผ่าตัน เล่าว่าต้องเดินเท้าไปไหว้ผีเจ้าหลวง เมืองลำที่เมืองคอบ แต่มาในสมัยพ่อเผ่าตันไม่ได้ไปเลี้ยง ผีนั้นแล้ว และเวลาถึงเทศกาลไหว้ผีเจ้าหลวงเมืองลำ คนเมืองคอบที่มาตั้งรกรากที่บ้านแวนก็จะติดต่อให้ญาติผีเมืองคอบ มาร่วมงาน เพราะทางเมืองคอบไม่มีพิธีกรรมนี้แล้ว คนเมืองคอบจะเล่าว่า “สมัยคอมมิวนิสต์เขามาทุบทุบผีหมด เหลือแต่วัด” ส่วนการเลี้ยงผีทางเมืองคอบจะ “เลี้ยงโหด” เหมือนลือเมืองน่าน คือฆ่าควายในพิธีเลย มีการฟ้อนรำ 3 รอบ ก่อนลงมือฆ่า หลังเซ่นไหว้เสร็จก็ไม่ค่อยมีการละเล่นอะไร แต่ทางลือบ้านแวน หลังพิธีเลี้ยงผีเสร็จ จะมีการละเล่นและสังสรรค์ 3 วัน 3 คืนอย่างสนุกสนาน (สัมภาษณ์พ่อเผ่าตัน 2557)

เจ้าหลวงเมืองลำเป็นตำแหน่งเจ้าผู้ปกครอง บรรพบุรุษร่วมของชาวไทลื้อที่ถูกกวาดต้อนมาในยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” โดยกองทัพของเจ้าเมืองน่านในยุคต้นรัตนโกสินทร์ การมาตั้งชุมชนใหม่ที่ดินแดนล้านนาและใกล้เคียงอย่างในแขวงไซยะบุรีของประเทศลาว ลูกหลานจึงยึดเอาเจ้าเมืองลำซึ่งเป็นอดีตกษัตริย์ที่ปกครองเมืองลำในสิบสองปันนามาเป็นลือเมืองหรือเทพารักษ์ของชุมชนที่ปลายทาง ด้วยการสร้างเป็นหอผีลือเมือง แล้วมีงานสักการะเป็นประจำทุกสามปีสักราวห้า ปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนจากหอผีมาเป็นรูปปั้นอนุสาวรีย์ของแต่ละหมู่บ้าน ในบริบทของสังคมปัจจุบัน พิธีกรรมเลี้ยงผีเจ้าเมืองลำที่เดิมเป็นการ “ก้าเมิง” หรือปิดเมืองได้เปิดเมืองเพื่อรับนักท่องเที่ยวและแขกที่มาเยือนมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป จากสี่กรณีศึกษาขององค์กรเทพารักษ์ที่เลือกมาทำการวิจัยในครั้งนี้ คือชุมชนหลวงวิลังคะ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก และเจ้าหลวงเมืองลำ พบลักษณะร่วมสามประการด้วยกัน กล่าวคือ ประการแรก ประวัติของเทพารักษ์แต่ละองค์มีความแตกต่างกันไปในแต่ละตำนาน และแต่ละท้องถิ่น แต่มักจะมีการเชื่อมโยงหรือสัมพันธ์กับชุมชนท้องถิ่นของตน เทพารักษ์แต่ละองค์เป็นผู้ที่มีความสามารถและมีความสำคัญต่อการสร้างหรือปกป้องบ้านเมือง แม้ในบางรายจะเป็นผู้ที่พ่ายแพ้แก่ฝ่ายตรงข้ามก็ตาม ประการที่สอง ความเชื่อที่มีต่อองค์กรเทพารักษ์ คุณูปการของอดีตผู้นำเหล่านั้น นอกจากคนรุ่นหลังจะมีการนำมาสืบทอดเพื่อรำลึกถึงความสามารถของท่านแล้ว ยังมีความเชื่อว่าวิญญาณของท่านยังคงอยู่กับลูกหลานหรือคนในพื้นที่ มีการอัญเชิญมาสถิตอยู่ประจำที่ในหอผีเพื่อรับการสักการะ มีการบนบานเพื่อให้ท่านคุ้มครองและดลบันดาลโชคลาภ มีผู้นำพิธีกรรมเป็นคนกลางในการสื่อสารกับองค์กรเทพารักษ์ มีคนทรงหรือม้าขี่เป็นร่างทรงที่วิญญาณขององค์กรเทพารักษ์มาอาศัยเพื่อสื่อสารกับผู้คนในสังคม ลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นความสัมพันธ์แบบสองทิศทางที่เชื่อมระหว่างองค์กรเทพารักษ์กับผู้คนในสังคมเอาไว้อย่างแนบแน่น ประการสุดท้ายคือพิธีกรรม พิธีกรรมเป็นกิจกรรมหลักและมีความสำคัญในการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเทพารักษ์กับผู้คนในสังคมที่มีความเคารพนับถือ พิธีกรรมหลักในรอบปีเป็นงานสำคัญของชุมชนท้องถิ่น นอกนั้นอาจมีการไหว้ การสักการบูชาและบนบานของปัจเจกบุคคล ซึ่งส่วนใหญ่ต้องผ่านผู้นำพิธีกรรมและม้าขี่ ยิ่งภายหลังจากที่ได้เปลี่ยนจากห่อผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ด้วยแล้ว ยิ่งทำให้องค์เทพารักษ์มีบทบาทต่อความเชื่อและกิจกรรมที่เกี่ยวกับพิธีกรรมและงานเฉลิมฉลองมากขึ้น

จากหอผีเป็นรูปปั้นศาลเจ้า และอนุสาวรีย์

การเปลี่ยนจากหอผีหรือเสือเมืองของเทพารักษ์ที่แต่เดิมเป็นเพียงนามธรรม ด้วยการถูกยกระดับขึ้นมาเป็นรูปปั้นที่เป็นรูปธรรม สามารถสัมผัสได้ทั้งด้วยสายตาและการจับต้อง นับเป็นการยกระดับความเชื่อเกี่ยวกับเทพารักษ์ของชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากขึ้นในยุคปัจจุบัน บทนี้จึงเน้นการนำเสนอพัฒนาการของการปรับเปลี่ยนจากหอผีหรือเสือเมืองมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ของสี่กรณีศึกษา คือขุนหลวงวิลังคะ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อขอมือเหล็ก และเจ้าหลวงเมืองลำ ใน 13 ชุมชนที่ทำการเก็บข้อมูลในโครงการวิจัยนี้ (ดูรายละเอียดในตารางที่ 1 ในบทที่ 1)

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า ม้าชีหรือคนทรง กับผู้นำของแต่ละท้องถิ่นเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการสร้างรูปปั้นและอนุสาวรีย์ของเทพารักษ์ ทั้งสี่ที่เลือกทำการศึกษาในครั้งนี้ ในบริบทของท้องถิ่นนั้น การกระจายอำนาจ การปกครองสู่ท้องถิ่น (ตั้งแต่ยุคปลายทศวรรษ 2530) กับกระแสท้องถิ่นนิยม

และบริบทของการท่องเที่ยว ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อกระแสการสร้างอนุสาวรีย์ของท้องถิ่น ประการสำคัญคือ ต้องการสร้างให้เป็นรูปธรรมเพื่อเป็นการตอกย้ำความทรงจำทางสังคมที่เป็นประวัติศาสตร์ร่วม (common historical consciousness) ให้กับคนรุ่นใหม่ในชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม พบสองลักษณะของรูปปั้นองค์เทพารักษ์ นั่นคือ ลักษณะแรก เป็นการทำเป็นรูปปั้นนั่งในตัวอาคารที่เป็นศาลเจ้า กับลักษณะที่สองคือการสร้างเป็นอนุสาวรีย์ในทำนองที่มีแท่นรองรับ โดยตั้งอยู่ในลานกลางแจ้ง สถานที่ที่วางรูปปั้นทั้งสองแบบดังกล่าวนี้เป็นที่สาธารณะของชุมชน

อนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ

พื้นที่ที่ทำการศึกษาพัฒนาการของการสร้างอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ ในครั้งนี้คือ ที่บ้านเมืองกะ ตำบลสะลวง อำเภอมะหิมา ซึ่งเป็นชุมชนที่เริ่มดำเนินการสร้างก่อน ภายหลังจากนั้นจึงเกิดขึ้นที่หน้าองค์การบริหารตำบลบ่อหลวง อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากที่บ้านเมืองกะ

ที่บ้านเมืองกะ อนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะถูกสร้างขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ.2535 บริบทหนึ่งที่มีผลต่อแนวคิดของการสร้างอนุสาวรีย์คือ ผลจากการที่ตัวตนของชาวลัวะถูกกลืนกลายจากวัฒนธรรมกระแสหลัก ไม่ว่าจะเป็นเครื่องแต่งกาย ภาษา ความเชื่อ วิถีชีวิต และสำนึกทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้วัฒนธรรมของตนเองสูญหายจากวิถีชีวิตในปัจจุบัน และแทบจะไม่มีใครรู้เรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่แน่ชัดของตนเอง กล่าวคือทั้งหมดบ้าน มีเพียงคนสูงอายุสองคนที่สามารถพูดภาษาลัวะและรู้ว่าเครื่องแต่งกายของชาวลัวะมีลักษณะเช่นไร สถานการณ์ดังกล่าว ส่งผลให้พระครูและคนในชุมชนดังกล่าวมีการตื่นตัวในการสร้างอนุสาวรีย์ จึงได้

ทำการศึกษาเรื่องราวของขุนหลวงวิลังคะจนนำไปสู่การเชื่อมโยงกับชื่อของเมืองกะและชื่อจุดพื้นที่ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับเรื่องเล่าที่มีอยู่ในตำนาน ซึ่งคำกล่าวของชัชวาลใหม่เพย (2558) สะท้อนสถานการณ์ในชุมชนลัวะที่บ้านเมืองกะที่สัมพันธ์กับบริบทจากภายนอกที่เข้ามาส่งผลกระทบได้เป็นอย่างดี นั่นคือ “วัตถุนิยมทำลายท้องถิ่น เราสร้างอนุสาวรีย์เพื่อยึดหรือชะลอการสูญเสียอัตลักษณ์ให้ยาวนานออกไป เพื่อบอกจนกว่าจะมีนโยบายรองรับความสำคัญของแต่ละท้องถิ่น ปัจจุบันยังไม่มีการเมืองหรือใครคนใดที่สามารถนำคนออกจากการติดรูปอยู่กับวัตถุได้อย่างแท้จริง”

ริเริ่มและดำเนินการสร้างอนุสาวรีย์

กว่าจะกลายมาเป็นอนุสาวรีย์ที่เห็นดังรูปในปัจจุบัน มีเหตุการณ์และมีผู้คนหลากหลายกลุ่มเข้ามาเกี่ยวข้องในแต่ละช่วงเวลามาโดยตลอด ผู้ที่เป็นคนต้นคิดในการสร้างอนุสาวรีย์คือพระครูวิรุฬห์ ที่ได้ถ่ายทอดแนวคิดสู่ชาวบ้าน ซึ่งประกอบไปด้วยผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านในหมู่บ้านเมืองกะให้เห็นพ้องกับโครงการของท่าน ช่างฝีมือที่ได้รับการว่าจ้างให้ทำการปั้นอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ รวมถึงบุคคลภายนอกที่ภายหลังการสร้างอนุสาวรีย์เรียบร้อยแล้ว ก็เข้ามามีส่วนในการร่วมต่อเติม ปรับปรุงหรือจัดงานพิธีต่าง ๆ ตามศรัทธาและเป้าหมายของแต่ละกลุ่ม ดังนั้นจึงอาจแบ่งออกได้เป็นสองช่วงเวลาด้วยกัน

ช่วงแรก เป็นช่วงของการริเริ่มสร้างอนุสาวรีย์ พระภิกษุและชาวบ้านเป็นสองกลุ่มที่เข้ามามีบทบาทในการสร้างอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะที่บ้านเมืองกะ ดังที่ชัชวาลกล่าวว่

“ถ้าพูดถึงรูปปั้นขุนหลวงวิลังคะ คงไม่อาจปฏิเสธได้ถึงเหตุผลประการคือ หนึ่ง การที่พระครูวิรุฬห์ ธรรมโกวิทหรือครูบาสิงห์คำ⁵ ท่านได้ใช้การเป็นคนเชื้อสายลัวะมาเชื่อมกับชาวบ้านที่นี่ และสอง การที่ท่านเข้ามาคลุกคลีกับชาวบ้านในพื้นที่นี้ (เมืองเกะ) ภายใต้โครงการพระธรรมจาริกในความดูแลของวัดศรีโสดาที่พระครูวิรุฬห์เป็นรองเจ้าคณะอำเภอแมริม ฝ่ายพัฒนา ซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ผมเอง พระครูเข้ามาตั้งอาศรมพระธรรมจาริก ตอนแรกก็สร้างวิหารวัด ไถ่ชีวิตโค-กระบือร่วมกับมูลนิธิदारिद्र्य ท่านใช้คนเหล่านี้ดึงคนเข้ามา ร่วมและสัมผัสอยู่กับชาวบ้าน จากนั้นก็ทำให้ง่ายต่อการทำกิจกรรมต่างๆ ต่อมา เหมือนกับเป็นการปรับใช้นโยบาย 66/23 สมัยสงครามเย็น ซึ่งภายหลังจากที่มีการเผยแผ่ศาสนา มาระยะหนึ่งแล้ว พระครูฯ ก็ได้หาแนวร่วมกับชาวบ้านในการสร้างรูปปั้นขุนหลวงฯ ไว้ในหมู่บ้านดังกล่าวตั้งแต่สมัยพ่อหลวง ประเสริฐ สุขสบาย (พ.ศ.2535) คนสมัยเก่า ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ คำพูดของพระเถระย่อมเลื่อมใส จึงมาสร้างกันอย่างจริงจัง ในสมัยพ่อหลวงพวน แจ่มเจริญ (พ.ศ.2535-2541) ซึ่งท่านเป็นคนจากจังหวัดนนทบุรี มาแต่งงานกับคนที่นี่”

สำหรับการเจาะใจของพระครูวิรุฬห์ในการหาแนวร่วมกับชาวบ้าน เพื่อสร้างรูปปั้นขุนหลวงวิลังคะนั้น ประเสริฐ สุขสบาย ผู้ใหญ่บ้านในสมัยนั้น (พ.ศ.2532-2535) กล่าวว่า

⁵ พระภิกษุรูปนี้ชาวบ้านบอกว่ามีเชื้อสายลัวะ เป็นเจ้าอาวาสวัดเจติยสถาน ตำบลริมเหนือ อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ (ปัจจุบันมรณภาพแล้ว)

“ตอนเด็กก็ไม่เคยรู้จักขุนหลวง แต่พอพระครูวิรุฬห์มาบอกว่า เขามีเชื้อสายลัวะและเมืองกะเองก็เป็นลัวะ ชื่อหมู่บ้านเป็นเมืองในอดีต แต่เราไม่เห็นและไม่มีอะไรเลยที่จะบอกว่าเป็นเมืองในอดีต เขาบอกว่าขุนหลวงวิลังคะ แต่ก็ไม่เห็นขุนหลวงที่ไหน ให้ลูกหลานดูเลย ผมเองตอนนั้นเป็นพ่อหลวงก็เห็นด้วยกับการเสนอของพระครู ผมจึงเอาเรื่องนี้ไปคุยกับชาวบ้าน มีทั้งกรรมการหมู่บ้าน หมู่สามัคคี มูลนิธิวัดป่าดาราภิรมย์ ก็เข้ามาด้วย นำโดยอาจารย์ประหยัด จาตุวรพิทักษ์ หรืออาจารย์อ้วน ช่วงนั้นประชุมกันมาก เป็นช่วงที่กำลังจะทำการพัฒนาและปรับปรุงหมู่บ้านกันยกใหญ่ ทั้งโครงการไฟฟ้าเกี่ยวกับที่ดิน และการตัดไม้ด้วย ทุกอย่างมันเกิดในช่วงสมัยผมเป็นผู้ใหญ่บ้าน หลังจากประชุมกันแล้ว ทุกฝ่ายก็เห็นด้วยให้มีการปั้นขุนหลวงวิลังคะ ชาวบ้านเราจึงช่วยค่าใช้จ่าย 8,000 บาท กับพระครูในการปั้น ตามศรัทธาของแต่ละคน ตอนนั้นคุณงามนิจยังไม่มา มาตอนหลังช่วงที่พระบาทสร้อยเริ่มมีคนเข้ามา สถูปที่ครอบขุนหลวงนั้นไม่ใช่พระครูสร้างแต่เป็นคุณงามนิจสร้าง”

เมื่อชาวบ้านเห็นด้วยกับโครงการดังกล่าวแล้ว จึงนำไปสู่การว่าจ้างช่างปั้นชื่อ ทวน สว่างวงศ์ หรือช่างชัย มาทำการปั้นขุนหลวงวิลังคะที่วัดเจติยสถาน โดยช่างชัยกล่าวว่า

“พระครูฯ ให้ผมปั้นขุนหลวงวิลังคะตามตำนาน คือ ดำรูปไม่หล่อ ร่างบึกบึน เป็นนักรบ แข็งแรง concept หลักๆ พระครูฯ ให้มาแค่นี้ ส่วนรายละเอียดย่อยยับไม่ว่าจะเป็น

หน้าตา ปาก จมูก ตา ผมก็อาศัยจากการวิจัยเก็บข้อมูลคนลัวะ มาระดับหนึ่ง ซึ่งผมเห็นว่าคนลัวะหน้าตาก็จะเป็นแบบที่ออกมา ในรูปปั้นขุนหลวงฯ นั้น ไม่สูงมากนัก ฝรั่งสูง 7 ฟุตครึ่ง แต่คนเมืองคนลัวะหรือคนแถบเอเชียก็ 7 ฟุต ประมาณนี้ ผมเริ่มจากการ sketch ก่อน แล้วก็ปั้นเป็นดินให้พระครูฯ ดูก่อน เพื่อว่าพระครูฯ อยากจะแก้อะไรส่วนไหน ก็จะได้ แก้ง่าย ตอนนั้นพอผมปั้นเป็นดินเสร็จแล้ว ก็ให้พระครูดู แล้วก็เป็นที่พึงพอใจ ผมจึงทำการหล่อ ผมเห็นว่าขุนหลวง วิลังคะกับเจ้าพ่อขอมือเหล็กคือคนๆ เดียวกันที่ชาวบ้าน เรียกชื่อต่างกัน เวลาเราพูดถึงขุนหลวงวิลังคะ เราก็พูดถึง การพุ่งเสนาที่มีอิทธิฤทธิ์และกำลังอันแรงกล้า เช่นเดียวกับ เจ้าพ่อขอมือเหล็กที่มีฤทธิ์เดชและกำลังเช่นเดียวกัน เราเรียกชื่อ ต่างกันเฉยๆ เจ้าพ่อขอมือเหล็กเป็นชื่อเรียกของกลุ่มที่ ทรงเจ้าเข้าผี ผมก็พยายามจะสื่อความกำยำแข็งแรงของเจ้าพ่อ ขอมือเหล็กผ่านรูปปั้นนี้เช่นกัน”

หลังจากปั้นเสร็จที่วัดเจติยสถาน อนุสาวรีย์ดังกล่าวก็ถูกนำมาตั้งอยู่ ในพื้นที่ป่าดงของชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่บริเวณเดียวกับหอผีที่ชาวบ้านทำการ เลี้ยงผีเป็นประจำทุกปีอยู่แล้ว มีการทำพิธีอัญเชิญดวงวิญญาณของขุนหลวง จากหอผีมาอยู่ที่อนุสาวรีย์ด้วย โดยเป็นการทำพิธีทางสงฆ์ของกลุ่มพระครูฯ เพื่อบอกกล่าวให้เทพไท่เทวดามาร่วมรับรู้ในการเกิดขึ้น และเพื่อจะได้ ไม่ขัดใจกันในหมู่ผี-เทพ ชาวบ้านจำเหตุการณ์ตอนนั้นไม่ได้ พระครูฯ และ พ่อหลวงที่สัมพันธ์กับพิธีนี้เสียชีวิตแล้ว คนมักจะบอกแบบไม่มีส่วนร่วม และไม่มีความทรงจำเลยว่า “ไม่รู้ มันจำไม่ได้ มันนานแล้วนะ” หรือ

“น่าจะเป็นอย่างนั้นละมัง” แต่ประการสำคัญคือ คำบอกเล่าของชาวบ้านข้างต้นก็สะท้อนให้เข้าใจว่า ในช่วงแรกเริ่มของการสร้างอนุสาวรีย์นั้น หน่วยงานของทางราชการ นักการเมือง และเจ้าหน้าที่รัฐมิได้มีส่วนร่วมแต่อย่างใด

รูปถ่าย 2 อนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ
บ้านเมืองกะ อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่

หลังจากนั้นเป็นต้นมา ชาวบ้านก็มีการจัดงานสักการะขุนหลวงวิลังคะอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นวันเดียวกันกับที่มีพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนหลวงฯ ที่ทำกันอยู่แล้วเป็นประจำทุกปี คือวันขึ้น 14 ค่ำเดือน 9 เป็นงานเล็กของหมู่บ้านที่มีฝ่ายสงฆ์เข้ามาทำพิธีสืบทอดดาหมู่บ้านและปลุกเสกเหรียญพ้อขุนฯ โดยใช้ดินในพื้นที่บริเวณนั้น และทำการแจกจ่ายให้กับประชาชนเป็นของที่ระลึกในงานดังกล่าว ดังรูป

รูปถ่าย 3 เหรียญดินขุนหลวงวิลังคะ
(อนุเคราะห์ภาพโดย นายพองนวล สุขสบาย)

หลังจากการจัดงานหลายครั้งต่อมา ประกอบกับกระแสของพระบาท สිරอยที่มีผู้คนจากทั่วสารทิศเข้ามาผ่านเมืองก๊ะด้วย (แต่เดิมถนนที่เข้าไปยังพระบาทสิโรยนั้นผ่านหน้าหมู่บ้านเมืองก๊ะ แต่ภายหลังมีการตัดถนนเส้นใหม่อ้อมเหนือหมู่บ้านเมืองก๊ะ) ทำให้อนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ พลอยเป็นที่รู้จักและเคารพสักการะของคนทั่วไปด้วย โดยเฉพาะเรื่องของโชคลาภ จึงเกิดการสร้างวัตถุมงคลขึ้นมาหลายชิ้น ซึ่งส่งผลต่อการให้ความหมาย ขุนหลวงวิลังคะและพื้นที่หมู่บ้านเมืองก๊ะด้วย

ช่วงของการเพิ่มสิ่งประกอบสร้าง

เริ่มจากสร้างสถูปครอบรูปปั้นขุนหลวง ตามคำจารึกถึงพิธีวางศิลาฤกษ์ และพิธีฉลองสถูปที่ตั้งอยู่บริเวณหน้าสถูป แสดงให้เห็นถึงการต่อเติมวัตถุต่าง ๆ ในพื้นที่ตั้งอนุสาวรีย์ภายหลังจากการประดิษฐานรูปปั้นขุนหลวงวิลังคะแล้ว หนึ่งในผู้ที่มีบทบาทในการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินการสร้างวัตถุและกิจกรรมต่าง ๆ คือ คุณงามนิจ เรืองศรี ผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาในขุนหลวงวิลังคะในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ให้โชคลาภ โดยมี “พิธีวางศิลาฤกษ์ พระสถูปขุนหลวงวิลังคะ วันศุกร์ที่ 7 กรกฎาคม พุทธศักราช 2553 เวลา 11 นาฬิกา 19 นาที” ทั้งนี้ ชาวบ้านเล่าว่า เหตุที่นำมาสู่การเห็นด้วยกับคุณงามนิจในการสร้างสถูปครอบคือ เหตุการณ์ที่หอกหรือเส้าของขุนหลวงหัก อันเป็นผลมาจากกิ่งไม้ที่ตกใส่ จนหอกด้านหนึ่งหักไป จึงทำให้ชาวบ้านเห็นด้วยกับคุณหญิงงามนิจ เรืองศรี⁶ ในการสร้างสถูปครอบอนุสาวรีย์ โดยคุณงามนิจเป็นผู้สนับสนุนค่าใช้จ่ายทั้งหมด พร้อมกันนี้ก็มีการสร้าง “ศาลขุนหลวง” ที่มีความมั่นคงและคงทนกว่าเดิมที่ชาวบ้านสร้าง “หอผีขุนหลวง” ขึ้นด้วยวัสดุธรรมชาติ

⁶ เป็นคำเรียกของชาวบ้าน ซึ่งบางครั้งก็เรียกว่าคุณนายงามนิจ จากการค้นคว้าพบว่า คุณงามนิจเป็นหนึ่งในกลุ่มผู้หญิงแนวหน้าในเมืองไทยที่ประสบความสำเร็จในด้านธุรกิจอสังหาริมทรัพย์

รูปถ่าย 4 อนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะหลังการสร้างสถูปครอบ

รูปถ่าย 5 ศาลขุนหลวงวิลังคะ (กลาง)
ที่สร้างด้วยวัสดุที่คงทนกว่าการสร้างด้วยไม้

ผลจากการสร้างสถูปครอบดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนชื่อเรียกจากเดิมที่เรียกว่า “รูปปั้นพ่อขุน” มาเป็น “สถูปพ่อขุน” บ้าง อย่างไรก็ตามในที่นี้ผู้วิจัยใช้คำว่า “อนุสาวรีย์” ซึ่งหมายถึงทั้งตัวรูปปั้นและสถูป ทั้งนี้มีพิธีกรรมเพื่อเป็นการตอกย้ำถึงการสร้างสถูปดังกล่าวของคุณงามนิจ ครั้งหนึ่งด้วย ตามที่จารึกไว้ในแผ่นหินด้านหน้าอนุสาวรีย์คือ มีการจัดพิธีฉลองพระสถูปตามมาภายหลังจากการสร้างด้วย ดังที่ระบุไว้ว่า “พิธีฉลองพระสถูปวันที่ 15 กันยายน 2554 เวลา 9 นาฬิกา 59 นาที โดยท่านผู้บัญชาการทหารสูงสุด พลเอกสำเภา ชูศรี ประธานในพิธี”

ชาวบ้านเล่าถึงความเกี่ยวพันของอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะกับพลเอกสำเภา ว่า

พ่อขุนหลวงฯ ของเรานั้นศักดิ์สิทธิ์จริง พลเอกสำเภา ชูศรีตอนนั้นยังไม่ได้เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด ท่านตั้งใจมาที่พระบาทสี่รอยและอยากมาเห็นพ่อขุนฯ ด้วย จึงแวะเข้ามา

ที่พ่อขุนฯ ท่านก๊บนกับพ่อขุนฯ ของเราว่า ให้ตนได้เป็น ผบ.
สูงสุดด้วย ภายหลังได้เป็นจริง จึงต้องมาทำการเลี้ยงพ่อขุนฯ
(ประเสริฐ สุขสบาย 2558)

จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ปัจจุบันเราเห็นรูปปั้นขนาดเล็กที่เป็นช้าง ม้า
และไก่ ที่ชาวบ้านนำมาสักการะและวางเรียงอยู่บริเวณรายรอบอนุสาวรีย์
ดังกล่าว กับยังมีรูปปั้นทหารที่ตั้งเรียงไว้โดยรอบบริเวณที่ตั้งอนุสาวรีย์
ขุนหลวงวิลังคะ เพื่อแสดงถึงความเกี่ยวพันของพลเอกลำเภาที่มีต่อ
ขุนหลวงฯ ด้วย

สิ่งประกอบสร้างถัดมาอันเป็นผลจากการบนบานกับขุนหลวงวิลังคะ
คือขุมประตู่เข้าหมู่บ้าน หลังจากทีรัฐมีการเปิดทางใหม่ไปยังพระบาทสร้อย
ด้วยเส้นทางใหม่ที่เลียบหมู่บ้านเมืองกะ นักท่องเที่ยวก็ไม่ได้เข้ามา
ในหมู่บ้านอีก เรื่องราวของขุนหลวงวิลังคะก็มีได้เป็นที่รับรู้ของผู้คนภายนอก
ชุมชนมากนัก ดังนั้น เมื่อปี 2555 จึงมีการสร้างขุมประตู่ของหมู่บ้านขึ้นมา
เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้าไปยังบ้านเมืองกะด้วย ตามที่ชัชวาล ใหม่เพย
(2558) กล่าวว่า

“หลังจากที่มีการตัดเส้นทางใหม่ที่เลียบหมู่บ้านไป ผู้คนไม่ค่อย
เข้ามาใช้เส้นทางเก่า จึงมีการสร้างขุมประตู่ขึ้นขึ้นมา ตอนแรก
พ่อหลวงจะให้ปั้นรูปขุนหลวงเหมือนกับรูปปั้นที่ประดิษฐาน
อยู่ในหมู่บ้าน (รูปปั้นพุงเสนา) แต่ก็คิดว่าถ้าปั้นแบบนั้น
คนเห็นกันตรงข้างหน้าหมู่บ้านแล้ว เขาก็ไม่เข้ามาในหมู่บ้านอีก
จึงให้ช่างชัย (ทวน สว่างวงศ์) ทำการปั้นขุนหลวงวิลังคะ
ในท่านั่งติดผืนเปื้อะ ส่วนขุมนั้นสนับสนุนงบประมาณโดย

นายกเทศบาลเมืองต้นเปา ที่เขามาพบกับพ่อขุนหลวงฯ แล้วเขาได้รับเลือกเป็นนายกเทศมนตรี จึงมาทำบุญให้พ่อขุนหลวงฯ ทุกวันที่ 23 ธันวาคม ส่วนที่ว่าตัวท่านจะมีเชื้อสายลัวะหรือเปล่า ผมก็ไม่รู้”

รูปถ่าย 6 ชุมประตู่เข้าบ้านเมืองกะ

ลักษณะของชุมประตู่เข้าหมู่บ้านเมืองกะดังกล่าวมีความอลังการเป็นชุมขนาดใหญ่ ทำด้วยไม้ทั้งหมด มีการเขียนป้ายติดบริเวณชุมประตู่ว่า “ยินดีต้อนรับสู่ระมิงคนคร” พร้อมกับมีรูปขุนหลวงฯ ขนาดใหญ่นั่งอยู่ฝั่งซ้าย และมีโปสเตอร์ประกาศเกี่ยวกับอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลงคะอยู่ด้านขวามือของชุมประตู่ด้วย สิ่งเหล่านี้เป็นการพยายามที่จะสื่อความหมายว่าหมู่บ้านเมืองกะในปัจจุบันนั้นเป็นเมืองหรือเป็นนครในอดีต ตามคำบอกเล่าของชาวบ้านมากขึ้น

การเข้ามาของหน่วยงานภาครัฐและกลุ่มคนภายนอก

หลังจากที่มีการสร้างอนุสาวรีย์ของขุนหลวงวิลังคะจนกลายมาเป็นรูปเคารพและสักการะของผู้คนในท้องถิ่นและภายนอกแล้ว หน่วยงานภาครัฐที่นำโดยองค์การบริหารส่วนตำบลสะลงได้เข้ามาช่วยประสานงานในการของบประมาณจากองค์กรของรัฐอื่นๆ เพื่อนำมาช่วยชาวบ้านในการจัดงาน “ไหว้สาขุนหลวงวิลังคะ” ในแต่ละปี ซึ่งเป็นวันเดียวกันกับพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนหลวงฯ ประจำปีของหมู่บ้าน จากคำให้สัมภาษณ์ของภักตรา สุภา หัวหน้าปลัด อบต. สะลง ที่ว่า

งานไหว้สาขุนหลวงฯ เกิดขึ้นมานานแล้ว ก่อนที่ผมจะเข้ามาบรรจุใน อบต. และหน้าที่ของ อบต. สะลงที่ผ่านมาไม่ได้ทำการสนับสนุนงบประมาณแต่อย่างใด เป็นเพียงตัวกลางในการรับเรื่องของงบประมาณจากผู้ใหญ่บ้าน แล้วสานต่อไปยังหน่วยอื่นๆ ของรัฐที่เกี่ยวข้อง เวลาถึงงาน อบต. เพียงแค่ไปร่วมกิจกรรมเฉยๆ ไม่ได้สนับสนุนงบประมาณโดยตรง ซึ่งที่ผ่านมาก็มีการนำเสนอขอรับงบประมาณจากสภาวัฒนธรรมตำบลสะลงและองค์การบริหารส่วนจังหวัด อย่างล่าสุดปี 2557 ก็ได้รับบจากสภาวัฒนธรรมตำบล จำนวน 20,000 บาท และจาก อบจ. อีก 50,000 บาท ในการจัดงานไหว้สาขุนหลวงวิลังคะ

การจัดงานไหว้สาขุนหลวงวิลังคะ ปัจจุบันกลายเป็นประเพณีประจำปีของท้องถิ่นดังกล่าว นอกจากการไหว้สาหรือทำพิธีสักการบูชาขุนหลวงวิลังคะแล้ว ยังมีการทำพิธีสืบทอดหมู่บ้านและผู้สูงอายุในหมู่บ้านด้วย

และที่สำคัญ ยังมีกิจกรรมบันเทิง เช่น การชมมวยไทยศึกฟอซูน การชอพื้นเมือง การแข่งขันบั้งไฟ และการแสดงของเยาวชนด้วย โดยงานดังกล่าว นอกจากจะได้รับงบประมาณส่วนหนึ่งในการจัดงานแล้ว ก็มีผู้ที่ศรัทธาในขุนหลวงวิลังคะ ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านบอกว่ามักจะเป็นคนนอก โดยเฉพาะคุณนายงามนิจ ที่เข้ามาอุปถัมภ์และร่วมงานเป็นประจำทุกปี ก็อาสาเข้ามาเป็นเจ้าภาพเลี้ยงอาหาร เครื่องดื่ม และของรางวัลต่าง ๆ ในกิจกรรม การแสดงและการแข่งขันข้างต้นด้วย กิจกรรมดังกล่าวมิได้เพียงแต่ทำให้คนที่เลื่อมใสศรัทธาในขุนหลวงวิลังคะเข้ามายังชุมชนเมืองกะเทาะนั้น แต่คนลัวะในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงที่ไม่ว่าจะมีเชื้อสายลัวะหรือไม่ ก็เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวด้วย ตามที่แม่ฟองนวล สุขสบาย (2558) กล่าวกับผู้เก็บข้อมูลว่า “แต่ละปีมีคนมาเยอะมาก รถเต็มไปหมด เรียงกันไปตามถนนเลย แถว ๆ นาที่เสียวยู่ตอนนีในช่วงเทศกาลก็กลายเป็นที่แข่งขันบั้งไฟ เวทีมวย เวทีร้องเพลง คนขายของเต็มในนาเลย มาสิ ถ้าถึงช่วงเทศกาลมาเที่ยวดูสิ จะได้รู้เขาประกาศออกทางวิทยุเลย และติดป้ายตามถนนใหญ่เลย ลองติดตามดูนะปีนี้”

การจัดงานระดับตำบลดังกล่าว นอกจากส่งผลให้กลุ่มคนเข้ามาสักการะและร่วมกิจกรรมต่าง ๆ แล้ว หลังเสร็จพิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ในแต่ละปี ก็มีการนำไปบอกเล่าต่อกันหรือเสนอตามสื่อต่าง ๆ ทำให้เรื่องราวของขุนหลวงวิลังคะและชนชาวลัวะเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางมากขึ้น ทั้งในมิติของประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมความเชื่อ และประเพณีมากขึ้น จนส่งผลต่อชุมชนลัวะในพื้นที่อื่น ๆ โดยเฉพาะผลต่อแกนนำตำบลบ่อหลวงที่ตระหนักถึงความสำคัญของขุนหลวงวิลังคะในฐานะผู้นำในอดีตและเป็นสัญลักษณ์ที่สามารถเชื่อมความสัมพันธ์ภายในกลุ่มกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น หรือกับหน่วยงานรัฐ และภาคส่วนอื่นๆ อันนำไปสู่การยกย่องและให้เมืองกะ

เป็นต้นแบบและเป็นศูนย์กลางของความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม
เลี้ยงผีขุนหลวงฯ ที่สำคัญคือส่งผลต่อการจัดสร้างอนุสาวรีย์แห่งที่สอง
ขึ้นที่เทศบาลตำบลบ่อหลวง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ และมีการจัดงาน
ไหว้สาขุนหลวงเจกเช่นเดียวกับที่เมืองกะ

การริเริ่มสร้างอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะที่บ่อหลวง

อนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะที่ตั้งอยู่ ณ เทศบาลตำบลบ่อหลวงปัจจุบัน
ได้รับอิทธิพลจากการมีอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะที่เมืองกะ ซึ่งเกิดขึ้นมา
ก่อนหน้านั้น โดยที่บ่อหลวง เริ่มต้นจากช่วงระหว่างปี พ.ศ.2539-2540
ที่มีกลุ่มแกนนำชาวบ้านซึ่งดำรงตำแหน่งทางการเมืองระดับท้องถิ่นของ
ตำบลบ่อหลวง ที่ได้ใช้งบประมาณของเทศบาลตำบลบ่อหลวง⁷ ในการ
จัดสร้างอนุสาวรีย์ หลังจากที่พวกเขาได้ยินเรื่องราวของขุนหลวงฯ แล้ว
ก็มีแนวคิดเกี่ยวกับโครงการสร้างอนุสาวรีย์ ตามที่ประเสริฐ ทาหล้า (2558)
เล่าว่าเกิดขึ้นจากการรู้สึกว่าคุณเองเป็นลูกหลานของขุนหลวงวิลังคะ

แต่ก่อนได้ยินแต่คนทรงเจ้าพูดว่า “ขุนเท้าขุนทวน ขุนหลวง
วิลังคะ” แต่ก็ไม่ได้เข้าใจว่าคืออะไร เดิมทีจริง ๆ ผมก็รู้ว่า
พ่อขุนหลวงฯ เป็นกษัตริย์ของคนลัวะ ผมเป็นลัวะร้อยเปอร์เซ็นต์
มีช่วงหนึ่งที่กลุ่มคนวัยรุ่นฮิตมอเตอร์ไซด์ กลุ่มเยาวชน
ก็บอกว่าเป็นลูกหลานขุนหลวงวิลังคะ แห่ไม้ค้ำแต่ละครั้ง
เมื่อไหร่ ก็พิมพ์ว่า “ลูกหลานขุนหลวงวิลังคะ” แต่ผมก็ไม่
เห็นว่ามีตัวตนขุนหลวงวิลังคะ แต่เห็นบ่อยครั้งที่กลุ่มเยาวชน

⁷ จัดตั้งเป็น อบต. บ่อหลวงเมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2539 ต่อมาได้ยกระดับมาเป็นเทศบาล
ตำบลบ่อหลวง

พิมพ์และใช้คำนั้น หลังจากนั้นผมก็ลองค้นคว้า พี่เขยผมเป็นตำรวจที่แมริม กลับมาที่บ้าน ก็มาเล่าให้ฟังว่าได้ไปที่เมืองกะ เห็นอนุสาวรีย์พ่อขุนหลวงฯ อยู่ที่นั่น พอเขาบอกผมอย่างนี้แล้ว ผมจึงสืบสาวเรื่องราวความเป็นมา แต่ถ้าไม่เห็นกับตา ความพึงพอใจของคนเราก็ไม่เกิด

ท่านพระครูกิตติชัยโมลี เป็นคนลัวะเหมือนกัน อยู่วัดชัยพระเกียรติ ที่ตัวเมืองเชียงใหม่ (ข้างตำรวจกองเมือง) ท่านได้พาผมขึ้นไปดู ก็เห็นจริง ตอนนั้นผมเป็น ส.อบต. พอผ่านกระบวนการนี้ ก็คิดว่าเราเจอความจริงแล้ว ก็เลยกลับมาประชุมกับพ่อหลวง กำหนดในตำบล ว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย กลับมาก็กังวลว่าจะเกิดร้อนเกิดหนาว (เหตุอาเพศ) หรือเปล่า ก็คิดไปข้างหน้าว่าในเมื่อเราเป็นลูกหลานเขาจริง เอามาประดิษฐานก็น่าจะดี ไม่ใช่ผมคิดคนเดียว ก็เลยตกลง แต่ยังเริ่มทำไม่ได้ เพราะงบประมาณไม่ค่อยจะมี ใครจะลงทุนก่อน ก็เลยช่วยกัน

ตอนที่ไปให้ช่างปั้นรูปนั้นที่อำเภอหางดง คุณทศพรเป็นคนปั้นรูป⁸ ในราคา 95,000 บาท เขาเป็นคนเมือง เขารู้ข่าวคราวว่าจะเอาพ่อขุนหลวงฯ มาประดิษฐานที่นี่ เขาก็เลยแนะนำที่มาที่ไปว่าดี ถ้าเอามาได้ ค่าปั้นรูป 95,000 บาท ไม่มีใครช่วยออกสักคน ผมเอาเงินส่วนตัวของผมออกก่อน กว่าจะตั้งงบประมาณและเบิกได้จาก อบต. ก็หลังจากนั้นปีสองปีกว่า เพราะคนอยากจะเอามาก็คืออยากจะเอามา ทุกคนเห็นด้วย

⁸ ปั้นช่วงปี 2540-2541

ในการสร้าง แต่เขาไม่ยากลงทุน ผมไม่ค่อยมีสตางค์ แต่ก็เต็มใจที่จะทำ มันเป็นลักษณะอย่างนี้ (สัมภาษณ์นายประเสริฐ ทาห์ล่า 2558)

สำหรับลักษณะของอนุสาวรีย์นั้น เพ็ญสุภา สุขคตะ อดีตหัวหน้าพิพิธภัณฑสถานหรือภูมัยักษ์กล่าวว่า หลังจากที่แกนนำชาวบ้านที่บ่อหลวงได้ไปดูอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะที่บ้านเมืองกะ และพวกเขาตกลงกันว่า จะสร้างขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่บ่อหลวง แกนนำได้ไปหารือกับสำนักงานศิลปากรที่ข้างวัดเจ็ดยอดในเมืองเชียงใหม่ เจ้าหน้าที่ที่นั่นไม่ได้สนใจแต่อย่างใด เพราะประวัติของขุนหลวงวิลังคะไม่ได้มีความหมายอะไรสำหรับประเทศชาติ แต่เป็นเพียงตำนานของกลุ่มชนเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งเท่านั้น แกนนำจึงเดินทางไปหาคุณเพ็ญสุภาที่จังหวัดลำพูน เพราะเรียนรู้มาก่อนหน้านั้นว่าคุณเพ็ญสุภาชอบการส่งเสริมกิจกรรมของชุมชนท้องถิ่น หลังจากชาวบ้านพาคุณเพ็ญสุภาไปดูสถานที่ที่บ่อหลวง คุณเพ็ญสุภาเห็นด้วยที่จะสร้าง แต่ได้ให้ความเห็นว่าไม่ควรจะเป็นรูปปั้นในท่าพุ่งเสนา ไม่ว่าจะเป็นที่เมืองกะหรือที่บ่อหลวง เพราะตามตำนานนั้นการพุ่งเสนาของขุนหลวงวิลังคะเกิดขึ้นที่บริเวณดอยสุเทพ

ในที่สุด การออกแบบรูปปั้นอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะก็เกิดจากการลงความเห็นของกลุ่มผู้นำชาวบ้านที่เข้ามาทำงานในองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นหลัก

กีฬาช่างปั้น คือคุณทศพรไปดูตัวจริงที่เมืองกะ รูปปั้นแบบที่เมืองกะนี้หมายความว่าขุนหลวงตั้งเครือข่ายตลอด ใช้พลังมหาศาล พวกผมก็เลยมาหารือกันโดยมีพระครูและพ่อหลวง ผู้นำ อบต. มีความเห็นร่วมกันว่ารอบนี้อยากให้ท่านลดอิทธิฤทธิ์หน่อย

เพราะท่าพุ่งเสน้ำที่เมืองกะนั้นใช้อิทธิฤทธิ์ไม่หยุดไม่ยั้ง รอบนี้เลยอยากให้ท่านสบายๆ เลยมาทำเอาอ่อนหน่อย แต่เขาจะเอาไม่เอา ผมก็เอาเขาว่าเหมือนกัน แต่แล้วเขาก็เห็นว่ามันก็ดีนี่นะ ท่านเจ้าหลวงฯ จะได้ไม่ต้องตึงเครียดตลอดเลยมาเป็นลักษณะอย่างนี้

จึงบอกคุณทศพรว่าเอาลดแบบอ่อนคลาย แบบสบายๆ เอาทำเอา ที่จริงเดิมทีคือพุ่งเสน้ำ ตอนแรกก็คิดว่าจะเอาอย่างนั้น แต่ท่านก็จะใช้อิทธิฤทธิ์อยู่ตลอด แต่ว่ารูปร่างหน้าตาก็เหมือนเก่าหมด ไม่ว่าจะเป็นสี ปลอกแขน การตกแต่งหรือชุดก็ไม่เพี้ยนอะไรสักอย่าง เพราะมาจากภาพจำลองที่ไม่เลือกภาพตีพิมพ์เพราะสีรูปปั้นเป็นสีจางๆ ไม่ได้ขลังเหมือนกับสีดำ

ส่วนที่แตกต่างจากอนุสาวรีย์ที่เมืองกะคือรูปปั้นองครักษ์ที่เมืองกะนั้นไม่มีองครักษ์ คือพวกผมได้แนวคิดสร้างองครักษ์ฝ่ายซ้ายและขวาจากเรื่องบ้านสามหลัง (หอ) ที่ชาวบ้านเล่าว่า หอกลางเป็นของขุนหลวงฯ ริมทั้งสองเป็นขององครักษ์ รูปปั้นที่เห็นนั้นถอดแบบออกมาจากหอทั้งสามที่ชาวบ้านเล่าว่า มีเสามัดช้างและม้าของขุนหลวง เป็นเสาหลักเมืองของขุนหลวงฯ (สัมภาษณ์นายประเสริฐ ทาหาล้า 2558)

ใช้งบประมาณของเทศบาล เป็นเงินทั้งสิ้น 671,000 บาท ซึ่งแยกเป็นรูปปั้น 96,000 และฐาน 187,000 และภายหลังมีการปรับฐานและจัดทัศนียภาพโดยรอบอีก 388,000 บาท (กองคลัง เทศบาลตำบลบ่อหลวง

2558) จะเห็นได้ว่าการสร้างอนุสาวรีย์ดังกล่าวนั้นเกิดขึ้นภายใต้การนำของกลุ่มผู้นำทางการเมืองของท้องถิ่นที่เข้ามามีโอกาสใช้กลไกของส่วนราชการในการดำเนินการเกี่ยวกับเรื่องราวของท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของส่วนกลางที่เริ่มเปิดให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการปกครองและจัดการตนเอง

รูปถ่าย 7 อนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ ที่หน้าเทศบาลตำบลบ่อหลวง อำเภอฮอด

รูปปั้นอนุสาวรีย์ดังกล่าวถูกปั้นขึ้นที่บ้านของคุณทศพรที่อำเภอหางดง ก่อนที่จะมีการอัญเชิญและแห่อนุสาวรีย์มาประดิษฐานไว้ที่เทศบาลตำบล บ่อหลวง ก็มีการทำพิธีอัญเชิญดวงวิญญาณจากเมืองก๊ะมายังบ่อหลวง เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2541 ด้วย โดยให้พระครูกิตติชัย⁹ ไปทำพิธี ทางสงฆ์ ขณะเดียวกันก็มีการตั้งขบวนแห่อนุสาวรีย์ของขุนหลวงวิลังคะ จากหางดงมายังบ่อหลวงอย่างเอิกเกริก หลังจากนั้นก็มีการเลี้ยงพ่อขุนหลวง วิลังคะและจัดงานประจำปีเหมือนกับที่เมืองก๊ะด้วย แต่เลือกเอาทุกวันที่ 25 กุมภาพันธ์ แทนที่จะเป็นวันขึ้น 14 ค่ำของเดือน 9 ตามแบบของบ้านเมืองก๊ะ

จากพัฒนาการของการเปลี่ยนจากหอดูมาเป็นรูปปั้นอนุสาวรีย์ของ ขุนหลวงวิลังคะดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นที่บ้านเมืองก๊ะหรือที่บ่อหลวง จะเห็นว่ เกิดขึ้นในบริบทของการค้นหาและฟื้นฟูอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ ที่เกือบจะสูญหายไปเพราะการถูกผสมกลมกลืนด้วยกลุ่มวัฒนธรรมใหญ่ อย่างคนไทยวนและกระแสการพัฒนาของประเทศไทยในระยะเวลาที่ผ่านมา กลุ่มคนที่มีบทบาทในการริเริ่มคือพระสงฆ์ ด้วยการที่พระสงฆ์เป็นคน มาจากกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ แต่การที่ได้มีโอกาสบวชแล้วศึกษาค้นคว้าตำนาน เกี่ยวกับขุนหลวงวิลังคะซึ่งเป็นบรรพบุรุษในตำนานของตน จึงได้ใช้บทบาท ของตนในฐานะพระสงฆ์เพื่อความศรัทธาและความเชื่อถือกับกลุ่มคน ต่าง ๆ ทั้งภายในและนอกชุมชน ขยายความคิดและความตั้งใจแก่แกนนำ ของชุมชนที่เป็นผู้นำทางการเพื่อช่วยกันระดมทุน กับหาช่างออกแบบและ ปั้นอนุสาวรีย์ขึ้นมาตามความต้องการ รวมทั้งการทำพิธีอัญเชิญวิญญาณ ของขุนหลวงวิลังคะมาอยู่คู่กับรูปปั้นอนุสาวรีย์ที่ได้สร้างขึ้น ที่สำคัญคือ เกิดขึ้นในบริบทที่มีองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นองค์การบริหาร ส่วนตำบล เทศบาลตำบล หรือองค์การบริหารส่วนจังหวัด ผู้บริหารเป็น

⁹ เป็นเจ้าอาวาสวัดแห่งหนึ่งในตัวเมืองเชียงใหม่ เป็นคนเชื้อสายลัวะ

คนในท้องถิ่น มีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับการคิดและวางแผนโครงการ รวมทั้งการจัดสรรงบประมาณได้ตามความต้องการของท้องถิ่น จึงทำให้โครงการสร้างอนุสาวรีย์และกิจกรรมทางพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องสามารถเกิดขึ้นได้

ศาลเจ้าหลวงคำแดง

กรณีของเจ้าหลวงคำแดง ไม่พบว่ามีการสร้างเป็นอนุสาวรีย์ แต่พบเป็นการสร้างรูปปั้นในศาลเจ้าตามชุมชนต่าง ๆ ที่นับถือเจ้าหลวงคำแดง ไม่ว่าจะเป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนหรือไทลื้อก็ตาม ซึ่งงานศึกษาครั้งนี้ได้เลือกสี่ชุมชนด้วยกัน คือที่วัดถ้ำเชียงดาวในอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ที่บ้านป่าไคร้ใต้ ตำบลหนองหล่ม อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง ที่บ้านแพดในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย โดยแต่ละที่นั้นมีพัฒนาการของการสร้างรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดงเอาไว้ในศาลเจ้างดรายละเอียดต่อไปนี้

ที่วัดถ้ำเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

จากตำนานที่กล่าวถึงประวัติของเจ้าหลวงคำแดง ซึ่งได้อธิบายโดยละเอียดไว้ในบทที่หนึ่ง ทุกตำนานล้วนแล้วแต่กล่าวถึงเจ้าหลวงคำแดงกับถ้ำเชียงดาวในอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ดังนั้น ที่นี้จึงเป็นสถานที่แห่งแรกที่คณะของผู้วิจัยลงพื้นที่ทำการเก็บข้อมูล พบว่าศาลเจ้าพ่อหลวงคำแดง ตั้งอยู่บริเวณทางเข้าภายในวัดถ้ำเชียงดาว ซึ่งห่างจากตัวอำเภอเชียงดาวออกไปประมาณ 6 กิโลเมตร ตัวศาลเป็นอาคารปูนสร้างแบบมีมุข 4 ทิศ ขนาดประมาณ 8 ตารางเมตร ด้านหน้าอาคารมีรูปปั้นกวางทองคำ 1 ตัว ภายในอาคารมีรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดงในท่านั่งบัลลังก์ รูปลักษณะแบบนักรบโบราณ ถือดาบทาบบนตัก เบื้องซ้ายมีรูปปั้น

เจ้าปู่พญาอินทรีซำ เจ้าเมืองเชียงดาว และเมืองขวาเป็นรูปปั้นเจ้าปู่ฤๅษี
อู้นันระ ผู้สร้างวัดถ้ำเชียงดาว

รูปถ่าย 8 อาคารศาลเจ้าหลวงคำแดง ในบริเวณวัดถ้ำเชียงดาว

รูปถ่าย 9 รูปปั้นเจ้าหลวงคำแดงในศาลเจ้า ที่วัดถ้ำเชียงดาว
อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

สุเมธี ริกา (2541 อ้างในไพฑูรย์ 2550) บันทึกเอาไว้ว่า ปี พ.ศ.2477 ครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาได้มาพัฒนาวัดและถ้ำเชียงดาว ด้วยการสร้างวิหารและถาวรวัตถุหลายอย่างด้วยกัน ต่อมาในปี พ.ศ.2484 ได้รับการปฏิสังขรณ์จากคณะศรัทธาประชาชนชาวเชียงดาว และเมื่อปี พ.ศ.2491 นายอำเภอเชียงดาว คือ นายพวง สุขสามัคคี ร่วมกับนายโสภณ ณ เชียงใหม่ จึงได้สร้างศาลเทพารักษ์หลังใหม่ถวายให้เจ้าหลวงคำแดง เนื่องจากศาลเทพารักษ์หลังเก่าผุพังไป

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามถึงสามครั้ง ระหว่างเดือนกันยายน 2558 ถึงเดือนมีนาคม 2559 ด้วยการสอบถามข้อมูลจากเจ้าอาวาสวัดถ้ำเชียงดาว ท่านก็ไม่ทราบว่าใครเป็นคนสร้าง และสร้างเมื่อไหร่ เพราะท่านเป็นคนที่มาจากที่อื่น นอกจากนั้นยังสัมภาษณ์ลูกกับป้าที่เป็นคนขายหนังสือและขายสินค้าอยู่ที่บริเวณวัด ก็ไม่มีใครทราบความเป็นมาของการสร้างรูปปั้นและอาคารของเจ้าหลวงคำแดงเช่นกัน แต่ยังคงจำความได้ว่าก่อนหน้านั้นเป็นหอผี ทุกปีมีการสักการะด้วยควาย หมูและไก่ แต่หลังจากที่ได้เปลี่ยนมาเป็นรูปปั้นและอาคารแบบปัจจุบันแล้ว มีเฉพาะการเลี้ยงด้วยหมูและไก่ แต่ข้าแหละมาสำเร็จ ไม่ต้องเชือดสดในงาน ส่วนชาวบ้านที่มาร่วมงานสักการะนั้นมาจากหลายหมู่บ้าน มีทั้งที่มาจากบ้านวังจ้อม บ้านเชียงดาว บ้านทุ่งละคร ทั้งหมดเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน

จากการพูดคุยกับพระครูโสภณธรรมพินิต เจ้าอาวาสวัดถ้ำเชียงดาว แม้ท่านพระครูอยู่ประจำที่วัดนี้มานานกว่า 20 ปี แต่ท่านก็ออกตัวว่าไม่ได้เป็นคนในพื้นที่ ท่านเป็นพระมาจากจังหวัดอุทัยธานี กับคำถามเรื่องการสร้างรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดง เกิดขึ้นเมื่อประมาณก่อน พ.ศ.2540 โดยกลุ่มม้าขี่หรือคนทรงทั่วเชียงใหม่เป็นตัวตั้งตัวตีในการสร้าง โดยอัญเชิญจากศาลเจ้าที่เดิมเป็นตุบเล็ก ๆ ตั้งอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่หลังศาลาในปัจจุบัน เพราะ

เห็นว่าเจ้าหลวงคำแดงเป็นองค์ประธานใหญ่ของผีเสื้อเมืองเชียงใหม่ ท่านบอกว่าเหตุผลที่ดำริริเริ่มปั้น หากเปรียบไปก็เหมือนครุฑาศรีวิชัยที่ท่านไปบูรณะที่วัดใด ผู้คนก็จะปั้นรูปท่านไว้เป็นอนุสรณ์¹⁰

อย่างไรก็ตาม ได้รับคำแนะนำว่าคนที่ปั้นรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดงคือ นานเบิ้ม ซึ่งเคยบวชอยู่ที่วัดดงเทวี หรือวัดใจ ซึ่งอยู่บนเนิน หลังตัวอำเภอ เชียงดาว เมื่อสอบถามจากพระครูโสภณธรรมานุวัฒน์ หรือตุ้ลุงบุญมี เจ้าอาวาสวัดดงเทวี (วัดใจ) ที่เป็นพระอยู่ที่วัดใจนี้มาประมาณ 30 ปี ได้ทราบจากท่านว่านานเบิ้มเคยมาบวชที่นี่ประมาณช่วงปี พ.ศ.2535-2545 แต่ได้เสียชีวิตเมื่อประมาณ 8 ปีที่แล้ว (ประมาณช่วงปี พ.ศ.2550) อย่างไรก็ตาม ท่านได้ให้ความเห็นถึงเหตุผลที่มีการเปลี่ยนจากศาลเจ้าที่เป็นตุ้มมาเป็นรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดงแบบปัจจุบันว่า “เพราะเจ้าหลวงคำแดง เปรียบไปก็เหมือนเป็นประธานาธิบดีแห่งผี ทัวทั้งล้านนา เชียงตุง ล้านช้าง คนเลยอุปลักษณ์ขึ้นขึ้นมา” (พระครูโสภณธรรมานุวัฒน์ 28 กันยายน 2558) ทั้งนี้ การเกิดขึ้นของรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดงขึ้นที่วัดถ้ำเชียงดาวดังกล่าว ส่งผลต่อการนำไปปั้นของท่านในพื้นที่อื่นๆ ตามมา

บ้านป่าไคร้ใต้ ตำบลหนองหล่ม อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง

จากการสัมภาษณ์ “พ่อหนานใจ” ที่เป็นอดีต “ขุนแก้ว นายโสง” หรือ ผู้ดูแลเจ้าหลวงคำแดงของหมู่บ้านป่าไคร้ใต้ ซึ่งมีหน้าที่ตระเตรียมข้าวของ

¹⁰ จากการสังเกตในบริเวณวัดถ้ำเชียงดาว นอกจากอาคารศาลเจ้าหลวงคำแดงที่มีรูปปั้นของท่านอยู่ในนั้นแล้ว ยังมีอาคารฤๅษีอัครณะ ผู้สร้างหลวงพ่อกันใจ เมื่อ พ.ศ.2456 อาคารพระวิหารครุฑาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนา อาคารและรูปปั้นหลวงพ่อกันใจ อาคารและรูปปั้นหลวงพ่อกองคำ สิตสิโล อดีตเจ้าอาวาสวัดถ้ำเชียงดาว และศาลาพระพิฆเนศ ซึ่งสอดคล้องกับบริบทของการท่องเที่ยว เพราะวัดตั้งอยู่ด้านหน้าหรือทางผ่านที่จะเข้าไปยัง ถ้ำเชียงดาว

เครื่องเช่นไหไว้ในพิธีไหว้เจ้าหลวงคำแดง ซึ่งเปรียบไปแล้วก็คือตำแหน่ง “หมอมือง” หรือ “ข้าวจ้ำ” ในคำเรียกขานของคนเมืองแถบเชียงใหม่ พ่อหนานใจ เล่าถึงการนับถือเจ้าหลวงคำแดงของผู้คนแถบนี้ว่า “คนแถบนี้ อย่างบ้านล่อ บ้านปง บ้านสัน (ทั้งสามหมู่บ้านอยู่ตำบลหนองหล่ม) ก็มานับถือ...ไปจนถึงนาแก้ว ในอำเภอเมืองลำปางก็มี เพราะคนบ้านเราไปมีครอบครัวในเมือง ก็พากันมานับถือ”

สาเหตุที่พ่อหนานใจได้เป็น “ขุนแก้ว นายโสง” เนื่องจากครอบครัวของท่านมีความเกี่ยวข้องกับประวัติของเจ้าหลวงคำแดงตามสำนวนบ้านห้วยไคร้ กล่าวคือ เจ้าหลวงคำแดงเป็นกษัตริย์เมืองพะเยาที่กำลังยกทัพไปเมืองเชียงดาว (เหมือนกับประวัติในสำนวนอื่นๆ) โดยเจ้าหลวงคำแดงได้เดินทางผ่านบริเวณที่เป็นบ้านห้วยไคร้แห่งนี้ด้วย และได้พักบ้านของบรรพบุรุษของพ่อหนานใจ ดังนั้นคนในตระกูลนี้จึงได้เป็นผู้ดูแลเจ้าหลวงคำแดงหรือ “ขุนแก้ว นายโสง” มาจนถึงยายของพ่อหนานใจ และสืบมาถึงพ่อหนานใจในที่สุด

พ่อหนานใจยังกล่าวอีกว่า พิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงคำแดงของหมู่บ้านนี้จะจัดขึ้น 2 ครั้งต่อปี ในเดือน 5 เหนือ ออก 13 ค่ำ (ประมาณช่วงเดือนกุมภาพันธ์) ครั้งนี้จะเลี้ยงด้วยไก่ กับเดือน 9 เหนือ ออก 13 ค่ำ เลี้ยงด้วยหมู โดยในวันขึ้น 12 ค่ำ แต่ละครั้งจะมีการจ้างข้าวให้ชาวบ้านทราบเพื่อเตรียมตัวมาร่วมพิธีในวันรุ่งขึ้น

เรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าหลวงคำแดง พ่อหนานใจเล่าว่า

เวลาวัวควายหาย มาบนบาน ได้คืนเลย...ใครจะไปสอบทหาร ตำรวจ ก็ไปบอกกล่าว บนบาน เอาข้าวตอกตอกไม้ เหล้า เงิน 39 บาท ไปบนบานขอให้ลูกหลานอยู่ดีมีสุข ประสบความสำเร็จ...ของเช่นไห้วจะมี จองอ้อย (หมู) 1 ตัวหรือ 1 หัว

ดอกไม้สีขาว จัวยาบ้น (เหล้า) ผลไม้ ของหวาน ใครนับถือ ก็จะเป็นสุขสวัสดิ์ อย่างตัวพ่อนี้ไม่มีป่วย ทุกคืนไหว้พระเสร็จ ก็จะไหว้เจ้าหลวงคำแดงต่อ (สัมภาษณ์พ่อหนานใจ 2539)

การเปลี่ยนจากหอผีที่อยู่กับครอบครัว มาเป็นรูปปั้นและศาลา ซึ่งกลายมาเป็นพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน จากการสัมภาษณ์นายเสมา ประมะวงค์อิน อายุ 46 ปี ซึ่งเป็นบุตรชายคนที่ 6 ของพ่อหนานใจได้ให้ ข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดง เมื่อปี พ.ศ.2539 ว่า

บ้านหลังที่เจ้าหลวงคำแดงเคยมาพัก (บ้านของปู่ย่าตายาย ตัวอ้ายเสมา) ถูกยกให้เป็นหอผี เมื่อก่อนได้ทำห้องหนึ่ง ให้ท่านอยู่ เป็นแท่นบูชา แต่ตอนหลังไม่มีใครอยู่บ้านหลังนี้อีกแล้ว เข้าไปทำพิธียาก แล้วลูกหลานก็ขายที่บ้านหลังนี้ให้คนอื่น จึงปรึกษากันว่าเห็นควรที่จะต้องย้ายไปสร้างรูปปั้น ชาวบ้านรวมเงินกันมาหลาย 10 ปี ได้เงินหลายหมื่น เอามาซื้อที่ดินแปลงใหญ่เพื่อสร้างเป็นอาคารถาวรให้ท่าน เงินยังเหลือก็ล้อมรั้ว ส่วนรูปปั้นก็เอามาจากเชียงดาว ประวัติก็เป็นประวัติที่เชียงดาว เอามารวมกับประวัติของบ้านเรา (สัมภาษณ์นายเสมา ประมะวงค์อิน 2559)

แม้เจ้าหลวงคำแดงจะกลายมาเป็นรูปปั้นแล้ว แต่สิ่งหนึ่งยังคงเกิดเคียงคู่พิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงคำแดงมาตลอดคือการลงทรงของม้าขี่ ในพิธีแต่ละครั้งจะมีม้าขี่มากกว่าร้อยคนมาร่วมพิธี แต่ละคนก็จะเป็นร่างทรงของเจ้าต่าง ๆ เช่น เจ้าพ่อขุนตาล เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก อ้ายเสมาเล่าเกี่ยวกับม้าขี่เจ้าหลวงคำแดงว่า

บ้านเราไม่มีม้าขี่มา 20 ปีแล้ว เคยมีมาลง แต่อาจจะเป็น
ม้าขี่อื่นปลอมว่าเป็นเจ้าหลวงคำแดง จน 4 ปีที่แล้วมีน้อง
ผู้ชายคนหนึ่งที่เป็นคนในหมู่บ้านกลายเป็นม้าขี่เจ้าหลวงคำแดง
น้องคนนี้ยังหนุ่ม เป็นคนเรียบร้อย ไม่ยุ่งเกี่ยวกับใคร มีความ
เป็นหญิงในตัว แต่เจ้าหลวงคำแดงไม่ลงเต็มตัว ด้วยเพราะ
บุคลิกเจ้าหลวงคำแดงตามประวัติท่านเป็นทหาร จึงมีลักษณะ
นิสัยดุสัน เวลาลงม้าขี่จะดุมาก จะพัน จะตี บางทีพ่อของน้อง
ที่เป็นม้าขี่กินเหล้า ม้าขี่จะเตะเลย พ่อเข้าหาเขาไม่ได้เลย
พอลงทรง ร่างกายจะบังคับไม่ได้เลย พอทรงปั๊บ ม้าขี่จะ
บอกชาวบ้านให้ทำอย่างนี้ อย่างนั้น ให้ทำดี หากใครเมามา
ม้าขี่จะฟุ่ไล่เลย วันศีล ตัวน้องที่เป็นม้าขี่ก็ไปวัด (สัมภาษณ์
นายเสมา ประมะวงศ์อิน 2559)

รูปถ่าย 10 ศาลเจ้าหลวงคำแดง
บ้านป่าไคร้ใต้ ตำบลหนองหล่ม อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง

รูปถ่าย 11 รูปปั้นเจ้าหลวงคำแดง
บ้านป่าไคร้ใต้ ตำบลหนองหล่ม อำเภอห้วยฉัตร จังหวัดลำปาง

ขณะที่นายพุดม วงศ์แก้ว หรือพ่อหนานปู้ด อดีตครองเจ้าขุนแก้ว
นายโงะ เป็นเวลานาน 20 ปี ก่อนที่จะออกจากตำแหน่งนี้มาได้ 1 ปี
เล่าถึงช่วงเวลาปั้นรูปปั้นว่า “พ่อกำนันเซิดไปเอาแบบ (รูปปั้น) มาจาก
เชียงดาว ตอนแรกที่สร้าง ศาลาของรูปปั้นยังมุงใบตอง ต่อมามุงหญ้าคา
โดยชาวบ้านช่วยกันเอามาคนละไฟ (ตบ) แล้วล่าสุดจึงเปลี่ยนมาเป็น
มุงกระเบื้อง การมีรูปปั้นเป็นการเสนอให้คนอื่นรู้ว่าท่าน (เจ้าหลวงคำแดง)
มีอยู่จริง ให้คนภายนอกเห็น ทำให้สมกับเป็นเจ้าหลวงคำแดง” (สัมภาษณ์
นายพุดม วงศ์แก้ว 2559)

ที่บ้านแพด อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

จากการสัมภาษณ์นายเลื่อน มังคลาด คณะกรรมการสร้างศาลและรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดง บ้านแพด ตำบลเชียงบาน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านจำบอน ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ ปัจจุบันเป็นข้าราชการเกษียณ ท่านเป็นลูกของพ่อเฒ่าคำมี ซึ่งเป็นอดีตข้าวจ้างของชุมชนบ้านแพด (ข้าวจ้างคนปัจจุบันคือพ่อเฒ่าสิงห์คำ มังคลาด) ผอ.เลื่อน เล่าถึงบริบทการปั้นเจ้าหลวงคำแดงว่า

ปั้นเจ้าหลวงคำแดงเมื่อ พ.ศ.2554 เมื่อก่อนนั้นบริเวณที่เป็นศาลเจ้าหลวงคำแดงปัจจุบันเป็นพื้นที่หลังหมู่บ้าน เพราะถนนเส้นหลักคือถนนสายเชียงบาน-ทุ่งมอก ที่อยู่ด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ถนนใหญ่ปัจจุบันที่อยู่ทิศตะวันออกของหมู่บ้าน เพิ่งตัดผ่านช่วง พ.ศ.2511 มีค่ายทหารมาตั้งเข้าสู่ปี พ.ศ.2519 เชียงคำเริ่มเจริญ ภายใต้บริบทที่รัฐนำการพัฒนาเข้ามาเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ตามแนวชายแดนไทย-ลาว

เมื่อก่อนเป็นเพียงศาล เป็นเจ้าที่เฉยๆ ไม่มีตัวตน ทางคณะกรรมการ (คนละคณะกับคณะกรรมการวัด) อยากให้มีตัวแทนตอนที่จะปั้น มีการประชุมกัน คนเฒ่าคนแก่ปรึกษาหารือกันว่า ท่าน (เจ้าหลวงคำแดง) มีลักษณะอย่างนั้น หน้าตาอย่างนี้ ที่จริงอยากปั้นตั้งนานแล้ว แต่เหตุที่เมื่อก่อนยังไม่ปั้น เพราะติดเรื่องงบประมาณไม่พอ ไม่มีช่าง ช่างหายาก ค่ามือสูง พอดีมีช่างสมชายบ้านแวนที่คิดค่าปั้นไม่แพง พอตอนนั้น

เรามึงบอง ชาวบ้านก็เริ่มรวยขึ้น คนเฒ่าคนแก่ก็เห็นด้วย
(สัมภาษณ์นายเลี่ยน 2559)

รูปถ่าย 12 อาคารศาลเจ้าหลวงคำแดง บ้านแพต อำเภอยะลา จังหวัดยะลา

รูปถ่าย 13 รูปปั้นเจ้าหลวงคำแดง ในศาลเจ้าที่บ้านแพด
อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

การออกแบบเพื่อปั้นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์โดยช่างสมชาย ที่อยู่บ้านแวน มักจะสอบถามชาวบ้านถึงประวัติและบุคลิกของวีรบุรุษหรือ คนที่ชาวบ้านต้องการจะให้ปั้นนั้น ๆ อย่างละเอียดก่อน แล้วค่อยออกแบบ ให้ชาวบ้านดูว่าชอบหรือไม่ ดังที่ช่างสมชายกล่าวว่า “ก่อนปั้นต้องรู้ประวัติ ท่านก่อน เช่น ท่านมาจากไหน มีตำแหน่งอะไร เป็นทหาร เป็นเสนา หรือ เป็นคนธรรมดา”

กรณีของรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดงที่บ้านแพด เนื่องจากประวัติท่าน เป็นผู้นำที่ทำหน้าที่เหมือนทหาร พาบรรดาเสนามาตย์ออกตามกวาง จนกระทั่งไปถึงที่ถ้ำเชียงดาวและพบนางอินเหลาที่นั่น จึงควรจะเป็นรูปปั้น ในชุดที่เป็นนักรบที่เก่งกล้ามากกว่าแบบที่มีการปั้นที่อื่น ตอนแรกแกนนำ ชาวบ้านได้ให้ช่างคนอื่นปั้นรูปของท่านในอิริยาบถของการขี่ม้า แต่ชาวบ้าน และช่างสมชายเห็นพ้องต้องกันว่าไม่มีความประณีตกับไม่มีความหมาย มากนัก จึงนำรูปปั้นนั้นมาตั้งไว้ด้านหน้าศาลเจ้า แล้วให้ช่างสมชายปั้น รูปเจ้าหลวงคำแดงใหม่เพื่อตั้งไว้ในศาลเจ้าแทน

ส่วนพ่อเฒ่าสิงห์คำ มังคลาด ที่ปัจจุบันเป็นข้าวจ้างประจำบ้านแพด เล่าว่า ตอนที่สร้างรูปปั้น (โดยช่างชื่อสมชาย คนบ้านแวน ตำบลน้ำแวน อำเภอเชียงคำ) ชาวบ้านเอาเงินเอาทองใส่ไปในตัวรูปปั้น เหมือนการสร้าง พระพุทธรูป และมีการสร้างบ้านไถลื้อจำลองบริเวณรูปปั้นด้วย กับเปลี่ยน ช่วงเวลาเลี้ยงเจ้าหลวงจากเดือน 11 เหนือ (ประมาณเดือนกันยายน) มาเป็นเดือน 5 เหนือ (ประมาณเดือนมีนาคม) และล่าสุดในปีน้ (พ.ศ.2558) ชาวบ้านได้ร่วมกันบริจาคสมทบกับเงินจากการแก้บนครั้งที่ผ่านมา เพื่อบูรณะรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดง

บ้านไม้lungคน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

ข้อมูลที่ได้จากแม่กำนัน มะลิวรรณ ดวงเพชร บ้านไม้lungคน ตำบลแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย บอกว่าคนบ้านไม้lungคนมีบรรพบุรุษเป็นชาวไทยลื้อที่อพยพมาจากหลายเมืองในสิบสองปันนา เช่น เมืองเชียงรุ่ง เมืองมาง เมืองเจียงเจือง เมืองแป้ เมืองหลวง และเมืองยาง โดยบางกลุ่มได้อพยพมากกว่าร้อยปีแล้ว ขณะที่บางกลุ่มอพยพมาในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงช่วงสงครามเย็น ปัจจุบันลื้อเมืองหลวงและลื้อเมืองยางเป็นประชากรส่วนใหญ่ของชุมชนนี้

สำหรับศาลเจ้าหลวงคำแดงนั้น “สมัย 100 ปีก่อน ศาลเจ้าหลวงคำแดง ตั้งอยู่ศาลบ้านน้ำบ่อหลวง ที่นั่นเขาเอาที่ดินคืน เราเลยไปเชิญมาอยู่ที่ต้นไม้lungคน” ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งศาลเจ้าหลวงคำแดงในปัจจุบัน แม่กำนันยังเล่าถึงประวัติต้นไม้lungคนว่า “ต้นไม้ไม่ไหลตามน้ำมา แล้วตั้งขึ้นเองที่นี่ เดิมเป็นที่น้ำท่วม (บริเวณที่ศาลตั้งอยู่ปัจจุบัน) แล้วใหญ่ขึ้นมาก ขนาด 20 คนโอบ แต่ตอนหลังมาเกิดน้ำท่วม ฟ้าผ่าต้นไม้lungคนนั้นล้มไป จึงเอากล้ามาปลูกใหม่ดังที่เป็นต้นในปัจจุบัน แล้วย้ายศาลไปอยู่ตึก ส่วนรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดงนั้นเป็นรูปปั้นในปี พ.ศ.2515”

สอดคล้องกับข้อมูลที่เขียนไว้ที่ผนังของศาลเจ้าพ่อคำแดง มีเนื้อความโดยสรุปความเป็นมาของศาลเจ้าพ่อคำแดงบ้านไม้lungคนว่า เดิมทีเป็นศาลเจ้าบ้าน จนกระทั่งระหว่างปี พ.ศ.2495-2500 ประชาชนในหมู่บ้านไม้lungคนได้พร้อมใจกันพัฒนาบริเวณต้นไม้lung อาณาบริเวณประมาณ 1 ไร่ โดยสร้างเป็นศาลหลังเล็ก ๆ มุงด้วยหญ้าคาขึ้นสามหลัง ต่อมาในปี พ.ศ.2507-2510 ร่างทรงเจ้าพ่อคำแดงได้มาเข้าทรงบอกกับประชาชนชาวบ้านไม้lungคนว่า เจ้าพ่อคำแดงเสด็จมาจากถ้ำเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ มาประทับอยู่ ณ สถานที่แห่งนี้เพื่อปกป้องรักษาหมู่บ้านไม้lungคน ต่อมา

เมื่อปี พ.ศ.2515 นายมูล รววิชัย (ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น) พร้อมด้วยประชาชนในหมู่บ้านได้ร่วมกันสร้างศาล ทำด้วยไม้ หลังคามุงสังกะสี และได้หาช่างมาทำรูปปั้นเจ้าพ่อคำแดง

ต่อมาในปี พ.ศ.2529 ศาลเจ้าพ่อคำแดงได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้นอีกครั้ง โดยผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้นคือนายอินจันทร์ วงษ์ใหญ่ พร้อมด้วยประชาชนบ้านไม้ลุงชนที่ศรัทธาในองค์เจ้าพ่อคำแดง ได้ก่อสร้างศาลหลังใหม่ขึ้นทดแทนหลังเก่าที่ชำรุดทรุดโทรมและได้ัญเชิญรูปปั้นองค์เจ้าพ่อคำแดงขึ้นประดิษฐานดังที่เห็นในปัจจุบัน

รูปถ่าย 14 ศาลเจ้าหลวงคำแดง
บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

รูปถ่าย 15 รูปปั้นเจ้าหลวงคำแดง
บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

การที่ศาลเจ้าพ่อคำแดงได้รับการพัฒนา เนื่องจากคณะกรรมการและคณะศรัทธาบ้านไม้ลุงชนเห็นว่า เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น ศาลเจ้าพ่อคำแดงก็ควรได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นตามความทันสมัยของบ้านเมือง ประกอบกับบ้านไม้ลุงชน รวมทั้งศาลเจ้าพ่อคำแดงต้องประสบปัญหาน้ำท่วมบ่อยครั้ง ดังนั้น นายประสิทธิ์ ดวงเพชร จึงได้คิดดำเนินการปรับปรุงศาลเจ้าพ่อคำแดง โดยร่วมดำเนินการสร้างร่วมกับคณะกรรมการและคณะศรัทธาบ้านไม้ลุงชน ซึ่งประกอบด้วย พ่อหลวงศรีบุตร-แม่หลวงสมนึก ออนตะไคร้ (ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น) พ่อแยง หงส์คำ (หมอเมือง) เป็นผู้ดำเนินการ นายสมบุญรัตน์รัมย์ เป็นประธานกรรมการ นายขุคำ วงษ์ปัญญา นายประสิทธิ์ ราวิชัย นายวันช อินตะชัย เป็นกรรมการ เริ่มก่อสร้างเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2548 แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ.2549 ใช้งบประมาณในการก่อสร้างรวมทั้งสิ้น 1,850,000 บาท (อัมพิกา ยะป้อ 2554: 18-19)

ศาลเจ้าและอนุสาวรีย์เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก

เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก เป็นเทพารักษ์ที่กลุ่มคนไทยวนในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยาและเชียงราย นับถือกันโดยทั่วไป ที่ประตูผาในพื้นที่อำเภอแม่เมะ มีการสร้างเป็นรูปปั้นไว้ในศาลเจ้า ส่วนที่บ้านร่องต้อ อำเภอองาว กับที่บ่อน้ำมันฝาง สร้างเป็นอนุสาวรีย์

อำเภอแม่เมะกับอำเภอองาว จังหวัดลำปาง

ที่อำเภอแม่เมะกับอำเภอองาว จังหวัดลำปาง เรียกท่านอีกชื่อหนึ่งว่า “เจ้าพ่อประตูผา” ศาลเจ้าพ่อประตูผา อยู่ห่างจากตัวจังหวัดลำปางตามเส้นทางสายลำปาง-งาว ประมาณ 50 กิโลเมตร ระหว่างหลักกิโลเมตรที่ 649-650 ศาลตั้งอยู่ริมถนนใหญ่ด้านขวามือ เป็นศาลเล็กๆ ก่ออิฐถือปูน

ภายในมีรูปปั้นเจ้าพ่อประตุมหาและเครื่องบูชามากมาย บริเวณใกล้เคียงที่เป็นด้านหลัง มีศาลพระภูมิเล็กๆ มากมายเรียงรายอยู่ ศาลเจ้าพ่อประตุมหานี้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่สัญจรไปมาบนเส้นทางนี้มักแวะนมัสการและจุดประทัดถวาย ตามตำนาน เจ้าพ่อประตุมหาเดิมชื่อพญาข้อมือเหล็กเป็นผู้อยู่ยงคงกระพัน เป็นทหารเอกของเจ้าผู้ครองนครลำปาง ครึ่งหนึ่งได้ทำการต่อสู้กับพม่าที่ช่องประตุมหาจนกระทั่งถูกรุมแทงเสียชีวิตในลักษณะถือดาบคู่ยื่นพิงเชิงเขา ทหารพม่ากลัวจึงไม่กล้าบุกเข้าไปตีนครลำปางด้วยเหตุนี้เอง ชาวบ้านจึงเกิดศรัทธาและเคารพสักการะโดยตั้งศาลขึ้นบูชาเป็นที่นับถือของชาวลำปาง

รูปถ่าย 16 ศาลเจ้าพ่อประตุมหา หรือเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก
ที่ประตุมหา อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง

รูปถ่าย 17 รูปปั้นเจ้าพ่อประตุผา
หรือเจ้าพ่อข้อมือเหล็กในศาลเจ้าประตุผา

จากการสัมภาษณ์ จำสับเอกสมาน วินัย ซึ่งเป็นทหารสังกัดค่ายฝึกรบพิเศษประตุผา ที่ดูแลพื้นที่ประตุผาซึ่งเป็นจุดพักรถระหว่างทางที่เป็นช่องเขาหินผา จำสับมาแล้วเรื่องอันเกี่ยวข้องกับศาลเจ้าพ่อประตุผาว่า รูปปั้นเจ้าพ่อประตุผามีมาประมาณ 40-50 ปีแล้ว แต่ได้ทำการปิดทองเมื่อ 2-3 ปีที่แล้ว ก่อนที่ฝ่ายทหารจะเข้ามาดูแลบริเวณศาลเจ้าพ่อประตุผา บริเวณนี้เป็นสถานที่สำหรับลงทรงของบรรดาม้าขี่เจ้า ซึ่งนอกจากจะมีศาลเจ้าพ่อประตุผาแล้ว ยังมีศาลเจ้าพ่อต่าง ๆ เช่น เจ้าพ่อพญามังราย เจ้าพ่อผาเมือง อยู่ด้านหลังศาลเจ้าพ่อประตุผา แต่เมื่อหน่วยงานทหารเข้ามาดูแล ได้ออกกฎไม่ให้มีการลงทรงม้าขึ้นนอกเหนือจากช่วงเทศกาลดำหัวในช่วงหลังงานสงกรานต์ เนื่องจากม้าขี่บางกลุ่มบางคนมาลงทรงเพื่อหลอกลวงเรียกเงิน และทำให้สถานที่ท่องเที่ยวไร้ระเบียบ

เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ทางกองร้อยฝึกรบพิเศษที่ 3 ค่าย
ประตูลำปาง จึงได้เข้ามาควบคุมและจัดระเบียบในบริเวณศาลเจ้า
และอนุสาวรีย์เจ้าพ่อประตูลำปาง ดังนี้

ประกาศกองร้อยฝึกรบพิเศษที่ 3

เรื่อง การจัดระเบียบและดูแลรักษาบริเวณพื้นที่ศาลเจ้าพ่อประตูลำปาง

เพื่อให้การดำเนินการจัดระเบียบพื้นที่บริเวณเจ้าพ่อประตูลำปาง เป็นไปด้วย
ความเรียบร้อย และเพื่อเป็นการเตือนเกียรตินิยัตินักบวชเจ้าพ่อประตูลำปาง
ที่ศิษยานุศิษย์เคารพนับถือ กองร้อยฝึกรบพิเศษที่ 3 ในฐานะเป็นหน่วย
ควบคุมดูแลพื้นที่ จึงกำหนดการปฏิบัติดังนี้

ห้ามบุคคลหรือคณะบุคคลใช้พื้นที่บริเวณศาลเจ้าพ่อประตูลำปาง
จัดกิจกรรมใดๆ เช่นการประทับร่างทรงหรือพิธีกรรมใดที่คล้ายคลึงกัน
ซึ่งอาจนำความเสื่อมเสียสู่เกียรติประวัติของเจ้าพ่อประตูลำปาง และห้ามใช้
สถานที่โดยไม่ได้รับอนุญาตจาก กองร้อยหน่วยรบพิเศษที่ 3

1. ห้ามบุคคลหรือคณะบุคคลกล่าวอ้างเรียกทรัพย์สิน หรือสิ่งของ
จากผู้สักการะเจ้าพ่อประตูลำปางโดยเด็ดขาด

2. ห้ามบุคคลหรือคณะบุคคลเข้ามาปลูกสร้างหรือตั้งศาลพระภูมิ
ก่อนได้รับอนุญาตจาก กองร้อยฝึกรบพิเศษที่ 3

3. ห้ามบุคคลหรือคณะบุคคลจำหน่ายสินค้าในบริเวณศาลเจ้าพ่อ
ประตูลำปางก่อนได้รับอนุญาตจาก กองร้อยฝึกรบพิเศษที่ 3

4. ห้ามก่อการทะเลาะวิวาท กระทำผิดกฎหมาย และมีวุ่นวายในบริเวณ
ศาลเจ้าพ่อประตูลำปาง

5. ห้ามล่าสัตว์ ตัดต้นไม้ ทำลายวัตถุ หรือนำสิ่งของออกจากบริเวณ
ศาลเจ้าพ่อประตูลำปาง

ประกาศ ณ วันที่ 14 ตุลาคม 2558

ที่บ้านร่องดำ ตำบลบ้านหวด อำเภอแกว จังหวัดลำปาง ซึ่งอยู่ห่างจากบริเวณประตูผาไปยังอำเภอแกว ประมาณ 30 กิโลเมตร ซึ่งเชื่อว่าเป็นบ้านเกิดของเจ้าพ่อประตูผาหรือเจ้าพ่อขอมือเหล็ก ชาวบ้านร่องดำเพิ่งทำการสร้างอนุสาวรีย์เจ้าพ่อขอมือเหล็กขนาดสูงกว่า 2 เมตร ชาวบ้านร่องดำไม่นิยมเรียกเจ้าพ่อขอมือเหล็กว่า เจ้าพ่อประตูผา แต่จะนิยมเรียกสั้น ๆ ว่า “พญาขอม (มือ) เหล็ก”

รูปถ่าย 18 ศาลเจ้าและอนุสาวรีย์เจ้าพ่อประตูผา
บ้านร่องดำ อำเภอแกว จังหวัดลำปาง

รูปถ่าย 19 รูปปั้นอนุสาวรีย์เจ้าพ่อประตุมหาหรือเจ้าพ่อซ้อมือเหล็ก
บ้านร่องดำ อำเภองาว

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ลุงอ้าย ไม่น้อยใจ อายุ 73 ปี ซึ่งเป็นผู้ดูแลศาลเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก หรือตำแหน่ง “ตั้งข้าว” บอกว่า ตนเห็นรูปปั้นเจ้าพ่อข้อมือเหล็กที่ประตูผามาตั้งแต่สมัยเด็กแล้ว นั่นก็หมายความว่า รูปปั้นนี้อาจมีอายุมากกว่า 60-70 ปี ขณะที่รูปปั้นพญาขอ (มือ) เหล็กที่บ้านร่องตำแห่งนี้กำเนิดขึ้นได้ไม่ถึงสิบปี ลุงอ้ายย้ำว่า “เรื่องรูปปั้นก็ปรึกษากันมาหลายปีแล้ว แต่ไม่มีใครสร้าง” จนเมื่อเดือนมีนาคม ปีพ.ศ.2558 ม้าขี่ถูกเจ้าพ่อข้อมือเหล็กลงทรง แล้วบอกกับชาวบ้านว่า ท่านอยากกลับบ้านเกิด ซึ่งก็คือที่บ้านร่องตำแห่งนี้ จากนั้นเหล่าแกนนำชุมชน เช่น พ่อหลวงบ้าน ผู้อาวุโส เจ้าอาวาส และปัญญาชน (ที่มาเป็นเขยบ้านนี้) ได้ปรึกษากันว่าจะสร้างรูปปั้นท่านไว้ใกล้กับศาลเจ้าพ่อคำเยียวซึ่งเป็นผีบ้านของหมู่บ้านนี้

เพื่อให้ความตั้งใจของทั้งฝ่ายชาวบ้านและฝ่ายเจ้าพ่อข้อมือเหล็กที่เป็นเทพารักษ์เกิดขึ้นได้ในความเป็นจริง ชาวบ้านจึงเริ่มต้นด้วยการ “ทอดผ้าป่าได้เงิน 8 หมื่น” จนสามารถสร้างรูปปั้นเจ้าพ่อข้อมือเหล็กได้สำเร็จ ทั้งนี้ เหตุผลที่ชาวบ้านอยากสร้างรูปปั้นเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก นอกจากเหตุผลที่ม้าขี่ส่งสารเจตนาธรรมณ์ที่อยากกลับบ้านเกิดของท่านแล้ว ลุงอ้ายยังได้ให้เหตุผลที่อาจเชื่อมโยงกับการจัดพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก ซึ่งจะมี 2 ครั้งต่อปี คือ 14 ค่ำ เดือน 4 เหนือ (ประมาณช่วงเดือนมกราคม) กับ 14 ค่ำ เดือน 8 (ช่วงประมาณเดือนพฤษภาคม) “ที่ประตูผา เป็นเขตของอำเภอแม่เมาะ กับเป็นเขตของทหาร เราเลยไม่ได้ไปเลี้ยง ที่นั่นมีเลี้ยง (สักการะ) ใหญ่ ทหารคุม แสดงให้แขกบ้านแขกเมืองได้ชมกัน พวกเราก็อยากให้ท่านมาอยู่เขตอำเภอองาว คนแถวนี้จะได้มาเลี้ยง เพราะเป็นบ้านเกิดของท่านด้วย” (สัมภาษณ์นายอ้าย ไม่น้อยใจ 2559)

ส่วนนายแสงเมือง วาเพชร ชาวบ้านร่องดำ ได้เล่าถึงการสร้างรูปปั้นเจ้าพ่อข้อมือเหล็กว่า คนปั้นเป็นคนพิษณุโลก (ที่มาเป็นเขยบ้านแถบนี้) ได้ปั้นรูปปั้นอนุสาวรีย์เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก ขนาดสูง 3 เมตรครึ่ง ด้วยอิริยาบถยืนอย่างองอาจ แขนข้างซ้ายถือดาบในท่าเตรียมความพร้อม ส่วนแขนขวาถือดาบชี้ไปข้างหน้าเพื่อปลุกใจ ประกาศชัยชนะ ข้างๆ ยังมีรูปปั้นขนาดเท่าตัวคน เป็นเจ้าพ่อคำเยียวในท่านั่ง อ้ายแสงเมืองบอกว่า “ण्याพิชัยดาบหัก ก็เหมือนอย่างนี้ คณะกรรมการต้องการรูปปั้นอย่างนี้ การสร้างเสร็จภายใน 2 อาทิตย์ ถือว่าเร็ว ชาวบ้านมาให้กำลังใจช่าง มาจับกลุ่มคุยกันขอไม้จากป่าไม้มาทำเสาและหลังคา ร่วมใจกัน อนุสาวรีย์ ได้ตั้งที่เกิดกับที่ตาย”

**อุทยานวีรชนเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก ศูนย์พัฒนาปิโตรเลียมภาคเหนือ
ตำบลแม่คะ อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่** (กรมการพลังงานทหาร)

พื้นที่ตั้งอนุสาวรีย์เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก ตั้งอยู่ด้านหลังของศูนย์พัฒนาปิโตรเลียมหรือบ่อน้ำมันฝาง ซึ่งดูแลโดยทหาร บริเวณดังกล่าวเป็นเนินสูงเป็นพื้นที่ป่าแพะหรือป่าเต็งรัง ค่อนข้างแห้งแล้ง เดิมมีศาลเจ้าพ่อข้อมือเหล็กของชาวบ้านตั้งอยู่ก่อนแล้ว ทหารจึงเข้ามาสานต่อความเชื่อและการนับถือเจ้าพ่อข้อมือเหล็กร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่ ด้วยการเนรมิตพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นอุทยานวีรชนเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก เหตุผลหนึ่งคือเพื่อให้ทหารมีเครื่องยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่อีกด้านหนึ่งก็เพื่อให้เข้ากับกระแสของการท่องเที่ยวที่ชุมชนและหน่วยงานในแต่ละท้องถิ่นพยายามสรรหาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและความเชื่อของท้องถิ่นมาชูเพื่อเป็นอัตลักษณ์ของตัวเอง

ด้วยข้อจำกัดของระยะเวลาและเงื่อนไขการติดต่อประสานงาน การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของการยกระดับจากหอผีมาสู่อนุสาวรีย์ ในกรณีของเจ้าพ่อขอมือเหล็กที่นี้จึงอาศัยข้อมูลจากที่ปรากฏในพื้นที่เป็นหลัก จากป้ายบันทึกประวัติการก่อสร้างอนุสาวรีย์เจ้าพ่อขอมือเหล็ก บริเวณศาลเจ้าทรงไทยที่ทำได้ด้วยไม้

เดิมศาลเจ้าพ่อขอมือเหล็กอยู่ห่างไกลเข้าไปในป่าดง ทำให้ชาวบ้านที่ศรัทธาเข้าไปสักการะลำบาก มีตายายสองสามีภรรยา สามีชื่อ สล่าใจ ได้จัดรูปขออนุญาตเจ้าพ่อขอมือเหล็ก ขอย้ายศาลสถิตของท่านออกมาอยู่ที่คนเข้าไปกราบไหว้ได้สะดวก ท่านได้อนุญาตผ่านร่างทรง แต่ให้ไปหาสถานที่ด้านเหนือของ บ่อต้นขาม ถ้าเห็นต้นมะแฟนต้นใหญ่ๆ ให้เอาสถานที่นั้นตั้ง เมื่อได้สถานที่ชาวบ้านได้สร้างศาลและอัญเชิญเจ้าพ่อมาสถิต พร้อมทำพิธีอย่างถูกต้องตามคำแนะนำของท่าน

ต่อมาเมื่อ พลอากาศเอกสุวิช จันทประดิษฐ์ อดีตปลัดกระทรวงกลาโหม ได้เดินทางมาตรวจเยี่ยม ศูนย์พัฒนาปิโตรเลียมภาคเหนือเมื่อ พ.ศ.2537 และได้มาสักการะศาลพ่อเจ้าขอมือเหล็ก เห็นว่าศาลอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรม ไม่เหมาะสมที่จะเป็นที่สักการะของประชาชนในบริเวณใกล้เคียง จึงได้ดำริและสั่งการให้ดำเนินการก่อสร้างและพัฒนาบริเวณศาลขึ้นใหม่ให้เหมาะสมเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นศูนย์รวมจิตใจของเจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาปิโตรเลียมภาคเหนือ

รวมทั้งประชาชนบริเวณใกล้เคียง โดยพลอากาศเอกสุวิทย์
จันทประดิษฐ์ ได้บริจาคเงินจำนวน 400,000 บาทและ
ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่เสาร์ที่ 20 สิงหาคม 2537
เวลา 10.49 น. และทำพิธีเปิดเมื่อวันจันทร์ที่ 26 กันยายน
2537

ปี พ.ศ.2554 ศูนย์พัฒนาปิโตรเลียมภาคเหนือ ได้ดำเนินการ
จัดทำโครงการตามแผนงานยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ
โครงการท่องเที่ยวเขตทหาร ได้รับจัดสรรงบประมาณรายจ่าย
ประจำปี 2554 เพื่อก่อสร้างอนุสาวรีย์เจ้าพ่อขอมือเหล็ก
ปรับปรุงภูมิทัศน์และก่อสร้างศาลาทรงไทย วงเงิน 4,000,000 บาท
ให้ศูนย์พัฒนาปิโตรเลียมภาคเหนือ ดำเนินการสร้างอนุสาวรีย์
เจ้าพ่อขอมือเหล็ก ตามวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสถานที่สักการบูชา
ของข้าราชการ กำลังพลศูนย์พัฒนาปิโตรเลียมภาคเหนือ
และประชาชนทั่วไป เพื่อสวดอิริยาบถของเจ้าพ่อขอมือเหล็ก
ให้นุชนรุ่นหลังได้ตระหนักและเกิดทุนความกล้าหาญสืบไป
โดยได้ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์เมื่อวันพุธที่ 25 พฤษภาคม
2554 เวลา 09.19 น. และกระทำพิธีเปิดโดย พลเอก
กิตติพงษ์ เกษโกวิท ปลัดกระทรวงกลาโหม เมื่อวันศุกร์ที่
16 กันยายน 2554 (ข้อมูลจากแผ่นป้ายหน้าอุทยานวีระชน
เจ้าพ่อขอมือเหล็ก)

รูปถ่าย 20 ศาลเจ้าพ่อซ้อมือเหล็ก
ในบริเวณอุทยานวีระชนเจ้าพ่อซ้อมือเหล็ก

รูปถ่าย 21 รูปปั้นอนุสาวรีย์เจ้าพ่อซ้อมือเหล็ก
ในอุทยานวีระชนเจ้าพ่อซ้อมือเหล็ก

ขณะที่ข้อมูลจากอีกฝ่ายหนึ่งที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน บันทึกเอาไว้ว่า

ในอดีตศาลเดิมของเจ้าพ่อขอมือเหล็กเป็นศาลไม้สถิตอยู่ระหว่างโคนต้นไซคและมะแฟน เมื่อมีการก่อสร้างใหม่ในปี พ.ศ.2537 ตามดำริของ พล.อ.อ.สุวิช จันทประดิษฐ์ อดีตปลัดกระทรวงกลาโหม ศาลเดิมได้ถูกปล่อยทิ้งร้างไป ต่อมาเมื่อมีการบูรณะบริเวณศาลเจ้าพ่อขอมือเหล็กเป็นอุทยานวีรกรรมเจ้าพ่อขอมือเหล็กเมื่อปี พ.ศ.2554 พล.ต.อรรถเดช สุวรรณประกร และข้าราชการศูนย์พัฒนาปิโตรเลียมภาคเหนือฯ แล้วเสร็จและประกอบพิธียกศาลเมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ.2556 โดยมี พล.อ.สุชีพ กิจวารี เป็นประธานในพิธีฉลองศาลใหม่แห่งนี้เมื่อวันเสาร์ที่ 23 มีนาคม พ.ศ.2556 เวลา 07.00 น. (ข้อมูลจากแผ่นป้ายหน้าอุทยานประวัติศาสตร์วิริยะ)

อนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำ

ความนิยมในการสร้างอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำ เกิดขึ้นในหมู่บ้านชาวไทยลื้อที่บรรพบุรุษถูกกวาดต้อนจากเมืองลำในเขตสิบสองปันนา เข้ามาอยู่ในดินแดนล้านนาตะวันออก โดยเฉพาะที่อำเภอท่าวังผาในจังหวัดน่าน กับที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา แม้ปัจจุบันจะมีหลายหมู่บ้านที่สร้างอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำขึ้น แต่ในงานศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เน้นเฉพาะสองชุมชนที่เป็นชุมชนแรกของสองพื้นที่ดังกล่าวที่สร้างอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำขึ้น นั่นคือที่บ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน กับที่บ้านแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

บ้านหนองบัว อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

เช่นเดียวกับชาวไทลื้อที่หมู่บ้านอื่น พิธีกำเมืองหรือการปิดชุมชนเพื่อบวงสรวงเทพารักษ์หรือผีเมืองของชาวไทลื้อนั้นมีขึ้นในทุกชุมชน โดยธรรมเนียมปฏิบัติแบบดั้งเดิมนั้นจะมีเพียงการสร้างเป็นหอผีขึ้นมาเพื่อเป็นที่สถิตของอารักษ์หรือเทพเจ้าที่ชุมชนนับถือ ดังคำโบราณของไทลื้อกล่าวว่า “เจ้าเรือนตายแล้วเป็นผีเรือน เจ้าบ้านตายแล้วเป็นเสื้อบ้าน เจ้าเมืองตายแล้วเป็นเสื้อเมือง” ซึ่งในกรณีนี้เน้นที่ระดับเสื้อเมืองหรืออารักษ์เมืองของชาวไทลื้อที่เป็นลูกหลานของเจ้าเมืองล้าซึ่งอพยพมาอยู่ในพื้นที่จังหวัดนครปฐมและพะเยา พวกเขาได้ยกระดับจากหอผีหรือเสื้อเมืองมาเป็นอนุสาวรีย์

รูปถ่าย 22 หอผีของชุมชนไทลื้อ (อนุเคราะห์โดยโยธิน คำแก้ว)

สำหรับชาวไทลื้อที่บ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ซึ่งถูกกวาดต้อนจากเมืองลำในสิบสองปันนา เข้ามาอยู่ในพื้นที่บ้านหนองบัวดังกล่าวในยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” หรือในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ หอผีของพวกเขาถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นอนุสาวรีย์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2527 ด้วยเหตุผลคือเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงให้เห็นถึงการพัฒนาของหมู่บ้านกับการที่กลุ่มครูและแกนนำได้มีโอกาสเดินทางไปเยี่ยมเมืองลำที่สิบสองปันนา นอกจากนั้นแล้วยังจะเป็นการดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาร่วมงาน (Baba 2009 และ Cohen 1998) ที่สำคัญคือการสร้างอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำของชาวไทลื้อที่บ้านหนองบัวดังกล่าว ได้กลายเป็นต้นแบบให้ชาวไทลื้อบ้านแวนในอำเภอเชียงคำ ซึ่งเป็นผู้ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษของเมืองลำเช่นกัน ในการสร้างอนุสาวรีย์ในชุมชนของตน และชุมชนไทลื้อจากเมืองอื่นก็เริ่มสร้างอนุสาวรีย์ของบรรพบุรุษของตนมากขึ้นด้วย

รูปถ่าย 23 อนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำ
บ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

บ้านแว่น หมู่ 1 ตำบลน้ำแว่น อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

จากการสัมภาษณ์โยธิน คำแก้ว ประชาชนชาวตำบลบ้านแว่นที่สนใจ รากเหง้าความเป็นลื้อ แม้ว่าโยธินจะเป็นคนรุ่นใหม่ ด้วยเพราะในวัยเด็ก ได้ฟังเรื่องราวเกี่ยวกับลื้อบ้านแว่นจากผู้เป็นยาย ดังเช่นเรื่องราวการอพยพ มาจากสิบสองปันนา วัฒนธรรมประเพณีก่อนเก่าต่างๆ ของชาวลื้อ ปัจจุบันโยธินอายุ 30 ปี มีอาชีพเป็นพ่อค้า แต่เมื่อใดมีงานเกี่ยวกับ ศิลปวัฒนธรรมลื้อ โยธินจะสวมชุดลื้อเต็มยศร่วมงานเหล่านั้นไม่ขาด

สำหรับประเด็นการสร้างอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำที่บ้านแว่น หมู่ 1 โยธิน ได้ให้ข้อมูลว่า

อนุสาวรีย์เจ้าลำ¹¹ สร้างมาแล้ว 12 ปี จาก พ.ศ.2546 ตลอด “3 ปี 4 ไหง่ข้าว เหล่า 4 ไหง่เจียง” ได้ 4 รอบ ก็เลยเป็น 12 ปี จะเลี้ยง (จัดพิธีเลี้ยงเจ้าหลวงเมืองลำ) ช่วงเดือนอ้ายลื้อ (ประมาณเดือนธันวาคมหรือเดือนมกราคม) รูปปั้นนี้ กำนัน สวัสดิ์ คำแก้ว (ลุงของตนเอง) ไปเอาแบบมาจากหนองบัว ที่อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน เห็นทางหนองบัวมี ก็อยากมี อยากสร้างอนุสาวรีย์ให้ลูกหลานดู จริงๆ แล้ว เจ้าหลวง เมืองลำ เป็นตำแหน่ง ไม่รู้ว่าองค์ที่เราปั้นมีพระนามว่าอะไร (สัมภาษณ์โยธิน คำแก้ว 2559)

¹¹ ไทลื้อเชียงคำจะออกเสียง คำว่า “เจ้าหลวงเมืองลำ” ว่า “เจ้าหลวงเมืองล่า” ผู้เขียน คิดเห็นว่า น่าจะเกิดจากการแปรเสียงเป็นตัวเขียนที่ผิดพลาด เนื่องจากไม่ว่าไทลื้อที่เมืองน่าน หรือเชียงคำจะออกเสียง “ล่า” เหมือนกัน

รูปถ่าย 24 หอผี (ตง) และอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองล้า บ้านแวน อำเภอเชียงคำ

รูปถ่าย 25 รูปปั้นอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองล้า บ้านแวน อำเภอเชียงคำ

นอกจากการสร้างอนุสาวรีย์ของบ้านแว่น หมู่ที่ 1 แล้ว ภายหลังได้ขยายความนิยมไปสู่หมู่บ้านอื่นๆ ที่แยกเขตการปกครองออกไปจากบ้านแว่น หมู่ 1 ได้แก่ บ้านแว่น หมู่ 2 สร้างอนุสาวรีย์ในปี พ.ศ.2548 บ้านแว่นวัฒนา หมู่ 5 สร้างเมื่อปี พ.ศ.2550 และบ้านแว่นศรีชุม หมู่ 14 ในปี พ.ศ.2557 โยธินได้ให้เหตุผลที่บ้านแว่นหมู่อื่นมีการสร้างอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำเซ่นนั้นว่า “เมื่อแยกหมู่บ้าน การไปมาหาสู่เริ่มน้อยลงความเป็นพี่น้องเริ่มหายไป จึงเกิดการดำริสร้างอนุสาวรีย์แยกออกมา รวมทั้งการมีข้าวเจ้าประจำหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ด้วย”

รูปถ่าย 26 อนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำ
บ้านแว่นวัฒนา หมู่ 5 ตำบลน้ำแว่น อำเภอเชียงคำ

เกือบจะทั้งหมดของอนุสาวรีย์ของหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตอำเภอเชียงคำ และอำเภอใกล้เคียง รวมทั้งจังหวัดใกล้เคียงด้วย ล้วนแล้วแต่เป็นฝีมือของ ช่างสมชาย ปัญญาบุญ ปัจจุบันอายุ 64 ปี ช่างสมชายเป็นคนเชี่ยวชาญ โดยกำเนิด มีพรสวรรค์ด้านศิลปะตั้งแต่เด็กโดยไม่ได้อาเรียนมาทางนี้เลย เคยสร้างพระธาตุตั้งแต่ยังเป็นวัยรุ่น ปัจจุบันเป็นทั้งจิตรกร ช่างตัดผม เขียนพระ และปฏิมากรหรือช่างปั้น ในส่วนของงานปั้น มีทั้งปั้นพระประธาน ในวัดต่าง ๆ กับทั้งปั้นอนุสาวรีย์ของแต่ละชุมชนที่มีคนมาจ้างให้ทำ

ช่างสมชายนับเป็นช่างมือทองที่ปั้นรูปปั้นหรืออนุสาวรีย์ให้กับ หลายชุมชนตั้งแต่จังหวัดเชียงราย แพร่ น่าน ทั้งปั้นตามแบบที่มีมาให้ หรือ ปั้นตามจินตนาการ ตามแต่เจ้าภาพต้องการ ช่างสมชายเล่าถึงประสบการณ์ ปั้นรูปปั้นในเชียงคำว่า

ก่อนนั้นต้องรู้ประวัติท่านก่อน เช่น ท่านมาจากไหน มีตำแหน่ง อะไร เป็นทหาร เป็นเสนา หรือเป็นคนธรรมดา มีการขึ้นชั้น จตุรบุ บอกกล่าว อัญเชิญมา ตอนปั้นมือก็ปั่นไปเรื่อย ๆ ของมันเอง เท่าที่จำได้ ในเชียงคำ ปั้นให้บ้านธาตุ บ้านหย่วน บ้านมาง บ้านทุ่งหมอก 2 องค์ บ้านงุ่น บ้านล่า บ้านจำบอน บ้านทุ่งหมอก บ้านเชียงบาน บ้านแพด บ้านแม่ต๋า บ้านกิว บ้านห้วยจี่ว บ้านร่องแมด บ้านสันหลวง บ้านพะยอม บ้านดัก บ้านแวน 4 องค์ (สัมภาษณ์นายสมชาย 2559)

ต่อคำถามที่ว่าทำไมชาวบ้านสนใจเปลี่ยนจากหอผีมาเป็นอนุสาวรีย์ มากขึ้น ช่างสมชายให้คำตอบที่น่าสนใจว่า

ผมแนะนำผู้นำชุมชนว่า เดิมเรามีหอผีเฉยๆ แต่การมีรูปปั้นหรืออนุสาวรีย์ เราจะมีรายได้จากการบริจาค เงินที่ได้จากการจัดพิธีฉลอง ได้ครั้งละเป็นแสนๆ การสร้างรูปปั้น ผลคือรายได้จะตามมาอย่างนี้ ให้ผู้นำไปคิด ถ้ามีหออย่างเดียว เงินศูนย์ ไม่มีตัวตน ตอนนี้บางหมู่บ้านที่มีรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ มีเงินฝาก 2-3 แสน ตกดอกเบี้ยเอาไปบริหารงานอย่างอื่นด้วย (สัมภาษณ์นายสมชาย 2559)

ในส่วนของค่ามือในการปั้นอนุสาวรีย์ ช่างสมชายคิดในราคารับเหมารองค์ยืน 30,000 บาท องค์นั่ง 50,000 บาท เนื่องจากต้องทำที่ประทับและตกแต่งขาที่ประทับด้วยรูปสิงห์ ถ้าเป็นรูปเหมือน 65,000 บาท นอกจากนี้ในการปั้นยังมีการทำพิธีอัญเชิญดวงวิญญาณมาใส่ในตัวรูปปั้น โดยมีพิธีแบบทางพุทธหรือทางพราหมณ์ตามความประสงค์ของเจ้าภาพ มีแผ่นทองแดงหรือแผ่นเงินทำเป็นอวัยวะส่วนต่างๆ ข้างในองค์นั้น

จากการสัมภาษณ์วิถีคิดและบทบาทของช่างสมชายดังกล่าว จะเห็นว่าไม่เฉพาะแต่ชาวบ้านที่เป็นผู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับความเชื่อในเทพารักษ์ท้องถิ่น และต่อมาเป็นเจ้าของรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์เท่านั้นที่มีบทบาทในการเปลี่ยนเทพารักษ์จากนามธรรมมาสู่รูปธรรม หากแต่บุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้องอย่างช่างปั้นรูปเทพารักษ์ รวมถึงข้อเสนอแนะหรือวิถีคิดที่เขาได้ให้กับชาวบ้าน ซึ่งเป็นวิถีคิดแบบทุนนิยม มีอิทธิพลอย่างมากต่อการตัดสินใจสร้างรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ท้องถิ่น

ท้องถิ่น การท่องเที่ยว และgunนิยม

ในแง่ของบริบทหรือปัจจัยแวดล้อมภายนอกที่มีอิทธิพลต่อปรากฏการณ์ การเปลี่ยนองค์เทพารักษ์ท้องถิ่นจากนามธรรมมาสู่รูปธรรม หรือการเปลี่ยนจากหอผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ จากทั้งสี่กรณีศึกษาดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยพบว่าอย่างน้อยมีสามบริบทที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง นั่นคือ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น การท่องเที่ยว และกระแสนิยมที่เข้ามาสู่ชุมชนท้องถิ่นตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา

องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นองค์กรนิติบุคคลที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการปรับเปลี่ยนเทพารักษ์มาเป็นรูปปั้นและจัดงานเฉลิมฉลองประจำปีของท้องถิ่น แม้้องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นจะรวมถึงองค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล และองค์การบริหารส่วนตำบล แต่ในกรณีของบทบาทในการสร้างรูปปั้นและจัดงานประจำปีที่เกี่ยวข้องกับองค์เทพารักษ์ของท้องถิ่น ในกรณีที่ศึกษาในครั้งนี้นั้นขึ้นอยู่กับองค์การบริหารส่วนตำบลมากกว่า

องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นราชการบริหารส่วนท้องถิ่นรูปแบบหนึ่ง ซึ่งจัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 มีฐานะเป็นนิติบุคคล มีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 2 มีนาคม 2538 (โกวิทย์, 2544) การเกิดขึ้นขององค์การบริหารส่วนตำบลมิได้มีความหมายเพียงในแง่มุมของการกระจายอำนาจทางการเมืองการปกครองเท่านั้น หากแต่การเป็นองค์กรนิติบุคคลขององค์การบริหารส่วนตำบลยังนำมาซึ่งอำนาจในการวางแผนและตัดสินใจทำงานพัฒนาด้านอื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะการทำข้อบัญญัติงบประมาณและการก่อสร้างกับทั้งการรื้อฟื้นและสร้างใหม่ซึ่งอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น

การเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในท้องถิ่นได้เลือกผู้นำของตนเอง คือ นายกองค์การบริหารส่วนตำบล กับประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบล

กับทั้งสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ในด้านหนึ่งนั้น ทำให้ผู้บริหารต้องสร้างผลงานเพื่อตอบสนองความต้องการของชาวบ้านที่ลงคะแนนเสียงให้กับเพื่อสร้างคะแนนนิยมในการได้รับการเลือกตั้งในสมัยหน้า ในอีกด้านหนึ่ง นำมาซึ่งโอกาสในการเสนอทิศทางการพัฒนาของท้องถิ่น กับทั้งสามารถทำการตรวจสอบการใช้จ่ายงบประมาณและการทำงานของ คณะผู้บริหารด้วย การสร้างรูปปั้นอนุสาวรีย์และจัดมหกรรมเฉลิมฉลอง ประจำปี จึงเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างผลงานในเชิงประจักษ์ของผู้บริหาร ให้กับชุมชน นอกจากนั้นแล้วยังถูกใช้เป็นกิจกรรมในการเชื่อมความสัมพันธ์ กับเจ้าหน้าที่รัฐและนักการเมืองท้องถิ่นด้วย ดังกรณีของอนุสาวรีย์เจ้าหลวง เมืองลำที่อำเภอเชียงคำในจังหวัดพะเยา กับอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ ที่ตำบลป่อหลวง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่

หลังจากที่ได้เห็นที่ชาวบ้านที่เมืองกะทำงานอย่างใกล้ชิดกับ อบต. สะดวก ที่อำเภอแมริม คณะผู้บริหารของเราจึงคิดว่า เราเองก็ต้องทำได้เช่นกัน จึงปรึกษารื้อถอนในหมู่ผู้บริหาร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำพิธีกรรม และนักวิชาการภายนอก ระดมทุนกันจากผู้ที่มีฐานะดี ช่วยกันสร้างอนุสาวรีย์ ขุนหลวงวิลังคะขึ้น จากนั้นจึงค่อยมาทำข้อบัญญัติงบประมาณ เป็นรายปีเพื่อจ่ายเงินแก่คนที่ช่วยออกทุนไปก่อน ซึ่งถึงตอนนี้ ยังไม่ได้จ่ายเงินครบทุนของทุกคนเลย

การจัดงานเฉลิมฉลองก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งในการที่จะนำมา ซึ่งรายได้ ทั้งจากค่าเช่าแผงขายสินค้าในงาน การสร้างวัดอุยงา การบริจาคของคนที่มีศรัทธา และอื่นๆ ก็สร้างรายได้แก่

อบต. ด้วย นอกจากนั้นทาง อบต. ยังนำกิจกรรมประจำปีนี้ไปเสนอต่อ อบจ. เพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณมาจัดกิจกรรมเฉลิมฉลองและงานบันเทิงในภาคค่ำด้วย เมื่อนายก อบจ. ให้งบประมาณมา ก็ต้องเชิญท่านมาเป็นประธานเปิดงาน คนของท่านก็ช่วยนำสิ่งที่เราทำไปเผยแพร่ต่อในเว็บไซต์ของทาง อบจ. เป็นการช่วยประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนภายนอกรู้จักขนหลวงวิลังคะกับงานประจำปีของท้องถิ่นเราดีขึ้นด้วย (สัมภาษณ์ผู้บริหารคนหนึ่งของเทศบาลตำบลบ่อหลวง, 2559)

การท่องเที่ยว บริบทของการส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเทศไทยสัมพันธ์โดยตรงกับการเปลี่ยนเทพารักษ์จากหอผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ของชุมชนท้องถิ่นในล้านนา เพราะนอกจากธรรมชาติแล้ววิถีชีวิตหรือวัฒนธรรม รวมถึงความเชื่อและพิธีกรรมของผู้คนในท้องถิ่นถูกนำมาส่งเสริมเพื่อเป็นจุดขายของการท่องเที่ยว ทั้งเพื่อนำเสนออัตลักษณ์ของท้องถิ่นแก่แขกที่มาเยือนและเป็นการสร้างรายได้แก่ท้องถิ่นด้วย

พัฒนาการและบริบทของการส่งเสริมการท่องเที่ยวตั้งแต่ในระดับชาติถึงระดับท้องถิ่น ล้วนแล้วแต่ส่งอิทธิพลต่อการที่ท้องถิ่นนำเอาพิธีกรรมบวงสรวงเทพารักษ์ของตนมาชูเป็นประเด็นการท่องเที่ยว เริ่มต้นจากการจัดตั้งสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเมื่อ พ.ศ.2503 ตามมาด้วยการเปิดสำนักงานการส่งเสริมการท่องเที่ยวไทยในกรุงนิวยอร์กเมื่อปี 2507 กับการเปิดสำนักงานการท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นสำนักงานในภูมิภาคแห่งแรกของประเทศ (ถัดจากสำนักงานในกรุงเทพมหานคร) เมื่อปี 2511 และในปีถัดมาประเทศไทยได้เป็นเจ้าภาพจัดการประชุมประจำปี

ของ Pacific Asia Travel Association (PATA) ขึ้นเป็นครั้งแรก ในส่วนของ จังหวัดเชียงใหม่ การท่องเที่ยวนำมาสู่การผลักดันให้ขยายสนามบินเชียงใหม่ เพื่อให้สามารถรองรับสายการบินนานาชาติได้ กับทั้งการนำเอาประเพณี และวิถีชีวิตของท้องถิ่น อย่างงานลอยกระทง งานสงกรานต์ การทำร่มบ่อสร้าง งานไม้ดอกไม้ประดับ ฯลฯ มาเป็นจุดขายของการส่งเสริมการท่องเที่ยว

เพื่อให้เป็นช่องทางในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยเฉพาะรายได้ประชาชาติ ประเทศไทยเริ่มรณรงค์ “ปีการท่องเที่ยวไทย” (Visit Thailand Year) ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงมีพระชนมายุครบ 60 พรรษา เมื่อ พ.ศ.2530 ที่เน้นแหล่งท่องเที่ยวหลักตามจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ กับชูประเด็นวัฒนธรรมของชาติ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวต่างชาติ ต่อมาจึงมีการรณรงค์การท่องเที่ยว ภายใต้ชื่อ Amazing Thailand Campaign เพื่อเป็นการร่วมเฉลิมฉลอง การที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 มีพระชนมายุครบ 72 พรรษา ระหว่างปี 2541-2542 ด้วยการเน้นแหล่งท่องเที่ยวทั้งที่เป็นธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งมีความแปลกใหม่และน่าสนใจในการเข้าไปเยือนมากขึ้น (Pradech 2007)

กระแสการท่องเที่ยวเริ่มคืบคลานเข้าสู่ชุมชนท้องถิ่น ในด้านหนึ่ง องค์กรของภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชนและชุมชนท้องถิ่นหันมาขานรับนโยบายรัฐและชูประเด็นการท่องเที่ยวมากขึ้น ประจวบกับการเกิดขึ้นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกิดขึ้นตั้งแต่ยุคปลายทศวรรษ 2530 การนำเอาความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับเทพารักษ์ท้องถิ่นมาชูเป็นประเด็นการท่องเที่ยวจึงเป็น หนึ่งในกิจกรรมหลักเพื่อดึงนักท่องเที่ยวเข้าสู่ชุมชนท้องถิ่น ดังตัวอย่างของทุกกรณีที่ได้กล่าวโดยละเอียดมาก่อนหน้านี้แล้ว ในอีกด้านหนึ่ง นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติต่างอยากเข้าไปเห็นและถ่ายรูปพิธีกรรมบูชาเทพารักษ์ท้องถิ่นประจำปีของชาวบ้าน ทั้งๆ ที่ตามประเพณีแล้วชาวบ้าน

มีกฎเกณฑ์ของชุมชนในการห้ามคนภายนอกเข้าร่วมพิธีกรรมบางอย่าง โดยเฉพาะพิธีกรรมที่ต้องบูชาของคเเทพารักษ์ด้วยสัตว์ใหญ่อย่างควาย วัว หรือหมู ซึ่งในสายตาของคนภายนอกบางคนนั้นเป็นเรื่องของการทรมานสัตว์ ดังนั้น ชาวบ้านจึงเลือกที่จะนำเสนอเฉพาะส่วนของพิธีกรรมที่อยากให้นักท่องเที่ยวหรือคนภายนอกเห็นเท่านั้น ดังตัวอย่างของบ้านเมืองกะ ที่คุณชัชวาลย์ ใหม่เพย ชี้แจงกับผู้วิจัยว่า

พิธีไหว้สาอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ แบ่งออกเป็นสามส่วนด้วยกัน ส่วนแรกเป็นพิธีบูชาขุนหลวงวิลังคะโดยชาวบ้านเริ่มประมาณเวลาตีสี่ เพราะว่าไม่อยากจะให้คนภายนอกมาเห็นการบูชาด้วยหมูและไก่ แล้วนำไปตีความว่าเป็นการทรมานสัตว์ ส่วนที่สองเป็นพิธีกรรมทางสงฆ์ เริ่มเวลาประมาณสิบนาฬิกาจนกระทั่งฉันเพลเสร็จ และส่วนที่สามเป็นงานบันเทิงในภาคบ่ายจนถึงค่ำ สองส่วนหลังนี้ต้องการดึงดูดให้นักท่องเที่ยวจากภายนอกชุมชนเข้ามาชมให้มากที่สุด เพื่อให้ได้เรียนรู้ความสำคัญของขุนหลวงวิลังคะ กับก่อให้เกิดการสะสมของรายได้เข้าสู่หมู่บ้านของเรามากขึ้น สำคัญคือการทำให้คนที่เข้ามาร่วมงานได้รับรู้และเข้าใจเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของชาวลัวะ กับสร้างความภาคภูมิใจในความเป็นลัวะแก่ลูกหลานต่อนี้มานให้สาขุนหลวงวิลังคะกลายเป็นงานประจำปีของบ้านเมืองกะ แต่ละปีจะมีจำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวที่ผ่านเหนือหมู่บ้านขึ้นไปที่พระบาทสี่รอยได้รู้จักและแวะเข้ามาเที่ยวหมู่บ้านของเรา กับเรียนรู้ประวัติของขุนหลวงฯ จึงมีการจัดทำขุ้มประตู่และรูปปั้นขุนหลวงฯ

นั่งติดพื้นเปียะที่ปากทางเข้าหมู่บ้านด้วย (ชัชวาลย์ ใหม่เพย
2559)

กระแสนิยม เป็นอีกหนึ่งในบริบทสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการสร้าง
รูปแบบในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ท้องถิ่น โดยความหมายพื้นฐานแล้ว ทุนนิยม
(capitalism) เป็นระบบการค้าเสรีที่เน้นการแข่งขันด้านผลิตเพื่อขายในระบบ
การตลาด โดยตัวสินค้า การบริการ และแรงงานถูกนำมากำหนดเป็นราคา
หรือมูลค่า การเป็นเจ้าของโดยปัจเจกบุคคล หากแต่สามารถเปลี่ยนมือ
โดยการซื้อขายด้วยเงินตรา แล้วก่อให้เกิดกำไรเพื่อนำไปลงทุนต่อไป กระแส
ทุนนิยมเกิดขึ้นในสังคมยุโรปซึ่งต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นสังคมอุตสาหกรรม
แล้วขยายไปยังภูมิภาคอื่นๆ ของโลก นอกจากในเชิงเศรษฐกิจแล้ว ในทาง
สังคมศาสตร์ กระแสนิยมยังรวมถึงปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นมิติของ
ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมผ่านการซื้อขายแลกเปลี่ยนตัวสินค้าซึ่งเป็น
วิถีชีวิตของผู้คนด้วย (Bernard, Alan and Jonathan Spencer 2010:
103-104)

กระแสนิยมจากตะวันตกเริ่มคืบคลานเข้าสู่สังคมไทยในยุค
อาณานิคม โดยเฉพาะหลังสนธิสัญญาเบาริงในปี 2398 ตามมาด้วยการ
ค้าและการลงทุนในอุตสาหกรรมข้าว การทำไม้ เหมืองแร่ และอื่นๆ เพื่อ
เน้นการส่งออก ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงระบบการผลิตของไทยเข้าสู่ระบบ
เศรษฐกิจของตลาดโลก (กำชัย 2533) ในระยะต่อมา กระแสนิยม
ได้แผ่ขยายและแทรกซึมเข้ามาสู่วิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่น
มากขึ้น ดังตัวอย่างงานศึกษาของปลาย่อ ชนะนนท์ (2530) ที่ชี้ให้เห็นถึง
พัฒนาการของนายทุนพ่อค้ากับการก่อและขยายตัวของระบบทุนนิยม
ในภาคเหนือของไทย ระหว่าง พ.ศ.2464-2523

วิธีคิดแบบทุนนิยมได้เข้ามาบีบคั้นต่อการสร้างรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ท้องถิ่น เพื่อเป้าหมายอย่างหนึ่งก็คือการหารายได้จากนักท่องเที่ยว จากธุรกิจในงานเฉลิมฉลอง และการจำหน่ายวัตถุมงคล ทั้งในมิติของการท่องเที่ยว (ดังรายละเอียดในหัวข้อก่อนหน้านี้) และการสร้างวัตถุมงคล

การสร้างวัตถุมงคลเพื่อจำหน่าย (commodity fetishism) เป็นแนวคิดที่ Karl Marx นำเสนอว่าสินค้าหรือวัตถุที่ผู้ผลิตต้องการทำเพื่อขายเป็นเงินสดหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นนั้น มูลค่าของตัวสินค้าจะเกิดขึ้นเมื่อเกิดความสัมพันธ์ของการซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนระหว่างสองคน มูลค่าของวัตถุหรือสินค้าที่แลกเปลี่ยนนั้นมีได้อยู่ที่ความยากในการผลิตเสมอ หากแต่อยู่ที่ความเชื่อของผู้ผลิต/ผู้ขายและผู้ซื้อที่มีต่อสินค้าชนิดนั้น ๆ ด้วย (Abercrombie, Nicholas, Stephen Hill and Bryan S. Turner. 2006: 68-69) การสร้างรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ นอกจากนำมาประดิษฐานเพื่อให้ผู้คนมากราบไหว้และบริจาคเงินลงในกล่อง ตามความเชื่อและความศรัทธาของแต่ละคนแล้ว ในส่วนของการระดมทุนเพื่อสร้างรูปปั้นและการจัดตั้งเป็นกองทุนสำหรับค่าใช้จ่ายนั้น เทพารักษ์แต่ละองค์มักถูกนำมาผลิตเป็นรูปบูชา เหรียญ ผ้ายันต์ หนังสือ ฯลฯ เพื่อให้ผู้คนซื้อหาสำหรับนำไปบูชาและเรียนรู้ ด้วยการกำหนดราคาของสินค้าแต่ละชิ้นขึ้นล่วงหน้า ยิ่งถ้าวุ่นไหนหมดหรือหายาก ก็ยิ่งมีราคาสูงขึ้นไปด้วย

กล่าวโดยสรุปแล้ว จากกรณีศึกษาและบริบทที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น มีสามประเด็นด้วยกันที่ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของการเปลี่ยนจากหอดูเป็นการสร้างรูปปั้นในศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ประเด็นแรก สาเหตุของการเปลี่ยนจากหอดูเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ เกิดจากความต้องการเปลี่ยนอารักษ์หรือเทวดาที่นับถือกันของ

ท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ จากที่เป็นนามธรรมมาสู่รูปธรรม จากที่เคยอยู่แต่ในจินตนาการของชาวบ้าน มาเป็นสิ่งที่สามารถสัมผัสได้ด้วยสายตาและจับต้องได้ มีความเป็นตัวตน เป็นรูปลักษณะที่อยู่ในความเข้าใจร่วมกันของผู้ที่ได้พบเห็น ที่มากไปกว่านั้นคือผู้นำหรือผู้อาวุโสเห็นว่าการมีรูปปั้นที่เป็นตัวตนนั้นจะก่อให้เกิดความยั่งยืนยาวหรือถาวรในการสืบทอดของคนรุ่นใหม่ เพราะรูปปั้นมีความคงทนและจะอยู่คู่กับชุมชนไปยาวนานกว่าการสืบทอดแต่เพียงในรูปของหอผีหรือคำบอกเล่าแบบในอดีต

ประเด็นที่สอง ผู้ที่มีบทบาทในการสร้างรูปปั้นหรืออนุสาวรีย์ กลุ่มแรกคือผู้นำทาง การ อย่างนายกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่มีทั้งอำนาจและงบประมาณอยู่ในมือ กลุ่มที่สองคือกลุ่มม้าขี่หรือคนทรง ซึ่งมีความเชื่อและศรัทธาในอารักษ์ของท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว กลุ่มนี้มีการชุมนุมกันในรอบปี กับมีเงินสะพัดจากการเข้าทรงและงานชุมนุมด้วย จึงต้องการที่จะมีรูปปั้นในศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์เพื่อเป็นสัญลักษณ์ กลุ่มที่สามคือพระสงฆ์ ความเชื่อแบบพุทธและผีเป็นสิ่งที่อยู่คู่กันมายาวนานในสังคมล้านนา ประกอบกับการที่พระสงฆ์เป็นผู้ที่มีพื้นเพมาจากท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ด้วย ฉะนั้น ลำานักท้องถิ่นและชาติพันธุ์กับสถานภาพของความเป็นพระสงฆ์ที่ผู้คนเคารพนับถือ จึงเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนให้เกิดการสร้างเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ขึ้น และกลุ่มที่สี่คือบุคคลภายนอกชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่รัฐที่มีตำแหน่งและบารมี กับทั้งเจ้าของธุรกิจที่ประสบผลสำเร็จจากการบนบาน จึงกลายเป็นเงื่อนไขในการยื่นมือเข้ามาช่วยชุมชนสร้างรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ขึ้น

ประเด็นที่สาม บริบทที่เกี่ยวข้อง ประการแรก การกระจายอำนาจและงบประมาณลงไปสู่ท้องถิ่นตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2530 ทำให้ผู้นำทาง การ อย่างนายกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน หรือผู้ใหญ่บ้าน

สามารถตัดสินใจในการสร้างอนุสาวรีย์ที่เป็นของกลุ่มชาติพันธุ์หรือท้องถิ่นของตนเอง กับทั้งตัดสินใจในงบประมาณที่มีอยู่ หรือแม้กระทั่งการทำข้อบัญญัติงบประมาณขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งแตกต่างจากระบบงบประมาณแบบเดิมที่ต้องผ่านจากส่วนกลางมายังเจ้าหน้าที่ของรัฐในส่วนราชการต่าง ๆ ประการที่สอง บริบทความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นและการท่องเที่ยว ชุมชนท้องถิ่นและชาติพันธุ์ในปัจจุบันไม่ได้เป็นลักษณะของชุมชนปิดอีกต่อไปแล้ว แต่ต้องสัมพันธ์กับชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์อื่น โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวที่ต้องการเข้ามา รวมทั้งเพื่อเรียนรู้และบริโภค ทำให้ผู้นำของท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ต้องค้นหาอัตลักษณ์ของตนเองเพื่อนำเสนอแก่คนภายนอก ประการที่สาม กระแสทุนนิยมที่ถาโถมเข้ามายังชุมชนท้องถิ่น การสร้างเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ รวมทั้งกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในรอบปี ก่อให้เกิดรายได้ อาชีพและการไหลเวียนของระบบเศรษฐกิจ นับตั้งแต่การปั้นรูปเทพารักษ์ การจัดพิธีเฉลิมฉลอง การตั้งกล่องรับบริจาค ฯลฯ และประการสุดท้าย การเปิดกว้างมากขึ้นของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติและชาติพันธุ์ ดังกรณีลัทธิพ่อหลวงเรียนรู้ประวัติศาสตร์และการสร้างอนุสาวรีย์ของบ้านเมืองกะ กับกรณีไหล่อที่เชียงคำเดินทางไปเรียนรู้การสร้างเป็นอนุสาวรีย์จากที่ท่าวังผาในจังหวัดน่าน จึงเดินทางไปค้นหาและเรียนรู้ แล้วนำมาสร้างในชุมชนของตนเอง

ชุมชนท้องถิ่นกับรูปปั้นศาลเจ้า และอนุสาวรีย์

จากกรณีศึกษาทั้งสิ้น คือชุมชนหลวงวิลังคะ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อ
ขอมือเหล็ก และเจ้าหลวงเมืองลำ ผู้วิจัยพบว่าเกิดจากบทบาทของผู้คน
และองค์กรในท้องถิ่น กับทั้งผลที่เกิดตามมาจากการเปลี่ยนจากหอย
มาเป็นรูปปั้นในอาคารศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ในทิวกลางแจ้ง ซึ่งเป็นพื้นที่
สาธารณะนั้น มีความหมายต่อผู้คนในท้องถิ่นมากกว่าคนภายนอก ทั้งนี้
สิ่งที่เกิดขึ้นตามมานั้นอาจแบ่งออกได้เป็นหกประการ คือ 1) การเปลี่ยนจาก
นามธรรมสู่รูปธรรม 2) การเปลี่ยนจากพื้นที่ปิดสู่พื้นที่เปิด 3) การเปลี่ยนชื่อ
ความหมายและรูปแบบของงานสักการะประจำปี 4) การบนบานและบันดาล
โชคลาภ 5) การก่อให้เกิดธุรกิจรายได้ และ 6) ก่อให้เกิดความสัมพันธ์
เชิงอำนาจ ความขัดแย้ง และการช่วงชิง

จากนามธรรมสู่รูปธรรม

เดิมนั้นชาวบ้านสร้างแต่เพียง “หอผี” หรือ “เสื่อเมือง” ที่มีลักษณะเป็นหิ้งบูชาและเป็นตупหรือกระต๊อบหลังเล็ก ๆ ที่มีการมุงหลังคา และอาจมีฝาผนังล้อมรอบ แล้วอัญเชิญให้เทพารักษ์ที่ผู้คนในท้องถิ่นนับถือมาสถิตอยู่ในนั้น โดยมีอาจมีใครทราบได้ว่ารูปร่างหน้าตาของเทพารักษ์องค์ที่ตัวเองนับถือนั้นมีลักษณะอย่างไร เพราะเทพารักษ์แต่ละองค์นั้น หากมีตัวตนอยู่จริงก็เป็นระยะเวลาที่ยาวนานมากแล้วในอดีต จนปัจจุบันเหลือไว้แต่เพียงตำนาน แต่เมื่อได้ทำการสร้างขึ้นเป็นรูปปั้น ไม่ว่าจะเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าที่ มักจะเป็นท่อนั่งบนแท่นที่ยกขึ้นสูง หรือการสร้างเป็นรูปปั้นอนุสาวรีย์ในทำเนียบที่ตั้งอยู่บนแท่นสูง ตั้งไว้ที่กลางแจ้ง หรือมีสถูปครอบเพื่อปกป้องความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นจากภัยธรรมชาติ รูปปั้นของเทพารักษ์แต่ละองค์ล้วนทำให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจตรงกันในลักษณะของรูปร่างหน้าตาและอิริยาบถที่เกิดจากการปั้นขึ้นมาให้เป็นแบบนั้น ๆ

กรณีของขุนหลวงวิลังคะ ที่บ้านเมืองกะ อำเภอมะหิมา นานน้อย หรือคุณชวัลย์ ใหม่เพย บันทึกเอาไว้ว่า

วัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับขุนหลวงวิลังคะ ซึ่งนับว่ามีพลังอำนาจในการที่จะสั่งสะเทือนกระแสน้ำตื้นนิยมได้ ก็ถูกหรือฟื้นขึ้นมา จากเดิมที่ชาวบ้านรู้จักขุนหลวงวิลังคะแต่ในฐานะที่เป็นผีอารักษ์หมู่บ้าน ก็ถูกสร้างให้กลับมาเป็นกษัตริย์หรือหัวหน้ากลุ่มตามตำนานในอดีตผ่านอนุสาวรีย์ จึงทำให้เกิดรูปเคารพหรือสิ่งที่เคารพนับถือจากเดิมที่มีเพียงแค่ “หอพ่อขุน” อันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรม ปัจจุบันก็มี “อนุสาวรีย์พ่อขุน” เกิดขึ้น ซึ่งทำให้จากเดิมที่ชาวบ้านรับรู้

แต่เพียงวิญญาณของขุนหลวงวิลังคะสถิตแคในหอดูเท่านั้น ปัจจุบันชาวบ้านสามารถสัมผัสได้ถึงรูปพรรณสัณฐานของขุนหลวงวิลังคะได้ด้วย รวมทั้งสามารถทำการสักการบูชาที่อนุสาวรีย์แทนการไปสักการะที่หอดูด้วย หอดูเป็นพื้นที่เฉพาะสำหรับการเลี้ยงผีที่กระทำโดยตั้งข้าวหรือผู้ที่ทำการประกอบพิธี แต่อนุสาวรีย์นั้นเป็นพื้นที่เปิดกว้างสำหรับทุกคนที่สามารถทำการสักการะด้วยการจุดธูปบูชาได้โดยทั่วกัน (ชัชวาลย์ ใหม่เพย 2558)

อ้ายเฮือน ผู้อาวุโสบ้านถ้ำเชียงดาว อายุประมาณ 70 ปี เล่าถึงเหตุผลที่มีการสร้างรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดงขึ้นเมื่อประมาณ 10 กว่าปีที่แล้ว หรือตั้งแต่สมัยที่ครูบาเนกเป็นเจ้าอาวาสว่า “ทำเพื่อให้มันเป็นรูปธรรมให้เข้มขันให้เป็นทางการ ให้เป็นราชการ คนสร้างเป็นช่างมาจากเชียงใหม่ หน้าตาเจ้าหลวงคำแดงก็อุปมา จินตนาการขึ้น เหมือนสร้างพระพุทธรูป ตอนสร้างชาวบ้านก็ยินดี หลังสร้างเสร็จ ผลที่ตามมาก็คือ ความสามัคคีของชาวบ้านเข้มขันขึ้น”

เช่นเดียวกับอดีต ผอ.เลือน ที่ให้ความเห็นต่อการสร้างรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดงไว้ในอาคารกลางของบ้านแพด ที่อำเภอเชียงคำ ว่า

มีรูปปั้น ชาวบ้านเห็นเป็นตัว เป็นดิน คนศรัทธามากขึ้น เหมือนไหว้พระพุทธรูป ถ้าไม่มี (พระพุทธรูป) ไปวัดไม่รู้จะไปไหว้อะไร ถ้าเป็นหอยเฉยๆ มันเป็นนามธรรม จะมีตัวตนจริงหรือเปล่า ผู้คนก็ยังสงสัย แต่ถ้ามีรูปปั้น รู้สึกว่าท่านมาสถิตอยู่ ชาวบ้านเข้าถึงได้มากขึ้น มาบนบานได้ ชาวบ้าน

นิยมบนบานกับผี ส่วนวัดนั้นเป็นการไปเอาบุญ ไม่บนเวลาไปวัด การมีรูปปั้นเจ้าหลวงฯ หากใครทำไม่ดีก็จะเกิดความเกรงกลัว

ความแตกต่างระหว่างการมีรูปปั้นเจ้าหลวงเมืองลำกับการมีเพียงหอเจ้าหลวง พ่อเผ่าหนานปั่นให้ความเห็นว่า “ตอนเป็นหอ ไม่รู้จะกราบไหว้ยังไง ต้องทำตามประเพณีสืบกันมา พอมีรูปปั้น คนก็เข้าถึงง่าย คนนอกก็มาหลากหลาย คนทั่วไป ฝรั่ง นักศึกษา นักข่าว ก็มาเห็น เมื่อก่อนเลี้ยงผีก็เป็นเพียงคนบ้านเราบ้านเดียว แต่พอเป็นอนุสาวรีย์ คนนอกมาเยอะ”

ในส่วนของการรับรู้ความรู้สึกของชาวบ้าน การที่มีรูปปั้น สามารถสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนจากพฤติกรรมของชาวบ้าน ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นระหว่างที่คณะผู้วิจัยนั่งวงล้อมสนทนากับกลุ่มผู้ชายที่เป็นผู้มีบทบาทในการสร้างและดูแลอนุสาวรีย์เจ้าพ่อขอมือเหล็ก ที่บ้านร่องดำ ในอำเภองาว มีหญิงชาวบ้าน วัยประมาณ 50 คนหนึ่งเข้ามาเฝ้าฟังการสนทนา สักพักหนึ่งเธอก็เดินไปที่ฐานอนุสาวรีย์เจ้าพ่อขอมือเหล็ก แล้วใช้มือลูบที่บริเวณเท้าทั้งสองข้างที่ทำด้วยโลหะ แล้วพูดเสียงเบาๆ น้ำตาของนางเริ่มไหลออกมา จนต้องจับชายเสื้อขึ้นมาเช็ด

ที่มากไปกว่านั้นคือคำอธิบายของชาวบ้าน ดังกรณีของอดีตแม่กำนันมะลิวรรณ ที่บ้านไม้ลู่ขน อำเภอแม่สลาย ให้สัมภาษณ์ด้วยความซาบซึ้งว่า

เวลาฉันมีความทุกข์ มีปัญหา ก็จะไปคนเดียว ไปนั่งหน้ารูปปั้นเจ้าพ่อคำแดงที่ศาลา กราบเสร็จแล้วยกมือขึ้นเงยหน้าขึ้นสบตาของท่าน แล้วอธิษฐาน จะเห็นได้ชัดเจนและรู้สึกเลยว่าสายตาของท่านมองมาที่เราด้วยความเมตตา

หน้าตาของท่านที่ทั้งไม่ดูและไม่ขี้มามากจนเกินไป ทำให้เรารู้สึกว่าได้รับความเอ็นดูและปกป้องคุ้มครอง ทุกครั้งที่ดิฉันมีปัญหาหรือทุกข์ใจ ท่านจึงสามารถช่วยได้เป็นอย่างดี

พระประธานในวัด เรากลับไหว้ เพราะนับถือศาสนาพุทธ ต่างจากศาลเจ้าฟ่อ เวลาไม่ทุกข์ก็ได้ เราไปขอ รูป 9 ดอก เทียน 9 เล่ม ไปทำสมาธิ ถ้ายังเป็นหอผีก็เป็นนามธรรม เหมือนไปไหว้ของเปล่าๆ แต่ถ้าเป็นรูปปั้น ท่านก็เห็นเราสามารถลดบันดาลใจเรา ช่วยเหลือเราได้ ถ้าวันไหนมีเลี้ยง เจ้าหลวงคำแดง ชาวบ้านจะต้องเอาผ้าใหม่มาเช็ด

ฉะนั้น สำหรับชาวบ้านในชุมชนที่มีการสร้างรูปปั้นองค์เทพารักษ์ เพื่อเป็นองค์ประธานหลักในศาลเจ้าและเป็นอนุสาวรีย์นั้น ทุกคนที่ได้ทำการสัมภาษณ์ล้วนแล้วแต่มีความภาคภูมิใจและเห็นถึงผลดีของการปรับเปลี่ยนจากนามธรรมมาเป็นรูปธรรม นอกจากคำพูดที่สื่อให้เห็นถึงอารมณ์ความรู้สึกแล้วยังสังเกตเห็นจากการกราบไหว้และสัมผัสโดยตรงของชาวบ้านที่มีความศรัทธาในองค์เทพารักษ์ด้วย

จากพื้นที่ปิดสู่พื้นที่เปิด

“พื้นที่” ในที่นี้หมายถึงทั้งพื้นที่ทางกายภาพ กับพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมของการเปลี่ยนจากหอผีหรือดง มาเป็นรูปปั้นศาลเจ้าในอาคาร และอนุสาวรีย์ในที่โล่งกลางแจ้ง รวมถึงงานสักการะเทพารักษ์ประจำปีด้วย

พื้นที่ทางกายภาพ หอผี แต่เดิมเป็นศาลาหรือหิ้งขนาดเล็ก ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นป่าข้างหมู่บ้าน มีต้นไม้ปกคลุม เป็นบริเวณที่เงียบสงบ

ไม่มีผู้คนเข้าไปปลูกพ่่าน ยกเว้นเมื่อมีงานเลี้ยงดงหรือสักการะหอยปี
ประจำปี นอกนั้นเป็นเพียงผู้นำพิธีกรรมหรือคนที่เกี่ยวข้องเท่านั้นที่เข้าไป
ดูแล แต่เมื่อเปลี่ยนมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าหรือตัวอาคาร หรือเปลี่ยน
มาเป็นอนุสาวรีย์ที่ตั้งโดดเด่นอยู่กลางแจ้งในที่สาธารณะ พื้นที่ทางกายภาพ
ก็เปลี่ยนไป นั่นคือไม่มีต้นไม้ปกคลุมด้วยความร่มรื่นและน่ากลัวแบบเดิม
แต่กลายเป็นตัวอาคารหรืออนุสาวรีย์ที่มีลานกว้าง เทพื้นด้วยปูน มีอาคาร
สิ่งปลูกสร้างใกล้เคียงสำหรับเก็บข้าวของเครื่องใช้ บางแห่งมีอาคารที่เป็น
ทรงแบบดั้งเดิมของท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อเป็นอาคารพิพิธภัณฑ์
ของท้องถิ่น หรือแม้กระทั่งแปลงสมุนไพรพื้นบ้าน ทั้งหมดนี้เพื่อเป็น
ศูนย์การเรียนรู้ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของผู้คน
ในท้องถิ่น ที่มีทั้งเยาวชน นักเรียนนักศึกษา และนักท่องเที่ยวเข้ามาอย่าง
มิขาดสายรวมทั้งเพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกสำหรับการรองรับผู้คน
นับร้อยนับพัน ทั้งที่เป็นคนในท้องถิ่นและจากภายนอก ที่เข้ามาร่วมในงาน
เทศกาลประจำปีของชุมชน

ที่บ้านแพด อำเภอลำปาง ผอ.เลื่อนกล่าวถึงประโยชน์ต่อชุมชน
เช่น สามารถพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว “ต้อนรับ AEC ที่ศาลมีต้นตะเคียน
โหลมากับแม่น้ำแคว อายุ 200 ปี...จะทำหลังคามุง” และ “สามารถขอมเงิน
จากชาวบ้านเพื่อนำมาพัฒนาหมู่บ้าน จากการทำพิธีบวงสรวงเจ้าหลวง
คำแดงทุกปี เช่น การสร้างศูนย์เรียนรู้ บ้านไถลือจำลอง ในพื้นที่ศาล
มีพื้นที่ให้เยาวชนไปเล่นกีฬา ผู้สูงอายุก็ไปทำงานสวนสมุนไพร”

กรณีพื้นที่ตั้งอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะที่บ่อหลวงในอำเภอสอด
กับอนุสาวรีย์เจ้าพ่อขอมือเหล็กหรือเจ้าพ่อประตูผาที่บ้านร่องดำในอำเภองาว
สร้างเอาไว้ติดถนนสายหลักระหว่างอำเภอที่ผู้คนสัญจรไปมา มีป้ายบอก
ถึงการมีอยู่ของอนุสาวรีย์ รวมทั้งป้ายชักชวนให้คนแวะสักการะและ

บริจาคเงิน อนุสาวรีย์ของชุมชนหรือท้องถิ่นจึงกลายเป็นจุดแวะจอดรถเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่สำหรับผู้คนที่สัญจรไปมาผ่านเส้นทางหลักดังกล่าว

กรณีของศาลเจ้าหลวงคำแดงที่วัดถ้ำเชียงดาวกับบ้านไม้ลุงชนในอำเภอแม่สาย ซึ่งเป็นสถานที่ท่องเที่ยวอยู่แล้ว ในช่วงฤดูการท่องเที่ยวหรือวันหยุดยาวที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเป็นจำนวนมาก ศาลเจ้ากลายเป็นจุดที่นักท่องเที่ยวที่มีความเชื่อในองค์เทพารักษ์ท้องถิ่นมักจะแวะมาสักการะและขอพรหรือบนบาน จนการจราจรติดขัด แทบจะไม่มีพื้นที่จอดรถเพียงพอ

พื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม ผู้คนที่เข้ามาสักการะ ไม่ว่าจะเป็นเพียงครั้งคราว หรือที่มาร่วมงานประจำปี มีความหลากหลาย ประกอบไปด้วยผู้คนต่างเพศ ต่างวัย ต่างกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ทำให้ประวัติขององค์เทพารักษ์และชุมชนกลายเป็นที่รู้จักของคนภายนอกมากขึ้น ประการสำคัญคือมีการนิยามหรือให้ความหมายในเชิงความเชื่อเกี่ยวกับเทพารักษ์แต่ละองค์ที่แตกต่างออกไปจากความหมายเดิมของท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์

กรณีขุนหลวงวิลังคะ คนนอกชุมชนรู้จักชุมชนเมืองกะมากขึ้น ในฐานะ “ชนเผ่าลัวะ” แม้พวกเขาจะมีได้รู้ลึกว่าพวกเขายังคงอัตลักษณ์ความเป็นลัวะเหมือนกับชุมชนลัวะที่อื่น ๆ แล้วก็ตาม นอกจากนี้ สิ่งประกอบสร้างต่าง ๆ ที่วางโดยรอบบ้านเมืองกะนั้น ก็ได้ทำให้เมืองกะถูกเข้าใจจากการนำเสนอต่าง ๆ ว่าเป็น “รมังคันคร” ในอดีตด้วย ชาวบ้านสะท้อนว่า หากไม่มีอนุสาวรีย์ ก็จะทำให้คนไม่รู้ ไม่เห็นขุนหลวงวิลังคะ และสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นศรัทธาในการสร้างซุ้มประตูกำแพงวัด หรือกิจกรรมการรวมตัวกันทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ก็จะไม่เกิดขึ้น (ประเสริฐ สุขสบาย 2558)

ความเชื่อและแนวทางปฏิบัติในการสักการะองค์เทพารักษ์ท้องถิ่น ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อและวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงด้วย กรณีของชุมชนไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนในอำเภอแม่สาย ซึ่งอยู่ปะปนกับทั้งคนจีนไทใหญ่และพม่า อัมพิกา ยะป้อ (2554: 76-77) ชี้ให้เห็นว่าเจ้าพ่อคำแดงบ้านไม้ลุงชนไม่รับของเช่นไหว้ที่เป็นเนื้อสัตว์ เหล้า แต่ให้เลี้ยงด้วยผลไม้ ขนม น้ำชา น้ำเต้าหู้ นมถั่วเหลือง การเลี้ยงด้วยอาหารเจ แตกต่างจากสังคมคนเมืองหรือคนลื้อแห่งอื่นๆ แต่จะมีที่ “ศาลเจ้าโกเมียวเจียน” ศาลผีของเมืองแสนหวี รัฐฉาน ก็อาจจะสันนิษฐานได้ว่าได้รับอิทธิพลจากคนไทใหญ่ ซึ่งเป็นม้าขี่คนที่บอกว่าเจ้าหลวงคำแดงมาที่บ้านนี้ จนนำมาสู่การสร้างรูปปั้นในศาลเจ้าและกฎเกณฑ์การสักการะดังกล่าว

การกลายมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ เป็นการเปิดพื้นที่ให้ผู้คนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนสามารถเข้าถึงได้มากขึ้น แทนที่จะเป็นเพียงกลุ่มของผู้ประกอบพิธีกรรมแบบตอนที่ยังเป็นเพียงหอผีเท่านั้น ผอ. เลื่อน ที่มีบทบาทในการสร้างรูปปั้นที่ศาลเจ้าหลวงคำแดงที่บ้านแพด ในอำเภอเชียงคำ กล่าวว่า “ลูกหลานก็ยังมากับพ่อแม่ เวลาไปสอบ ไปเรียนก็มาไหว้ อนาคตคนรุ่นใหม่ๆ ถ้าเขาไม่เห็น พ่อแม่ไม่ได้พามาร่วมงาน ก็อาจจะจิตจางไป ถ้าเป็นหอผีแบบเดิม ก็จะเหลือแต่คนเฒ่าที่สืบทอด”

ส่วนที่บ้านร่องด้า ตำบลบ้านหวด อำเภอจาง จังหวัดลำปาง อ้ายแสงเมืองเล่าว่า หลังจากสร้างรูปปั้นอนุสาวรีย์เสร็จ ชาวบ้านแถบนี้จะมาไหว้ บนบาน เจ้าพ่อข้อมือเหล็กที่บ้านร่องด้ามากกว่าที่ประตูผา (ซึ่งรูปปั้นเจ้าพ่อข้อมือเหล็กเป็นแบบเทพ) “ตอนฉลองรูปปั้น เจ้าพ่อองค์อื่นมาเป็นร้อยมาลงองค์ ฟ้อนผีกัน มาทั้งพญามังราย พญาผาเมือง เจ้าพ่อขุนตาล พอมีรูปปั้นแล้ว คนมาเยอะกว่าตอนที่เป็นเพียงหอผี มีทั้งคนที่มาบนเรื่อง สอบ ทำงาน ค้าขาย เจ็บป่วย ของหาย ผัวเมียผิดกัน ขึ้นโรงขึ้นศาล ฯลฯ”

การเปลี่ยนจากหอดูสุริยุปราคาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ จึงนำมาซึ่งการเปิดพื้นที่ทางกายภาพของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ให้มีความเป็นสามัญมากขึ้น กิจกรรมในพื้นที่ที่ตั้งศาลเจ้าและอนุสาวรีย์มิใช่เพียงกิจกรรมด้านความเชื่อและพิธีกรรมแบบเดิมอีกต่อไป ในแง่ของพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม ทำให้ผู้คนกลุ่มต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนมีโอกาสดำเนินกิจกรรมสำคัญได้มากขึ้น ที่สำคัญคือทำให้เกิดการรื้อฟื้นและสร้างใหม่ซึ่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และท้องถิ่นให้คนภายนอกได้รู้จักมากขึ้น

งานสักการะประจำปี:

ชื่อ ความหมาย รูปแบบการจัดงานและผู้เข้าร่วม

งานสักการะหอดูสุริยุปราคาประจำปีของท้องถิ่น เดิมเป็นความเชื่อและพิธีกรรมเฉพาะของท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์และน่าเกรงขาม แต่เมื่อเปลี่ยนมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ ชื่องาน ความหมาย รูปแบบการจัดงาน รวมทั้งผู้เข้าร่วมงานได้ปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของความทันสมัย การติดต่อสัมพันธ์กับผู้คนและชุมชนภายนอก กับการท่องเที่ยวที่เข้ามาสู่สังคมล้านนาตั้งแต่ยุคทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา

พิธีกรรมเลี้ยงดวงหรือเลี้ยงผีเสื้อเมืองที่ทำเป็นประจำทุกปี หรือเป็นประจำทุกสามปีในกรณีกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ แต่เดิมเป็นการทำพิธีกรรมตามความเชื่อเฉพาะของชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ทำเพื่อให้องค์เทพารักษ์ช่วยปกป้องคุ้มครองชุมชน ผู้คน สัตว์เลี้ยงและพืชผักให้ปราศจากภัยอันตราย ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้น พิธีกรรมดังกล่าวจึงจัดขึ้นเพื่อกลุ่มเป้าหมายที่เป็นสมาชิกในชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์โดยเฉพาะ

ระหว่างวันที่จัดพิธีกรรมมีกฎเกณฑ์ในการห้ามคนในออก ห้ามคนนอกเข้า ด้วยการปิดชุมชนหรือเมือง หรือ “กำเมิง” หรือ “กำเมือง” ในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ

ภายหลังจากที่ได้เปลี่ยนจากหอผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ กับทั้งบริบทของสังคมในล้านนาเปลี่ยนไปด้วยการเป็นสังคมเปิดมากขึ้น กล่าวคือ มีถนนหนทางที่เชื่อมต่อหรือตัดผ่านชุมชน ผู้คนต่างชุมชนและชาติพันธุ์มีการติดต่อสัมพันธ์กันในชีวิตประจำวันบ่อยขึ้น นักท่องเที่ยวเริ่มเข้ามาเยือนชุมชนเพื่อเสพความเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นมากขึ้น กับทั้งการกระจายอำนาจทางการเมืองการปกครองสู่ระดับท้องถิ่นที่เกิดขึ้น งานเลี้ยงดงหรือเสื่อเมืองจึงถูกเปลี่ยนชื่อและความหมายไป นั่นคือพิธีกรรม “เลี้ยงผี” หรือ “เลี้ยงดง” ได้เปลี่ยนมาเป็น “งานฉลองสมโภช” ดังตัวอย่างเช่น งานเลี้ยงผีขุนหลวงวิลังคะของชาวลัวะได้กลายมาเป็นชื่อ “งานประเพณีเลี้ยงไหว้สาขุนหลวงวิลังคะ” ที่บ้านเมืองกะอำเภอมะริม กับงาน “ประเพณีสมโภชอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ” ที่บ่อหลวงอำเภอสอด พิธี “กำเมือง” หรือ “กำเมิง” ที่ปิดหมู่บ้านหรือเมือง เพื่อเลี้ยงผีเมืองของชาวไทลื้อ เปลี่ยนมาเป็นชื่อ “ประเพณีบวงสรวงดวงวิญญาณเจ้าหลวงเมืองลำ” ดังในกรณีของบ้านหนองบัว อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม (วลัยลักษณ์ ทรงศิริ 2557) และ “พิธีบวงสรวงเจ้าหลวงเมืองลำไทลื้อ” ที่บ้านแวน อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น

จากชื่องานดังกล่าว จะเห็นว่าความหมายได้ปรับเปลี่ยนไปด้วย นั่นคือแต่เดิมเป็นเพียง “งานเลี้ยงผี” ที่มีความหมายเพียงในแง่มุมมองของพิธีกรรมเพื่อสักการะเทพารักษ์ เป็นการทำความเคารพนับถือตามความเชื่อของคนในชุมชนหรือเมืองเป็นหลัก แต่เมื่อเปลี่ยนชื่อมาเป็น “ประเพณีสมโภช” จึงมีความหมายในด้านของความบันเทิง เป็นงานรื่นเริง

ที่มีกิจกรรมหลากหลาย ยังมีคำว่า “อนุสาวรีย์” เข้ามาด้วยแล้ว ยิ่งทำให้ความหมายของการเป็นผิอารักษ์ในรูปของ “ดวง” และ “หอดู” ที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หายไปจากบริบทของการจัดงานประจำปีด้วย ทั้งนี้ ความหมายดังกล่าวมีนัยของความทันสมัยเข้ามาเกี่ยวข้อง เนื่องจากคำว่า “ผี” ในความเข้าใจของผู้คนทั่วไปนั้นเป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มกายไร้เหตุผล ล้าหลังและโหดร้ายทารุณจากการเช่นไ้ไว้ด้วยการเชือดสัตว์เลี้ยงของชุมชนท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ความเป็น “อนุสาวรีย์” หรือ “ศาลเจ้า” มีนัยของความทันสมัยกว่า การมีรูปเคารพที่เป็นตัวตนอย่างชัดเจน เป็นรูปแบบของการสักการะและพิธีกรรมของผู้คนในสังคมเมืองและรัฐชาติที่มีความเจริญแล้ว

ในส่วนของกิจกรรมและผู้คนที่เข้าร่วมงานก็เปลี่ยนไปภายหลังจากที่เปลี่ยนมาเป็นรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์แล้วมีงานสมโภชเกิดขึ้น ดังกรณีของเจ้าหลวงเมืองลำที่พ่อนานปั้น ชาวจำบ้านแวนให้ความเห็นว่า

สมัยก่อนรู้จักแต่คนในหมู่บ้าน พอมีรูปปั้นแล้วคนรู้จักเยอะขึ้น มีคนนอกหมู่บ้านมาไหว้ มาบนบาน สำเร็จ แล้วบอกต่อ พอมีคนมาบนบาน พอได้ก็แก้บน คนอื่นๆ ก็ตามมา บางคนถูกหวย สอบได้ บางคนรอดอุบัติเหตุ เพราะไม่ได้ขึ้นรถบัสคันที่จ้อง รถมันเต็ม ในปีหนึ่งจะมีคนมาแก้บนประมาณ 100 คน เมื่อก่อนมีแต่คนในหมู่บ้าน

ตอนเป็นหอ ไม่รู้จะกราบไหว้ยังไง ต้องทำตามประเพณีสืบกันมา พอมีรูปปั้น คนก็เข้าถึงง่าย คนนอกก็มาหลากหลาย คนทั่วไป ฝรั่ง นักศึกษา นักข่าว ก็เห็นมากัน เมื่อก่อน

เลี้ยงบ้านเราบ้านเดียวคนก็มาเยอะ แต่ตอนนี้คนนอก
ยิ่งเข้ามาเยอะ

การมีรูปปั้นเป็นรูปธรรม จับต้องได้ ในสมัยที่เป็นหอเจ้าหลวง
ช่วงเข้ากรรม (ช่วงพิธีกรรม) จะมีการเล่นพนันทั้งคืน แต่เมื่อ
มีรูปปั้น เกิดกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมมาแทน เช่น วิ่งไม้โกงกาง
มวยน้ำพ้อนรำ รำดาบ รำตบมะผาบ ตีกลองสะบัดชัย และ
มีการเชิญหน่วยงานราชการ เช่น นายอำเภอ นายกองค์การ
บริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) (สัมภาษณ์พ่อหนานปัน 2558)

กรณีของขุนหลวงวิลังคะ สืบเนื่องจากการมีอนุสาวรีย์ และตามมา
ด้วยการจัดงานพิธีเลี้ยงไหว้สาขุนหลวงวิลังคะที่บ้านเมืองกะ กับงานสมโภช
อนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะที่บ้านบ่อหลวง ประกอบกับความเชื่อเกี่ยวกับ
เรื่องโชคลาภต่าง ๆ ในขุนหลวงวิลังคะ ส่งผลให้ขุนหลวงกลายเป็นสื่อกลาง
หนึ่งที่สามารถเชื่อมคนสองระดับคือ ระดับภายในกลุ่มคนลัวะด้วยกัน และ
กลุ่มคนลัวะกับคนภายนอก

ระดับภายในคนลัวะด้วยกันเอง ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า งานไหว้สา
ขุนหลวงประจำปีที่เกิดขึ้น ทำให้พวกเขาได้พบกับคนลัวะจากหลากหลาย
พื้นที่ แม้แรกเริ่มจะเป็นเพียงแรงงานระดับภายในหมู่บ้านเมืองกะ แต่พอมา
ภายหลังก็มีโอกาสได้พบปะกับคนลัวะในพื้นที่อื่น ๆ โดยเฉพาะที่บ่อหลวง
ทำให้พวกเขาได้มีโอกาสเรียนรู้และแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น แล้วขยาย
การสร้างอนุสาวรีย์และงานสมโภชไปที่บ่อหลวงในระยะต่อมา

สำหรับระดับภายนอก กลุ่มคนที่เข้ามายังพื้นที่นั้น มีแค่แต่เพียง
คนลัวะเท่านั้น แต่ยังมีกลุ่มคนภายนอก เช่น คนเมืองที่อยู่ชุมชนใกล้เคียง

ก็เข้ามาร่วมด้วย รวมถึงเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองและนักการเมืองท้องถิ่นที่มีส่วนในการสนับสนุนงบประมาณและเข้ามาร่วมงาน กลุ่มพระสงฆ์ที่เข้ามาประกอบพิธีกรรมสืบชะตาหมู่บ้านและปลุกเสกเหรียญพ่อนหลวงวิลังคะ กลุ่มช่างทรงที่เข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่บริเวณดังกล่าว (ทั้งวันที่จัดงานและวันปกติทั่วไป) นอกจากนั้นแล้วยังมีคนต่างจังหวัดที่ศรัทธาในพ่อนหลวงวิลังคะเดินทางเข้ามากราบไหว้และร่วมงานด้วย ประเพณีดังกล่าวได้กลายเป็นหนึ่งในอัตลักษณ์ของชุมชนเมืองกะและตำบลสะลงไปแล้ว

กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใน “งานเลี้ยงไหว้สาพ่อนหลวงวิลังคะ” ที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งเห็นว่า มีผลต่อการบดบังพิธีกรรมเลี้ยงผีแบบโบราณคือ งานพิธีสืบชะตาหมู่บ้าน งานแสดงทางวัฒนธรรม ซอพื้นเมือง การแข่งขันบั้งไฟชิงถ้วยรางวัล¹² รำวงย้อนยุค พิธีปลุกเสกเหรียญพ่อนหลวงวิลังคะ และการชมมวยศึกพ่อนฯ อีกด้วย แม่พองนวล สุขสบาย เล่าถึงบรรยากาศในงานดังกล่าวว่า “ที่นาส่วนหนึ่งที่อยู่ติดกับสฎพ่อนพ่อนหลวงฯ นั้น กลายเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่จัดงานพ่อนฯ ช่วงที่เป็นหน้าทำนาก็ใช้ทำนา แต่ช่วงฤดูแล้ง มันเป็นสนามมวย สนามแข่งบั้งไฟ คนเยอะ เต็มไปหมดเลย คนมาเหยียบนา หลังจัดงานเสร็จ ที่ดินในนาแข็งหมด ไถนาลำบาก”

ส่วนที่หน้าเทศบาลตำบลบ่อหลวง อำเภอฮอด “ประเพณีสมโภชอนุสาวรีย์พ่อนหลวงวิลังคะ” ซึ่งทำเป็นประจำปีมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2541 นอกจากการทำพิธีบวงสรวงประจำปีแล้ว ในช่วงกลางวันมีการจัดนิทรรศการแสดงวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ งานที่โดดเด่นของภาคค้ำคือการชมมวยไทย

¹² รางวัลที่ 1 เงินสด 4,500.-บาท พร้อมถ้วยรางวัล รางวัลที่ 2 เงินสด 4,000.-บาท พร้อมถ้วยรางวัล รางวัลที่ 3 เงินสด 3,000.-บาท พร้อมถ้วยรางวัล

โดยเชิญนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่เดินทางมาเปิดงาน ในช่วงเวลากลางวันด้วย (<http://www.chiangmaipao.go.th/th/ประเพณีสมโภชอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ-ประจำปี-2559.html>)

กรณีของอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำที่บ้านแวนในอำเภอเชียงคำ โยธิน คำแก้ว แสดงทัศนะว่าการสร้างอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำของบ้านแวนนำมาซึ่งการเปลี่ยนความหมายของการเลี้ยงผีเมืองเป็นงาน “สมโภช” มีบุคคลสำคัญจากทางการ เช่น นายอำเภอ นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัด และนายกองค์การบริหารส่วนตำบล เข้าร่วมงาน และกิจกรรมต่างๆ ก็เปลี่ยนแปลงไป เช่น จากเดิมที่เคยมีการเล่นการพนัน ดื่มเหล้าดื่มเบียร์ หนัก 3 วัน 3 คืน ได้เปลี่ยนมาเป็นกิจกรรมแข่งขัน ประกวดประชันทางวัฒนธรรมกัน อาทิเช่น ชกมวย การประกวดฟ้อนเจิง “3 ปี มีงานลื้อ นอกจากเลี้ยงผี เป็นงานสืบสานตำนานไทลื้ออย่างค่อยๆ มีการแต่งตัว เอาของเก่า มาแสดง มีคนนอกเข้ามา นักศึกษา อบต. คนเมือง มาดู มันกลายเป็นงานรื่นเริงมากไป”

การมีรูปปั้นนั้นสัมพันธ์กับงานประจำปีโดยตรง ดังกรณีของเจ้าหลวงคำแดงที่บ้านแพด แม่เฒ่าจำปี มังคลาด ได้ให้ความเห็นว่า “มีรูปปั้นมันครึกครื้น เหมือนงานวัด งานบุญ มันเป็นงานใหญ่ คนมาหลาย คนนอกหมู่บ้านก็มา เมื่อก่อนมีแต่คนในหมู่บ้าน แต่ตอนนี้เจ้าหน้าที่ นายอำเภอเราก็เชิญมา มีรางวัล เหมือนงานสมโภช ปีนี้คนนอกหมู่บ้านเข้ามาหลายร้อยคน คนนอกเข้า ต้องเสีย 50-100 บาท”

เพื่อเป็นการก้าวเข้าสู่ความทันสมัย กับการไม่ถูกกล่าวหาว่าทารุณสัตว์เลี้ยงที่นำมาใช้ในพิธีกรรม การบวงสรวงด้วยสัตว์เลี้ยงที่ทำเป็นประจำทุกหนึ่งหรือสามปี ชาวบ้านได้เปลี่ยนจากการเชือดควาย หมู หรือไก่สดๆ แบบเดิม มาเป็นการทำนอกเวลาหรือนอกพื้นที่ที่แขกหรือคนแปลกหน้า

ที่เข้ามาร่วมงานไม่เห็น แล้วจึงนำเอาชิ้นส่วนของสัตว์ที่ชำแหละแล้วมา
สักการะในช่วงพิธีกรรมเท่านั้น

หลังจากที่มีอนุสาวรีย์ไม่กี่ปี พ่อขุนหลวงมีคนรู้จักมากขึ้น
แขกเข้ามาร่วมงานมากขึ้น จนต้องเปลี่ยนอะไรหลายๆ อย่าง
แต่ก่อนคนนอกกลุ่มเข้ามาร่วมพิธีไม่ได้ แต่เดี๋ยวนี้ร่วมได้
ขอเพียงแค่ต้องตื่นให้ทัน แต่ก่อนนะแค่ตีหนึ่งตีสองชาวบ้าน
ก็ตื่นมาล้างตัว และเตรียมของไปเลี้ยงผีแล้ว ห้าโมงก็ทำพิธีกัน
ต่างคนต่างเอาไก่ไป ให้ตั้งข้าวทำพิธีโดยเอาเลือดไก่แต่ละตัว
มาปะไว้บริเวณหน้าศาลจนเสร็จ มีการทำเครื่องหมายไก่
ของตนเองด้วยเพื่อหลังจากที่ทำพิธีเสร็จแล้ว ต่างคนต่างจะ
ได้รู้ไก่ของตนเอง แล้วนำไปชำแหละ แล้วเอากลับมาต้ม
จนสุก จึงทำพิธีอีกครั้ง หลังจากนั้น ต่างคนต่างก็เอาไก่ของตน
กลับบ้านไปทำกับข้าวกินที่บ้าน

แต่เดี๋ยวนี้ เริ่มแต่เช้าตรู่เลย เพราะเริ่มมีแขกเข้ามา กลัวเดี๋ยวเขา
จะไม่ชอบพิธีกรรมนี้ เพราะตอนทำพิธีเชือดเอาเลือดไก่อ้นั้น
ไก่เยอะหลายตัว มันก็กระโดดปับๆ ไปมากกว่าจะตายหมด
และอีกอย่างมีงานต่างๆ เข้ามาต่อจากพิธีนี้ด้วย จึงต้อง
เลื่อนเวลาให้เช้าขึ้น ส่วนไก่กับหมูนั้น เดิมนั้นก็เลี้ยงที่นั่น
แล้วก็ใช้เป็นอาหารให้กับแขกที่เข้ามาเลย กินด้วยกันที่นั่น
ยิ่งภายหลังมีการสร้างหออย่างถาวรโดยคุณงามนิจด้วยแล้ว
ก็ทำให้สะดวกมากยิ่งขึ้น คุณงามนิจก็มาร่วมเป็นเจ้าภาพจัดงาน
ทุกปีด้วยในภายหลัง (สัมภาษณ์รัชชวาลย์ ใหม่เพย 2559)

เช่นเดียวกับที่โยธิน คำแก้ว อธิบายให้เห็นถึงการใช้สัตว์เลี้ยงในการสักการะเจ้าหลวงเมืองลำที่บ้านแว่น ว่า “ภายหลังจากการมีอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำ ผู้คนก็ยังเคารพสักการะเหมือนเดิม แต่บริบทเปลี่ยนไป พิธีกรรมก็เปลี่ยน เช่น เรื่องฆ่าหมูในพิธีสักการะ ก็ไม่ฆ่าสด ๆ ที่หน้างาน แต่ไปทำหลังฉาก เมื่อฆ่าแหละและต้มเสร็จแล้วจึงเอาหัวหมูมาบวงสรวงหน้างาน”

การบนบานและบันดาลโชคกลาง

สำหรับผู้นำพิธีกรรมแล้ว เทพารักษ์ทำหน้าที่ช่วยปกป้องคุ้มครองชุมชนและสังคมโดยรวมกับปัจเจกบุคคลด้วย แต่สำหรับชาวบ้านทั่วไปไม่ว่าจะเป็นคนในชุมชนหรือนอกชุมชน เทพารักษ์เป็นที่พึ่งพาของพวกเขาทั้งในยามที่ตกทุกข์ได้ยาก กับในยามที่คาดหวังจะให้เกิดโชคลาภในชีวิตด้วย ยิ่งเมื่อถูกสร้างขึ้นมาให้เป็นรูปปั้นในศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ของชุมชนด้วยแล้ว ยิ่งมีการบนบานของผู้คนมากขึ้น และในบรรดาคนที่บนบานกับศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์นั้น มีหลายรายที่ประสบความสำเร็จ และเชื่อว่าเป็นการบันดาลโชคลาภจากเจ้าหลวงหรือเจ้าพ่อจริง ๆ

กรณีของขุนหลวงวิลังคะ นอกจากจะเป็นสัญลักษณ์ว่าด้วยบุคคลในประวัติศาสตร์ คือเป็นอดีตหัวหน้าหรือกษัตริย์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ และได้กลายมาเป็นผีอารักษ์ของหมู่บ้านเมืองเกะแล้ว ปัจจุบันผู้คนโดยทั่วไปยังนับถือในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดลบันดาลโชคลาภด้วย ดังที่คุนซัวลย์ใหม่เพย สะท้อนว่า

หลังจากมีอนุสาวรีย์เกิดขึ้นและมีการจัดงานเลี้ยงไหว้สา
ขุนหลวงวิลังคะ แม้จะได้เปิดให้บุคคลภายนอกเข้าร่วมงาน

มากขึ้นๆ และขุนหลวงวิลังคะกลายเป็นที่รู้จักมากขึ้นก็ตาม แต่ในมิติที่เป็นการรับรู้ของคนทั่วไปนั้น เป็นเรื่องของโชคลาภ ความขลัง และความศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น มิได้เป็นในมิติของทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับคนลัวะ ในอนาคตชาวลัวะเอง จึงยังคงกังวลถึงการสูญหายของวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นเพราะขาดการสืบทอดและการมีส่วนร่วมของคนรุ่นใหม่

เราทำการเลี้ยงผีขุนหลวง เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ก่อนที่จะทำการเพาะปลูก และให้ปกป้องดูแลพวกเราในหมู่บ้านเท่านั้น แต่เดี๋ยวนี้คนข้างนอกเข้ามาบนอะไรต่างๆ เขาก็ได้ด้วย อย่างหมู่มั่วเขามาบนเรื่องอะไรก็ไม่ว่า เขาได้แล้วเขาก็เอาเจ้าพิธีของเขามาทำพิธีเพื่อแก้บนต่อพ่อขุนหลวง หัวหมูตั้ง 9 หัว แต่ละปีก็มีคนมาบนบานและสักการะมากมาย บางกลุ่มทำพิธีไม่เป็น ก็ให้ตั้งข้าวเราไปทำพิธีให้ โอ้! พ่อขุนหลวงนี้ อวยพรคนข้างนอกมากมาย แต่คนในหมู่บ้านนี้ไม่เคยถูกเลย เพราะเขาให้ฝน ให้น้ำ และปกป้องโรคภัยไข้เจ็บเราแล้ว

นอกจากการบนบานด้วยสัตว์แล้ว ยังมีการบนบานด้วยการสร้างวัตถุต่างๆ อีก เช่น กรณีขุ้มประตูหน้าหมู่บ้านเมืองกะที่สร้างขึ้นมาโดยคุณศุภคิน วงศ์วา ที่บนพ่อขุนหลวงวิลังคะเพื่อให้ตัวเองได้เป็นนายกเทศมนตรีเมืองตันเปา เมื่อได้เป็นจริงจึงได้สร้างขุ้มประตูหมู่บ้านขึ้นในปี 2556 นอกจากนี้รูปปั้นขุนหลวงวิลังคะที่ติดผนังเยาะอยู่หน้าขุ้มประตูเข้าหมู่บ้าน ก็ได้รับการจัดสร้างโดยคุณหญิงงามนิจ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับโชคลาภจาก

ความเชื่อและการดลบันดาลโดยขุนหลวงวิลังคะมาโดยตลอดอยู่แล้ว เป็นผู้ให้การสนับสนุน (ดูรูปถ่าย 6 ชุ่มประตู่หมู่บ้านเมืองกะ ในบทที่ 3 ประกอบ)

การที่อนุสาวรีย์ขององค์เทพารักษ์กลายเป็นสัญลักษณ์ของบนบานขอโชคลาภ เป็นที่พึ่งและความหวังทางด้านจิตใจ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่แต่ละคนต้องการมากจนเกินไป ทำให้ความเชื่อและการปฏิบัติดังกล่าวผิดเพี้ยนไปจากความหมายที่มีมาแต่เดิมของคนในท้องถิ่น คุณชัชวาลย์ ใหม่เพย (2559) ได้สะท้อนด้วยความกังวลในประเด็นนี้ว่า

วัตถุต่าง ๆ ที่ทำขึ้นมาเกี่ยวกับพ่อขุนหลวงฯ กลายเป็นมงคล ตื่นข่าว คนที่บนแล้วได้ ก็เชื่อ บนไม่ได้ ก็ไม่เชื่อ พื้นที่ตรงนี้เอง ก็กลายเป็นพื้นที่แสวงหาผลประโยชน์สำหรับคนหลายกลุ่ม เช่นกัน ดูแล้วเป็นเรื่องของการค้า ฉะนั้นสิ่งที่สำคัญคือจะต้องมีการนำเสนอเนื้อหาส่วนลึกที่มองไม่เห็นในอนุสาวรีย์ด้วย ถ้าชี้ให้เห็นแต่รูปปั้นก็ไม่มีประโยชน์อะไร เพราะรูปปั้นเป็นเพียงเสมือนวัตถุที่ใช้โฆษณาหรือเป็นสื่อกลางให้ดึงคนเข้ามาเรียนรู้ แก่นสารเฉย ๆ เป็นคล้ายหุ่นเชิดให้เห็นหน้าตาและเป็นเรื่องราวจริงมากขึ้น สิ่งสำคัญคือ ต้องเห็นสาระที่อยู่ therein เช่น มองให้เห็นชีวิตของขุนหลวงฯ ที่มักน้อย สันโดษ มักเมื่อน้อย ๆ จึงมาอยู่ที่เมืองกะ น่าเสียดายที่ปัจจุบันเรื่องราวของขุนหลวงวิลังคะกลายเป็นเรื่องของโชคลาภ สามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ขอความรู้ ขอลาภยศตำแหน่งได้ เป็นที่บนบาน และเป็นสิ่งที่ซื้อขายได้ รวมทั้งเป็นสัญลักษณ์ที่กลุ่มคนทรงเจ้าใช้โฆษณาการทรงเจ้าของตนเอง ไม่รู้ว่าใครลงพวกเขา แต่การที่พวกเขา

เข้มาร่วมงานดังกล่าวนั้น ก็ทำให้คนทั่วไปเกิดความเชื่อใน
หมู่คนทรงเจ้า

กรณีของเจ้าหลวงคำแดงที่แม่สาย แม่กำนันมะลิวรรณพยายาม
ชี้ให้เห็นว่า เรื่องทางพุทธเป็นความเชื่อที่เป็นทางการ ไม่สามารถเข้าถึง
ชีวิตประจำวันของชาวบ้านได้ดีกว่าการนับถือผี ยิ่งเมื่อกลายมาเป็นรูปปั้น
ก็ยิ่งเห็นเป็นรูปธรรมที่สัมผัสได้ ในส่วนของบทบาทเจ้าหลวงคำแดงกับคน
รุ่นลูกหลาน การมีรูปปั้นในศาลเจ้า ทำให้เด็ก ๆ ยังคงพึ่งพาเจ้าหลวงคำแดง
ในชีวิตประจำวัน เช่น การไปสอบแข่งขันเข้าเรียนต่อหรือทำงาน การเดินทาง
ไปทำงานต่างถิ่น และปัญหาชีวิตส่วนตัวอื่น ๆ ด้วยการมาบนบาน อธิษฐาน
ขอให้ท่านช่วยอีกทางหนึ่งด้วย

ส่วนตัวของแม่กำนันมะลิวรรณ ซึ่งเป็นทั้งผู้นำชุมชนและเป็น
นักธุรกิจใหญ่ด้านการโรงแรมในแม่สาย ยืนยันว่าการก้าวจากแม่ค้าขายผัก
ธรรมดา ๆ คนหนึ่ง จนกลายมาเป็นเจ้าของโรงแรมหรูและอสังหาริมทรัพย์
กลางเมืองแม่สายนั้น ได้มาเพราะความศรัทธาของเจ้าหลวงคำแดง หรือ
“พ่อปู่” คำที่กำนันเรียกติดปาก เธอย้ำถึงความศรัทธาของเจ้าหลวงคำแดง
ระหว่างการสนทนาตั้งแต่ต้นจนจบ โดยตอนหนึ่งของการสนทนาว่า

คนพม่ามากราบ เอาหัวโขกพื้นตั้งแต่ทางเข้า มาจนถึง
รูปปั้น เป็นประเพณีของเขา คนพม่าจะเอาบุญหรีกับพญามาไหว้
พ่อปู่

เมื่อก่อน ข้าเจ้าเป็นเพียงแม่ค้าผัก ไปขายผักเชียงใหม่ ปรารถนา
อยากมีโรงแรม จนได้โรงแรมเบิร์ด พ่อปู่ท่านให้มา ถ้ามีปัญหา

จะไปร้องให้ที่ขาท่าน ประมาณ 2-3 วัน ก็แก้ไขหมด จะขาย
ที่ดินก็ได้หมด ศักดิ์สิทธิ์มาก ๆ ข้าเจ้าถวายเป็นชีวิตเพื่อพ่อปู่

ถ้าใครไม่ได้มาสัมผัสแท้ ๆ ก็จะไม่รู้ซึ่ง ขนาดว่าเห็นมีรถ
10 ล้อ ขนบายศรีสูงใหญ่ เอนางรำมารำกับบน มีแม่ค้า
ผ้าห่ม มาร้องให้ต่อหน้าพ่อปู่ (เจ้าหลวงคำแดง) จนเจ้าหน้าที่
เอาเงินมาคืน 6 แสน และมีคนเมืองจันท์ มาค้าพลอย
มากרבท่าน ก็รวกกลับไป มีครั้งหนึ่งที่จัดงานบุญ ฝนตกหนัก
จึงไปขาท่าน ปรากฏว่าฝนหยุดครึ่งชั่วโมง เพื่อให้แห่ครวตาน
(เครื่องทำบุญ) เข้าวัด (สัมภาษณ์มะลิวรรณ 2559)

รูปถ่าย 27 รูปปั้นตุ๊กตาที่มีผู้นำมาถวายเจ้าพ่อประตุม้า จังหวัดลำปาง

รูปถ่าย 28 ศาลพระภูมิที่มีผู้นำมาถวายเจ้าพ่อประตู่ผา จังหวัดลำปาง

การที่จะดูว่ามีผู้คนมากน้อยแค่ไหนที่เข้ามาบนบานหรือขอโชคลาภกับประสบความสำเร็จแล้วเชื่อว่าเป็นการดลบันดาลขององค์เทพารักษ์ที่เป็นรูปปั้นในศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ ยังสามารถวัดได้จากจำนวนศาลพระภูมิและรูปปั้นขนาดเล็กที่เป็นช้าง ม้า ไก่ รวมถึงทหารที่ถูกนำมาตั้งไว้ในบริเวณศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ด้วย ดังกรณีของศาลเจ้าพ่อประตู่ผาหรือเจ้าพ่อขอมือเหล็กที่ประตู่ผา จังหวัดลำปาง กับอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะที่บ้านเมืองกะ

ธุรกิจรายได้

การสร้างองค์เทพารักษ์ขึ้นมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ก่อให้เกิดรายได้หมุนเวียนและธุรกิจการทำให้รูปเคารพกลายเป็นสินค้า (fetishism) ตามมาหลายอย่างด้วยกัน นับตั้งแต่การตั้งตู้รับบริจาค การจัดสร้าง

เหรียญและรูปเคารพเพื่อจำหน่าย การขายของที่ระลึก ไปจนถึงการจัดงาน
บวงสรวงที่มีลักษณะไม่แตกต่างจากตลาดนัด

ลักษณะร่วมอย่างหนึ่งที่สังเกตเห็นได้ชัดเจนจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูล
ภาคสนาม ไม่ว่าจะเป็นในกรณีของรูปปั้นเทพารักษ์ในศาลเจ้าหรือรูปปั้น
อนุสาวรีย์ก็ตาม คือข้าง ๆ แท่นบูชาหรือทางเข้า มักจะมีตู้รับบริจาคตั้งอยู่
เพื่อให้ผู้ที่เข้ามากราบไหว้ได้บริจาคเงิน เพื่อความปลอดภัยจึงต้องมีการ
ทำกรงเหล็กหรือผูกด้วยโซ่ป้องกันเอาไว้ มีระบบกุญแจที่ยากแก่การไข
เพื่อขโมย ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าชาวบ้านแต่ละคนที่เข้ามาไหว้องค์เทพารักษ์
จะทำบุญด้วยการหยอดเงินลงในกล่องรับบริจาค ด้วยเหตุผลของการ
ช่วยเหลือชุมชนเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลและบูรณะซ่อมแซม กับทั้ง
มีความเชื่อว่าหากตัวเองบริจาคแล้วก็จะได้รับผลตอบแทนกลับมาภายหลัง
คือความโชคดีในการทำมาหากินและความร่ำรวยที่จะเกิดตามมา อันเนื่อง
มาจากการให้โชคขององค์เทพารักษ์

การมีตัวตนหรือรูปธรรมที่สามารถสัมผัสได้ขององค์เทพารักษ์ ทำให้
คนรุ่นใหม่ของชุมชนเชื่อถือ มีการบนบานและพร้อมที่จะบริจาคเพื่อช่วยเหลือ
ในกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง ดังกรณีของศาลเจ้าหลวงคำแดงที่บ้านแพด อำเภอ
เชียงคำ ผอ.เลือนกล่าวว่

บ้านแพดยังเป็นสังคมกึ่งเมือง การมีเจ้าหลวงคำแดงทำให้
สังคมเครือญาติยังแน่นแฟ้นกันอยู่ ญาติพี่น้องได้กลับมา
ร่วมพิธี คนที่ออกไปทำงานนอกชุมชน เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่
มักจะบริจาคเยอะ ชดเชยที่ไม่ได้ร่วมกิจกรรมของหมู่บ้าน
ตลอดปี บางคนบริจาคเป็นหมื่น พอจะกลับไปทำงานก็มา
ขอพร มาบนบาน บางคนแข่งกันบริจาค หรือคนที่มาอยู่ใหม่
จะบริจาคเยอะ

นอกจากนั้นแล้วยังพบว่าในเกือบจะทุกที่ที่ศึกษา ชาวบ้านมีการสร้างวัตถุมงคลที่เป็นทั้งเหรียญและของที่ระลึกอื่นๆ เพื่อจำหน่าย อันเป็นการหารายได้เข้ากองทุน ดังในกรณีของชุมชนหลวงวิลังคะที่พองนวล สุขสบาย (2558) นำเอามาให้ดูเป็นตัวอย่าง

เหรียญชุมชนหลวงวิลังคะ

องค์ชุมชนหลวงวิลังคะ
ที่หล่อขึ้น

ภาพลายเส้น
พ่อชุมชนหลวงวิลังคะ

รูปถ่าย 29 เหรียญ รูปหล่อ และผ้ารูปชุมชนหลวงวิลังคะ บ้านเมืองก๊ะ อำเภอมะรุม

เช่นเดียวกับพระเกจิอาจารย์ดังที่มักจะมีการสร้างและปลุกเสกเป็นเหรียญขึ้นมาสําหรับการบูชาของผู้ที่นับถือ กรณีขององค์เทพารักษ์ต่างๆ ที่ทำการศึกษาที่เหมือนกัน พบว่าเกือบจะทุกที่มีการสร้างเหรียญรุ่นต่างๆ ขึ้นมาเพื่อจำหน่ายจ่ายแจกแก่ผู้คนทั่วไป มีการกำหนดอัตราที่ชัดเจนสำหรับเหรียญแต่ละรุ่น จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน เหรียญแต่ละรุ่นที่ปลุกเสกออกมานั้นแทบจะหมดภายในพริบตา คือใช้ระยะเวลาไม่นานก็สามารถจำหน่ายจนหมด สามารถสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำแก่คณะกรรมการและระบบกลไกตลาดของวงการพระเครื่อง

แม้กํานันมะลิวรรณเล่าถึงช่วงเวลาที่มีการบูรณะรูปปั้นเจ้าหลวงคำแดงในช่วงปี พ.ศ.2548-2549 ที่บ้านไม้ลุงชน ว่า

รูปปั้นเดิม รูปร่างเล็กกว่านี้ เอาแบบมาจากเชียงดาวที่เดียว
รูปปั้นใหม่ ไปถ่ายมาทุกที่มีมีเจ้าหลวงคำแดง ท่านต้องสง่า
มีราศี รูปร่างใหญ่ บึกบึน ที่อื่น ท่านไม่ค่อยภูมิฐาน ผอม
ก่องยอ แก่งแย่ง แต่ของเรา ถ้าสบตาท่านแท้ๆ จะขนลุกเลย
ตอนขออะไร ต้องสบตาท่าน มีการสร้างเหรียญพ่อปู่ 2 ครั้ง
ในวาระการเฉลิมฉลองรูปปั้น ครั้งแรก เมื่อ 20 ปีที่แล้ว
ครั้งที่สอง เมื่อ 10 ปีที่แล้ว

เงินสะพัดที่เกิดขึ้นในช่วงเทศกาลบวงสรวงประจำปีหรือทุกสามปี
เป็นยอดเงินหมุนเวียนที่มีใช้น้อย ซึ่งมาจากหลายแหล่งหรือประเภท
ด้วยกัน นับตั้งแต่เงินจากการสนับสนุนขององค์กรและการบริจาคของ
บุคคลเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายหลักในงานพิธีเฉลิมฉลองแต่ละปี องค์กรหลัก
ที่สนับสนุนงบประมาณคือองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นอย่างองค์การบริหาร
ส่วนตำบลหรือเทศบาลตำบลและองค์การบริหารส่วนจังหวัด นอกนั้น
เป็นเงินสะพัดจากผู้คนที่เข้ามาท่องเที่ยวและร่วมงาน การบริจาคเพื่อทำบุญ
การใช้จ่ายเพื่อซื้ออาหารและของใช้ รวมทั้งพระเครื่องในแผงขายสินค้าของ
แม่ค้าและพ่อค้าที่เข้ามาในงาน ตัวอย่างคือกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าชาวเมียน
มาที่ขายอาหาร สมุนไพรและของที่ระลึกเป็นประจำอยู่แล้วที่ประตูผา ในวันงาน
ที่มีการชุมนุมของม้าขี่หรือคนทรงหลายร้อยคนช่วงหลังสงกรานต์ ภายหลัง
จากที่ถูกเกณฑ์ให้เข้าร่วมขบวนพาเหรดตอนเช้าแล้ว พวกเขาจัดจ้อยอยู่กับการ
ขายสินค้าแก่ผู้ที่เข้าร่วมงานมากกว่าใส่ใจกับเรื่องของพิธีกรรมและ
ความเชื่อที่มีต่อเจ้าพ่อประตูผา

ช่างปั้นรูปองค์เทพารักษ์เป็นหนึ่งในผู้ที่มีบทบาทในการก่อให้เกิด
ความคิดและการหมุนเวียนของเงินรายได้ ไม่เฉพาะรายได้ส่วนตัวของ

ช่างปั้นที่มีชาวบ้านมาจ้างให้ปั้นเท่านั้น จากการสัมภาษณ์ช่างสมชาย ปัญญาบุญ ที่บ้านแวนวัฒนาในอำเภอเชียงคำ ซึ่งเป็นคนที่ได้ปั้นรูปปั้น ศาลเจ้าและอนุสาวรีย์มากมาย ท่านย้าว่า

ผมแนะนำผู้นำชุมชนว่า เดิมเรามีหอผีเฉยๆ แต่หากเป็นรูปปั้น เราจะมีรายได้จากการบริจาค เงินที่ได้จากการจัดพิธีฉลอง ได้ครั้งละเป็นแสนๆ การสร้างรูปปั้น ผลรายได้จะตามมา อย่างนี้ ให้ผู้นำไปคิด ถ้ามีหออย่างเดียว เงินศูนย์ เพราะไม่มีตัวตน ทุกวันนี้บางหมู่บ้านมีเงินฝาก 2-3 แสน ตกดอกเบี้ย เอาไปบริหารงานอย่างอื่น ปั้นแล้วเศรษฐกิจดีขึ้น ของแบบนี้ ต้องมีรูปธรรม ไม่ใช่ปล่อยไว้ให้เป็นเพียงนามธรรมเท่านั้น

การมีเงินรายได้ในปริมาณมากของท้องถิ่นที่ดูแลศาลเจ้าหรือ อนุสาวรีย์ นอกจากถูกนำมาใช้ในการปรับปรุงอาคารสถานที่ให้ดูดีและทันสมัยมากขึ้นแล้ว ยังถูกทางราชการพยายามเข้ามาตรวจสอบและใช้มาตรการทางกฎหมายบังคับให้มีการเสียภาษี อย่างกรณีของศาลเจ้าหลวงคำแดง ที่บ้านไม้ลุงชนในอำเภอแม่สาย แม่ก่านันมะลิวรรณ หนึ่งในกรรมการบริหารของศาลเจ้างดกล่าวเล่าให้ฟังว่าช่วงที่ผ่านมาทางฝ่ายปกครองพยายามเข้ามากำกับให้มีการนำรายได้ส่วนหนึ่งเข้ารัฐ กับใช้มาตรการทางภาษีควบคุม เพราะรู้ว่าที่ศาลเจ้างดกล่าวได้รับเงินบริจาคมาก ดังนั้น เพื่อเป็นการเก็บรักษาเงินรายได้ดังกล่าวให้อยู่กับชุมชน จึงจัดโครงสร้างการบริหารให้ศาลเจ้าเป็นส่วนหนึ่งของวัดบ้านไม้ลุงชน ซึ่งได้จัดตั้งเป็นมูลนิธิ ขึ้นมาบริหารจัดการการเงินและทรัพย์สินของวัดกับศาลเจ้า แม้ที่ตั้งของวัด กับศาลเจ้าจะอยู่ห่างกันประมาณ 300 เมตรก็ตาม

อำนาจ ความขัดแย้ง และการช่วงชิง

แต่เดิมที่เป็นหอผี กับมีเพียงการเลี้ยงผีหรือเลี้ยงดงในรอบปีหรือสามปี ผู้ที่มีบทบาทในการกำกับทิศทางของพิธีกรรมและกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นผู้นำพิธีกรรมของชุมชนเป็นหลัก แต่เมื่อเปลี่ยนมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าหรือรูปปั้นอนุสาวรีย์ เริ่มมีคนกลุ่มอื่นเข้ามามีบทบาทในการคิด วางแผน สร้าง และบริหารจัดการศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ดังกล่าว ประการสำคัญคือเริ่มพบว่ามีความเป็นเจ้าของ ชื่อเสียง กับเรื่องราวได้และผลประโยชน์อย่างอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น

อนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำฯ เริ่มถูกสร้างขึ้นโดยชาวไทลื้อที่บ้านหนองบัว อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2527 มีชาวไทลื้อทั้งจากบ้านดอนมูลและบ้านต้นฮ้างเข้าร่วมกิจกรรมสักการะเป็นประจำทุกสามปี แต่ตอนหลังสองหมู่บ้านดังกล่าวได้แยกไปสร้างอนุสาวรีย์ของตัวเอง ตั้งชื่อว่าอนุสาวรีย์เจ้าหลวงอนุภาพ ตามชื่อของผู้นำชาวไทลื้อของเมืองลำที่นำพาชาวไทลื้ออพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่จังหวัดน่าน แต่ละหมู่บ้านมีการจัดงานพิธีกรรมและงานฉลองของตัวเอง (Cohen 1998 และ Baba 2009)

เช่นเดียวกับการสร้างอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำที่อำเภอเชียงคำ จากการสัมภาษณ์ พ่อเผ่าหนานปัน ชาวบ้านแวน ท่านให้ข้อมูลเกี่ยวกับรูปปั้นเจ้าหลวงเมืองลำว่า “บ้านแวนแยกไปเป็นหมู่บ้านใหม่อีก 5 หมู่ มีรูปปั้นเจ้าหลวงเมืองลำ 4 องค์ องค์แรกอยู่หน้าวัดบ้านแวน (หมู่ 1) สร้างประมาณ พ.ศ.2543 องค์หลังๆ ก็สร้างถัดกันประมาณ 1-2 ปี เหตุผลที่สร้างเพราะชาวบ้านอยากสร้าง อยากให้มีอนุสาวรีย์เจ้าหลวงเมืองลำเป็นของหมู่บ้านใครหมู่บ้านมัน” ขณะที่โยธิน คำแก้ว ตั้งข้อสังเกตต่อการสร้างอนุสาวรีย์ของหมู่บ้านต่างๆ ว่า “อยากมีพิธีกรรม งานฉลอง เพราะ

สามารถเสนอเป็นโครงการ มิ่งบประมาณ ผู้นำชุมชนจึงผลักดันให้บ้าน ชาวบ้าน ไม่อยากแยกบ้านหรือก เวลามีกิจกรรมจะมิ่งบประมาณมาจาก อบต.”

ในส่วนของอำนาจรัฐที่เข้ามาควบคุมและจัดระเบียบกิจกรรมที่ชาวบ้าน มีต่อรูปปั้นศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ ปรากฏชัดที่ประตู่ผาและบ้านร่องต้า เก่นนำชาวบ้านบอกว่า ที่ผ่านมาชาวบ้านจากบ้านร่องต้าและบ้านอื่นๆ ในเขตอำเภอวาร ไร่รวมงานสักการะเจ้าพ่อประตู่ผา ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอ แม่เมาะ ทุกปี ในช่วงหลังวันสงกรานต์ แต่มาในระยะหลังนี้ทางทหาร เข้ามาจัดระเบียบ ห้ามไม่ให้มาเข้าเข้าไปทำพิธีในบริเวณศาลเจ้าที่ทหารสร้าง ขึ้นมาใหม่ กับควบคุมเรื่องรายได้ที่สะสมเป็นจำนวนมากทั้งในเทศกาล ดังกล่าวและนอกเทศกาลด้วย เจ้าพ่อประตู่ผาจึงมาเข้าฝันและเข้าร่างทรง บอกว่าอยากให้พาท่านกลับมาอยู่ที่บ้านเกิด คือบ้านร่องต้า หลังจากหรือ กันมาระยะหนึ่ง เมื่อปี พ.ศ.2558 ชาวบ้านร่องต้าจึงรวมเงินและกำลังคน ช่วยกันสร้างอนุสาวรีย์ของเจ้าพ่อประตู่ผาหรือเจ้าพ่อข้อมือเหล็กขึ้น ที่หมู่บ้าน มีการจัดพิธีกรรมและงานบันเทิงที่หลากหลายกว่าที่ประตู่ผา ซึ่งถูกกำกับอย่างเข้มงวดจากทหาร และสถานที่เดิมที่นั่นก็ดับแคบด้วย

กรณีศาลเจ้าหลวงคำแดงที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย ความศักดิ์สิทธิ์ โด่งดัง และมีเงินบริจาคมาก ของศาลเจ้าหลวงคำแดงบ้านไม้ลุงชนทำให้ หน่วยงานรัฐต้องการเข้ามาจัดระเบียบ แม้กำนันมะลิวรรณ เล่าว่า “ปี 2557 มีคนไปแจ้งอำเภอว่า ที่ศาลเรามีรายได้เยอะ ทางทหารเลยจะมาขอขึ้นทะเบียน ให้เป็นของอำเภอ” เหตุการณ์นี้ทำให้แม่กำนันกับชาวบ้านซึ่งไม่เห็นด้วย กับทางการได้รวมตัวกันประมาณพันกว่าคน ล่ารายชื่อและไปประท้วง เจื่อนไซที่ทางราชการกำหนด ซึ่งไม่เป็นธรรมกับชุมชนไม้ลุงชน เช่น หากมี กิจกรรมใดๆ เกี่ยวกับเจ้าหลวงคำแดง ที่ใช้งบประมาณหลักพันบาท จะต้อง แจ้งอำเภอ หากงบประมาณจัดกิจกรรมหลักหมื่น จะต้องแจ้งระดับจังหวัด

และงบประมาณหลักแสนบาท จะต้องแจ้งส่วนกลาง คือกระทรวงมหาดไทย และจะต้องเสียภาษี

แม่กำนันมะลิวรรณย้ำว่า “อย่างอื่นเราไม่ขัดขึ้นราชการ แต่เจ้าพ่อคำแดงเป็นหัวใจของชาวบ้าน เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เราไม่ยอม ตอนเราลงทุนเราทำด้วยการร่วมกันบริจาคของชาวบ้าน เราไม่เคยของบประมาณจากทางราชการ แต่ตอนนี้เห็นเรามีรายได้ ก็จะมาเก็บ ทั้ง ๆ ที่ทุกวันเราก็ต้องมีค่าใช้จ่ายในการดูแลและซ่อมแซมอยู่ตลอด” แม่กำนันให้เหตุผลการไปประท้วง และเรียนเชิญนายอำเภอมาขอพร จนทางการยอมให้ชุมชนดูแลเอง เช่นเดิม นับจากนั้นทางชุมชนจึงได้ยกศาลเจ้าหลวงคำแดงให้อยู่ในการดูแลของคณะกรรมการวัดผาสูการาม (วัดของชุมชนไม้ลุงชน)

ในแง่ของการช่วงชิงพื้นที่ทางสังคม กับความพยายามของชาวบ้านที่จะแยกความแตกต่างระหว่างเทพารักษ์ที่ชุมชนนับถือ กับที่คนอื่นนับถือ โดยเฉพาะชื่อเรียกนั้น ชาวบ้านไม้ลุงชนจะเรียกว่า “เจ้าพ่อคำแดง” มากกว่า “เจ้าหลวงคำแดง” เพราะชาวบ้านคิดว่า “เจ้าหลวง” เป็นคำที่ใช้เรียกผู้ที่อยู่ในคัมภีร์ในวัง แต่เจ้าพ่อให้ความรู้สึกเป็นผู้ใหญ่น่าเคารพนับถือ (อัมพิกา ยะปือ 2554: 76) ขณะที่อดีตแม่กำนันมะลิวรรณเรียกว่า “พ่อปู่” เพราะ “ในความรู้สึกนั้นเราเป็นรุ่นหลานของคนที่น่าท่านมา รุ่นพ่อแม่เราเรียกท่านว่าพ่อ เราก็ควรเรียกท่านเป็นปู่” เช่นเดียวกันกับชาวบ้านที่บ้านร่องดำ ในเขตอำเภอมะนัง เดิมพวกเขาไปร่วมงานสักการะ “เจ้าพ่อประตุม้า” ที่ทางทหารเป็นฝ่ายดูแลและจัดขึ้นเป็นประจำที่ศาลเจ้าประตุม้า ในเขตอำเภอแม่เม้า แต่ภายหลังจากที่พวกเขาได้บ้นอนุสาวรีย์ของตัวเองขึ้นมาในหมู่บ้านเมื่อต้นปี พ.ศ.2558 ชาวบ้านบอกว่าจะใช้ชื่อว่า “เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก” ซึ่งเป็นชื่อเฉพาะที่บ่งบอกถึงความสามารถและความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะมากกว่าชื่อที่บ่งบอกถึงสถานที่

กล่าวโดยสรุป ผลที่เกิดขึ้นตามมาจากการเปลี่ยนจากหอผีมาเป็นรูปปั้น ทั้งที่เป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและรูปปั้นที่เป็นอนุสาวรีย์ จากกรณีศึกษาทั้งสี่ คือขุนหลวงวิลังคะ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก และเจ้าหลวงเมืองลำ พบว่า ประเด็นแรก เป็นการเปลี่ยนจากนามธรรมมาสู่รูปธรรมของเทพารักษ์ที่คนในท้องถิ่นนับถือมานาน แต่ในอดีตนั้นเป็นเพียงการสร้างหิ้งหรือศาลาที่มีหิ้งสำหรับการอัญเชิญองค์เทพารักษ์มาสถิตและรับการสักการะเท่านั้น ส่วนองค์เทพารักษ์นั้นหน้าตาจะเป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับจินตนาการของแต่ละคน แต่เมื่อได้สร้างเป็นรูปปั้นขึ้น ทำให้ทุกคนที่ได้มาเห็นเกิดความเข้าใจในหน้าตาและอิริยาบถขององค์เทพารักษ์เป็นแบบเดียวกัน แม้ลักษณะของรูปร่างหน้าตาดังกล่าวจะเป็นการเกิดขึ้นจากการจินตนาการของผู้ที่มีบทบาทในการสร้างเท่านั้นก็ตาม

ประการที่สอง การเปลี่ยนจากพื้นที่ปิดสู่พื้นที่เปิดมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในด้านของพื้นที่ทางกายภาพของบริเวณที่เทพารักษ์สถิตอยู่ ซึ่งแต่เดิมเป็นดงหรือพื้นที่ป่าท้ายชุมชน แต่ปัจจุบันกลายมาเป็นศาลาศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ที่มีลานกว้าง มีตัวอาคารอื่นๆ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญเป็นพื้นที่สาธารณะที่มีผู้คนต่างวัย ต่างเพศ ต่างชาติพันธุ์และวัฒนธรรมเข้ามาร่วมทำกิจกรรมกัน ทั้งในชีวิตประจำวันและในเทศกาลสักการะประจำปี ความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้กลายมาเป็นพื้นที่สามัญมากขึ้น

ประการที่สาม งานสักการะประจำปี ได้ปรับเปลี่ยนจากชื่อเรียกเดิมของท้องถิ่นที่มีความหมายเฉพาะในการเลี้ยงผีหรือเซ่นไหว้เทพารักษ์ที่เป็นความเชื่ออย่างเดียว มาเป็นทั้งงานสักการะและสมโภชที่มีกิจกรรมบันเทิงอย่างหลากหลาย รวมถึงการแสดงออกซึ่งศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น ที่มุ่งเน้นเพื่อการท่องเที่ยวและการสร้างรายได้แก่ท้องถิ่น

ประการที่สี่ การมีรูปปั้นในศาลเจ้าหรือรูปปั้นอนุสาวรีย์ นำมาซึ่งความนิยมในการบนบานของชาวบ้าน ทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชนมากขึ้น นอกจากเหตุผลส่วนตัว อย่างปัญหาสุขภาพแล้ว การบนบานเพื่อขอให้มิโชคลาภในชีวิตประจำวัน เช่น การถูกหวย การประสบผลสำเร็จในการค้าขาย การสอบเข้าเรียนต่อหรือรับราชการ ฯลฯ เริ่มมีมากขึ้นที่สำคัญคือแต่ละคนสามารถไปบนบานหรือขอโชคลาภจากองค์เทพารักษ์ที่เป็นรูปปั้นในศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านข้าวจ้ำหรือผู้ทำพิธีกรรมเสมอไป

ประการที่ห้า การเปลี่ยนมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ นำมาซึ่งธุรกิจรายได้ของศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ ชุมชนและท้องถิ่นโดยรวมทั้งในเทศกาลสักการะประจำปีและในยามปกติ ตั้งแต่การตั้งกล่องรับบริจาค การสร้างวัตถุมงคลและของที่ระลึกขาย จนถึงการเก็บค่าเช่าสถานที่ ฯลฯ

ประการสุดท้าย พบว่าท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ผู้คนในชุมชนและภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในแต่ละศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ไม่ได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งหมด หากแต่มีความขัดแย้งและการช่วงชิงกันอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของรายได้ ชื่อเสียง รวมถึงอำนาจในการบริหารจัดการให้เป็นไปในทิศทางที่ตัวเองหรือกลุ่มต้องการ

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ งานสมโภชและความทรงจำทางสังคม

บทนี้นำเสนอความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของบริเวณที่ตั้งรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ที่ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นพื้นที่สามัญที่ผู้คนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้มากขึ้น โดยเฉพาะในโอกาสที่มีการจัดงานเทศกาลประจำปี เพื่อเฉลิมฉลองและพบปะของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง งานสมโภชดังกล่าวมีนัยของการตอกย้ำความทรงจำเกี่ยวกับประวัติและคุณงามความดีขององค์เทพารักษ์แก่คนที่เข้าร่วม ดังกรณีตัวอย่างของประเพณีเลี้ยงไหว้สาขุนหลวงวิลังคะที่บ้านเมืองเกะ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ กับงานบวงสรวงเจ้าพ่อประตู่ผาที่อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

นักสังคมวิทยาอย่าง Emile Durkheim (1915) นำเสนอว่าพื้นฐานของศาสนาอยู่ที่ความแตกต่างระหว่างความศักดิ์สิทธิ์ (sacred) กับความเป็นสามัญ (profane) ทุกศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรมและสถานที่ แสดงออกถึง

ธรรมชาติของสิ่งที่เป็นความศักดิ์สิทธิ์ หรือไม่ก็ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เป็นความศักดิ์สิทธิ์กับความเป็นสามัญ ดังนั้น ในทัศนะของ Durkheim แล้วปรากฏการณ์ทางศาสนาเป็นการแบ่งจักรวาลออกเป็นสองด้าน คือความศักดิ์สิทธิ์กับความเป็นสามัญ ซึ่งเป็นส่วนประกอบของทุกสิ่ง โดยแต่ละด้านนั้นแยกออกจากกันและกัน ขณะที่นักวิชาการด้านศาสนาคนอื่นๆ ซึ่ให้เห็นถึงความตื่นตาของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ว่ามีในทุกศาสนา และสรุปว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญที่สุดของทุกศาสนา

อย่างไรก็ตาม การนิยามพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะยาก เนื่องจากความหลากหลายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ในทางประเพณีและศาสนา ด้วยเพราะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บางแห่งอย่างวัดหรือศาลเจ้านั้นเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ขณะที่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นธรรมชาติอย่างอื่น อย่างภูเขา ป่า ถ้ำ แม่น้ำหรือทะเลสาบนั้นถูกทำให้ศักดิ์สิทธิ์ด้วยการที่มนุษย์ให้ความหมายกับมัน ทั้งนี้ สถานที่เดียวกันย่อมมีความหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละศาสนาและแต่ละเวลา

การแบ่งของ Durkheim ดังกล่าวข้างต้น อยู่บนพื้นฐานวิธีคิดของสำนักโครงสร้างนิยม กับทั้งมีความเป็นสาร์ตตะนิยมที่มองความศักดิ์สิทธิ์และความเป็นสามัญเป็นลักษณะคู่ตรงข้ามและเป็นภาพนิ่ง ทั้งที่ในความเป็นจริงอาจจะไม่ได้เป็นเช่นนั้นเสมอไป หากแต่มีการไหลลื่นหรือปรับเปลี่ยนได้ในหนังสือ *The Sacred and the Profane* นั้น Mircea Eliade (1959) ศึกษาว่าพื้นที่ปกติทั่วไป (สามัญ) ถูกทำให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้อย่างไร เขานำเสนอว่ากระบวนการในเชิงสัญลักษณ์นี้เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สัมพันธ์กับสิ่งที่是一切ลักษณะทางกายภาพและสิ่งที่ล้าลึกกว่านั้น ซึ่งบ่งบอกในเชิงนามธรรมในการกำหนดเขตพื้นที่เฉพาะให้มีความศักดิ์สิทธิ์ โดยทั่วไป การออกแบบให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นการ

ตอบสนองต่อเหตุการณ์ในสองรูปแบบ กล่าวคือ รูปแบบแรกเป็นกิจกรรมทางพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ Eliade เรียกว่า hierophanic ซึ่งเป็นการจัดการโดยตรงของเทพลงมายังบนพื้นโลก ขณะที่อีกรูปแบบหนึ่งซึ่งเรียกว่า theophanic คือการที่มีบางคนเป็นผู้รับหรือคนกลางในการสื่อสารจากเทพ แล้วตีความให้คนอื่นอีกต่อหนึ่ง ดังตัวอย่างของร่างทรงหรือม้าขี่ในล้านนา

สำหรับ Eliade แล้ว สถานศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่สามอย่างต่อคนที่เชื่อหรือนับถือ ประการแรก สถานศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นที่ที่ผู้เคารพนับถือสามารถสื่อสารกับพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยอาจจะทำผ่านการอธิษฐาน พิธีกรรม หรือการสื่อสารกับรูปเคารพนั้น ๆ ประการที่สอง ดูเหมือนว่าพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่อย่างถาวรในสถานศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น ผู้ที่มากราบไหว้บูชาจึงมีความคาดหวังที่จะได้รับผลที่จะเกิดตามมา เช่น การรักษาอาการเจ็บป่วย การได้รับการยกโทษ ใ้บุญ หรือการไถ่บาป ประการสุดท้าย ในส่วนของการออกแบบ สถานศักดิ์สิทธิ์ถูกสร้างให้มีความหมายต่อความศรัทธา สถานศักดิ์สิทธิ์ถูกทำให้เชื่อมโยงและระลึกถึงอดีต มีนัยถึงโครงสร้างทางสังคม รวมถึงการรับรู้ทางความเชื่อ และที่สำคัญที่สุดคือแฝงไว้ด้วยความเข้าใจเกี่ยวกับจักรวาล ด้วยการสะท้อน เปรียบเปรยผ่านรูปแบบ การกระทำและวัตถุ ทั้งนี้ ศิลปะ สถาปัตยกรรม ดนตรีและการแสดงที่เป็นองค์ประกอบของสถานศักดิ์สิทธิ์นั้นล้วนแล้วแต่เป็นตัวแทนของอุดมคติของศาสนาและความเชื่อในรูปแบบที่บริสุทธิ์ผุดผ่องที่สุด

Eliade และลูกศิษย์ได้จำแนกหน้าที่สามประการดังกล่าวตามความแตกต่างของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ คือ การแสดงออกที่คิดว่าเป็นเทพเจ้า การปฏิบัติตนของผู้คนที่เข้ามาสักการะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และการออกแบบในทางกายภาพของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ องค์ประกอบเหล่านี้นำมาสู่การกำหนดนิยามของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ นั่นคือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นศูนย์กลางของศาสนา

และความเชื่อ เป็นจุดนัดพบระหว่างสวรรค์กับโลกมนุษย์ เป็นสะพานเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับเทพเจ้า เป็นพื้นที่ที่เทพเจ้าแยกออกจากโลกสามัญ และปรากฏตัวต่อมนุษย์

ขณะที่ Hassner (2009) อธิบายให้เห็นว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เริ่มพัฒนาขึ้นเป็นสถาบัน จนกลายมาเป็นศูนย์กลางของความเชื่อในศาสนาหรือนิกายต่าง ๆ ที่ผู้คนต่างมาราบไถ้บูชาด้วยความเคารพ หรือในกรณีของบางที่บางแห่งนั้นมิกิจกรรมหรืองานประเพณีทางความเชื่อประจำปี ดังเช่น เสาหินดำในนครเมกกะ สวนลุมพินีวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ภูเขาซีนายที่โมเสสเข้าเฝ้าพระเจ้า หรือแม้แต่นครรัฐวาติกันที่เป็นที่ประทับขององค์สันตะปาปา อย่างไรก็ตาม งานของ Hassner เน้นให้เห็นถึงความขัดแย้งและสงครามที่เกิดตามมาจากการแย่งชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในหลาย ๆ แห่งของโลก

ในสังคมคนล้านนา ภูเขาสูงที่เป็นที่ตั้งของพระธาตุสำคัญต่าง ๆ อย่างพระธาตุดอยตุง พระธาตุดอยสุเทพ พระธาตุดอยคำ หรือที่เป็นรอยพระพุทธบาท ก็ล้วนแล้วแต่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะตามตำนานแล้วพื้นที่เหล่านี้เป็นจุดที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จในสมัยพุทธกาล อันเป็นที่มาของตำนานพระเจ้าเลียบโลก (กตัญญู 2525 และเจียรนัย 2550) นอกจากนั้นแล้วพื้นที่เฉพาะที่มีขนาดเล็กในระดับชุมชน อันเป็นพื้นที่ทางพิธีกรรมของท้องถิ่น อย่างเลื้อบ้านหรือไ้บ้าน หอผี ศาลเจ้า รวมถึงวิหารของวัด ฯลฯ ก็เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของท้องถิ่น เป็นพื้นที่สำหรับการทำพิธีกรรมร่วมของผู้คนในชุมชน ประการสำคัญคือ มักมีข้อห้ามหรือธรรมเนียมปฏิบัติบางอย่างที่ไม่ให้ผู้คนเข้าไปในพื้นที่ดังกล่าว หากไม่ใช่บุคคลที่เกี่ยวข้องหรือไม่ใช่ออกาสสำคัญ

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นทั้งพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคม วัฒนธรรม เป็นพื้นที่ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจากทัศนะของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่เป็นหลัก เป็นพื้นที่ที่มีความผูกโยงกับประวัติศาสตร์หรือตำนานของท้องถิ่นหรือกลุ่มคน เป็นพื้นที่แห่งการผลิตซ้ำความทรงจำและความผูกพันระหว่างผู้คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และธรรมชาติ และเป็นพื้นที่ของการแสดงออกซึ่งความเป็นอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจของผู้คนในท้องถิ่นหรือกลุ่มชน โดยเฉพาะในบริบทของการท่องเที่ยวในยุคปัจจุบันที่ผู้นำในท้องถิ่นพยายามสรรหาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเฉพาะของท้องถิ่นมาเป็นจุดดึงดูดความสนใจของคนภายนอกที่เป็นผู้มาเยือน ด้วยการจัดเป็นงานสมโภชหรือการเฉลิมฉลองขึ้นมา

งานสมโภช

การจัดงานสมโภชหรือพิธีฉลอง (commemoration) เป็นกิจกรรมอย่างเป็นทางการที่เพื่อระลึกถึงและเคารพบุคคลหรือเหตุการณ์สำคัญของครอบครัว ชุมชน กลุ่มชาติพันธุ์ หรือประเทศชาติ เป็นการจัดขึ้นในสถานที่และเวลาที่มีความหมายต่อทั้งตัวบุคคลหรือเหตุการณ์ที่เป็นเป้าหมายของการจัดพิธีรำลึกให้ และเป็นสิ่งที่ทำแล้วมีนัยของการสร้างและตอกย้ำความทรงจำทางสังคมแก่ผู้คนที่มีชีวิตอยู่ในสังคมปัจจุบัน

ในสังคมตะวันตก การสร้างอนุสาวรีย์ การกำหนดวันหยุดประจำชาติ การมีพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ รวมถึงสุสานทหารหรือวีรชนแห่งชาติ ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นเพื่อเป็นการระลึกถึงและเคารพในตัวบุคคลหรือเหตุการณ์ เป็นการเน้นย้ำและผลิตซ้ำซึ่งความทรงจำทาง

สังคมของชาติ John R. Grillis (1994) ชี้ให้เห็นว่าการสร้างอนุสาวรีย์เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญในอดีตและผู้ที่เสียชีวิตไปแล้วนั้นเริ่มขึ้นในฝรั่งเศสในช่วงทศวรรษ 1920 ในยุคเดียวกันนี้เองที่ประเทศในยุโรปเริ่มเลียนแบบการสร้างสุสานสำหรับทหารที่เสียชีวิตจากการสู้รบจากอเมริกา โดยเฉพาะการสู้รบในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง

ในสังคมไทยก็เช่นเดียวกัน การสร้างอนุสาวรีย์ของบุคคลสำคัญไม่ว่าจะเป็นในระดับท้องถิ่นอย่างอนุสาวรีย์ชาวบ้านบางระจัน อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี อนุสาวรีย์ท้าวเทพสตรี อนุสาวรีย์สมเด็จพระปิยมหาราช ฯลฯ ล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความเคารพนับถือในคุณงามความดีของบุคคลเหล่านั้นที่มีต่อประเทศชาติและสังคม นอกจากนั้นแล้วยังมีอนุสาวรีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญของชาติ เช่น อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ เป็นต้น แต่ที่มากไปกว่านั้นคือการกำหนดให้วันสำคัญของบุคคลหรือเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นวันหยุดประจำชาติด้วยการจัดให้มีกิจกรรมเพื่อเป็นการแสดงความเคารพและระลึกถึงความสำคัญของบุคคลหรือเหตุการณ์เหล่านั้น เช่น การให้เหล่าลูกเสือเข้าร่วมการถวายบังคมหน้าอนุสาวรีย์หรือรูปปั้นของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า การที่นักการเมืองและบุคคลสำคัญของรัฐบาลวางพวงมาลาหน้าอนุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในวันรัฐธรรมนูญ การหยุดราชการและจัดกิจกรรมทางศาสนาในวันวิสาขบูชา และอื่นๆ

ในสังคมขนาดเล็กระดับชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ก็มีกิจกรรมในวันสำคัญเพื่อเป็นการตอกย้ำและระลึกถึงเหตุการณ์หรือบุคคลสำคัญในอดีตของตนเช่นเดียวกัน แต่ด้วยบริบทของความเชื่อที่เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อท้องถิ่นกับความเชื่อแบบพราหมณ์และพุทธในสังคมไทย กิจกรรมที่เป็นงานรำลึกดังกล่าวกลายเป็นประเพณีสักการะดวงวิญญาณ

ของบุคคลที่เสียชีวิตไปแล้ว ซึ่งโดยมากจะเป็นผู้ที่เสียชีวิตไปนานแล้ว จนเรื่องราวหรือความสำคัญของท่านกลายมาเป็นตำนานของคนในยุคปัจจุบัน อย่างกรณีของขุนหลวงวิลังคากับเจ้าพ่อประตู่ผาหรือเจ้าพ่อขอมือเหล็ก ที่มีงานไหว้สาหรือการบวงสรวงเป็นประจำทุกปี

การจัดงานเฉลิมฉลองเพื่อรำลึกถึงบุคคลสำคัญที่กลายมาเป็นเทพารักษ์ของท้องถิ่นในสังคมไทยจะต่างกับในสังคมตะวันตก นั่นคือมิได้มีความหมายในแง่ของการยกย่องในคุณงามความดีของบรรพบุรุษนั้นๆ เท่านั้น แต่มีนัยของความเชื่อที่ว่าท่านเป็นองค์เทพารักษ์ มีดวงวิญญาณที่ยังคงอยู่และเกี่ยวข้องกับผู้คนในสังคมปัจจุบัน สามารถสื่อสารผ่านคนทรงหรือม้ากับผู้ที่ประกอบพิธีกรรมหลักของชุมชน นอกจากนั้นแล้วยังแตกต่างในแง่ของพิธีกรรมและกิจกรรมการเฉลิมฉลอง สังคมไทยเน้นการบวงสรวงด้วยสัตว์และเครื่องเซ่นไหว้อื่นๆ กับทั้งการจัดงานบันเทิงที่มีกิจกรรมหลากหลายอย่างด้วยกัน ดังตัวอย่างการสังเกตการณ์ในงานเลี้ยงไหว้สาพ่อขุนหลวงวิลังคที่บ้านเมืองกะ อำเภอมะนัง กับงานบวงสรวงเจ้าพ่อประตู่ผา ที่อำเภอมะนังในจังหวัดลำปาง

ความทรงจำทางสังคม

นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์แบ่งความทรงจำออกเป็นสองระดับ คือ ความทรงจำส่วนบุคคลและความทรงจำส่วนรวมหรือความทรงจำทางสังคม

นักวิชาการอย่าง Paul Connerton ชี้ให้เห็นเกี่ยวกับความทรงจำว่า ความรู้ที่เรามีอยู่ในปัจจุบันนั้นย่อมขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในอดีตของเราเป็นอย่างมาก เรามีความรู้เกี่ยวกับโลกปัจจุบันด้วยบริบทที่เชื่อมโยงกับเหตุการณ์หรือสิ่งที่เคยได้รับรู้มาในอดีต และเราจะรับรู้ปัจจุบันแตกต่าง

ออกไปตามประสบการณ์ที่แตกต่างกันในอดีตที่ถูกนำเข้ามาเชื่อมโยงเข้ากับปัจจุบัน ดังนั้น จึงเป็นการยากที่จะแยกความรู้ในปัจจุบันของเราออกจากประสบการณ์ในอดีต เพราะประสบการณ์ในอดีตของเราส่งอิทธิพลอย่างมากต่อความรู้ในปัจจุบัน กระบวนการนี้เข้ามาเกี่ยวข้องกับทุกหน้าที่ของรายละเอียดด้านต่าง ๆ ในวิถีชีวิตประจำวันของเรา (1989: 2)

Maurice Halbwachs (อ้างใน Connerton 1989: 36) มองว่าความทรงจำเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นในสังคม เขาชี้ให้เห็นว่าด้วยการเป็นสมาชิกของกลุ่มทางสังคมอย่างกลุ่มเครือญาติ กลุ่มทางศาสนา กลุ่มทางชนชั้น และอื่น ๆ ที่ทำให้ปัจเจกบุคคลได้มา จำกัดวง และหวนคิดถึงความทรงจำต่าง ๆ ของพวกเขา ความทรงจำจึงถูกสร้างหรือสร้างขึ้นใหม่ภายใต้บริบททางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่ห้อมล้อมแต่ละตัวปัจเจกและสังคม ยิ่งในสังคมหรือสภาพแวดล้อมที่ต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตด้วยแล้ว ความทรงจำทางสังคมมักจะถูกหยิบขึ้นมาใช้เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิก (Tanabe and Keyes 2002)

เกี่ยวกับความทรงจำทางสังคม Connerton ย้ำว่าภาพลักษณ์ในอดีตมักมากำกับกับการลำดับช่วงชั้นทางสังคม (social order) ในปัจจุบันของเรา เรามักจะพบว่าความทรงจำร่วม (shared memory) เป็นกฎเกณฑ์ที่ซ่อนเร้นอยู่ในหมู่ของผู้คนที่แตกต่างกันในลำดับช่วงชั้นทางสังคม แม้ว่าความจำต่าง ๆ เกี่ยวกับอดีตของสังคมจะแตกต่างกันออกไป หรือแม้ว่าสมาชิกในสังคมจะไม่มีประสบการณ์ร่วมกันอยู่บ้าง ผลกระทบที่เกิดขึ้นตามมักจะอยู่ที่เมื่อมีการสื่อสารกันข้ามรุ่นด้วยชุดของความทรงจำที่แตกต่างกัน เมื่อมีการสื่อสารข้ามรุ่นด้วยชุดความทรงจำเกี่ยวกับเรื่องเล่าที่แตกต่างกันย่อมเกิดการเผชิญหน้าหรือปะทะซึ่งกันและกัน ดังนั้น แม้จะมีเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งที่เป็นเชิงกายภาพปรากฏขึ้นในปัจจุบัน ผู้คนที่เป็นคนต่างรุ่นกัน

อาจมีความทรงจำอยู่ในสมองและอารมณ์ความรู้สึกที่แตกต่างกันออกไปตามประสบการณ์ในอดีตของรุ่นนั้นๆ เมื่อประสบการณ์หรือการรับรู้ในอดีตของเราเข้ามามีอิทธิพลต่อความรู้ในปัจจุบัน โดยเฉพาะการรับรู้ของผู้คนในแต่ละรุ่น Connerton จึงนำเสนอว่าการประกอบพิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญในการคงไว้และส่งต่อซึ่งความทรงจำร่วมจากรุ่นสู่รุ่น

สำหรับพิธีกรรมกับความทรงจำร่วม Connerton ชี้ให้เห็นว่า ประการแรก พิธีกรรมต่างๆ มิได้เป็นเพียงเรื่องของการแสดงออก แต่เป็นการกระทำที่เป็นทางการ มีการออกแบบ มีแบบแผนและการทำซ้ำแล้วซ้ำอีกอยู่เสมอ ประการที่สอง พิธีกรรมต่างๆ มิได้มีความเป็นแบบแผนอย่างเป็นทางการเสมอไป หากแต่บางครั้งก็เป็นไปตามที่ผู้จัดหรือผู้ควบคุมต้องการ ซึ่งอาจเน้นที่การครอบงำให้คนยอมรับในความหมายที่มีอยู่ของพิธีกรรมนั้นๆ ประการสุดท้าย พิธีกรรมมิได้จัดขึ้นเพื่อให้มีความหมายเฉพาะในโอกาสหรือพิธีกรรมนั้นๆ เท่านั้น หากแต่ยังมีการแทรกซึมความหมายและความต้องการบางอย่างเข้าไปในแต่ละพิธีกรรมด้วย (1989: 44-45)

ข้อเสนอดังกล่าวสอดคล้องกับที่สมบัติ จันทรวงศ์ (2549) ตอกย้ำให้เห็นว่ามนุษย์จดจำอดีตด้วยถ้อยคำและภาพลักษณ์ผ่านพิธีกรรมที่เป็นงานฉลองต่าง ๆ การเฉลิมฉลองเป็นเครื่องเตือนความจำถึงสิ่งที่เคยเกิดขึ้นในอดีต พิธีกรรมที่เป็นการฉลองจึงเป็นการนำเอาเหตุการณ์ในอดีตมาแสดงใหม่อีกครั้งหนึ่ง ฉะนั้น การเข้าร่วมพิธีกรรมจึงเป็นการย้อนให้อดีตเป็นจริงขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ที่เป็นหนึ่งเดียวของบุคคลในปัจจุบันกับบรรพบุรุษของตน การจัดและเข้าร่วมพิธีกรรมที่เป็นการเฉลิมฉลองจึงเป็นความตั้งใจที่จะจดจำ เนื่องจากพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นการทำซ้ำแล้วซ้ำอีก มีการกำหนดวันเวลาที่แน่นอนตามปฏิทินซึ่งสัมพันธ์กับเหตุการณ์ในอดีต

พิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของการเลี้ยงดองหรือผีอารักษ์ที่ชุมชนท้องถิ่นในล้านนาจัดขึ้นก่อนหน้านั้น หรือในรูปแบบของงานเลี้ยงผีอารักษ์และสมโภชในปัจจุบัน ล้วนแล้วแต่มีนัยของการผลิตซ้ำความทรงจำทางสังคมของคนรุ่นใหม่ให้ซึมซับและเห็นความสำคัญของบรรพบุรุษในตำนานของตนเอง ซึ่งปัจจุบันได้กลายมาเป็นอารักษ์ของท้องถิ่น สิ่งสำคัญคือ ภายหลังจากที่ได้เปลี่ยนจากหอผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ที่มีความเป็นสาธารณะมากขึ้น รูปแบบของการจัดงานพิธีกรรมเพื่อสักการะและเฉลิมฉลองเริ่มเปลี่ยนไปในทางที่คณะกรรมการหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องการมากขึ้น

ประเพณีเลี้ยงไหว้สาพ่อขุนหลวงวิลังคะ

หลังจากที่ชุมชนเมืองก๊ะได้เปลี่ยนจากหอผีมาเป็นรูปปั้นอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ ปัจจุบันชุมชนได้เปลี่ยนประเพณีประจำปีจาก “งานเลี้ยงขุนหลวงฯ” มาเป็น “งานเลี้ยงไหว้สาพ่อขุนหลวงวิลังคะ” ในวันงานดังกล่าวมีทั้งส่วนของพิธีกรรมเช่นไหว้ขุนหลวงวิลังคะที่แยกออกจากพิธีสงฆ์และงานสมโภชที่เน้นกิจกรรมด้านความบันเทิงที่หลากหลาย ในวันดังกล่าวพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้เปลี่ยนมาเป็นพื้นที่สามัญที่ผู้คนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ ผู้คนทั้งจากภายในและภายนอกชุมชนต่างเดินทางเข้ามาร่วมกิจกรรมและได้เรียนรู้ถึงประวัติและความสำคัญของขุนหลวงวิลังคะที่มีต่อชุมชนเมืองก๊ะและกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ

ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่สี่ การเปลี่ยนจากหอผีมาเป็นรูปปั้นอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะของบ้านเมืองก๊ะ เริ่มต้นขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 2530 โดยพระสงฆ์และแกนนำชาวบ้าน ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2553 คุณงามนิจ เรืองศรี นักธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ในเมืองเชียงใหม่ที่มีความศรัทธาใน

ขุนหลวงวิลังคะ ได้บริจาคเงินช่วยสร้างสถูปครอบรูปปั้นอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ เพราะก่อนหน้านี้มีกิ่งไม้ตกลงมา ทำให้ส่วนหนึ่งของหอก (เสนา) ได้รับความเสียหาย และมีการทำพิธีเปิด “สถูปพ่อขุน” โดยพลเอก ลำเกา ชูศรี ผู้บัญชาการทหารสูงสุด เมื่อปี พ.ศ.2554 นับตั้งแต่นั้นมา งานประจำปีที่บ้านเรียกว่า “งานเลี้ยงผีขุนหลวงฯ” จึงได้เปลี่ยนมาเป็น “งานเลี้ยงไหว้สาพ่อขุนหลวงวิลังคะ” ที่มีผู้คนจากภายนอกชุมชนเข้าร่วมมากขึ้น โดยเฉพาะในทุก ๆ สามปี เพราะในรอบสองปีจะมีเพียงการเลี้ยงด้วยไก่เท่านั้น แต่ครบรอบปีที่สามจะมีการเลี้ยงด้วยหมู

งานเลี้ยงไหว้สาพ่อขุนหลวงวิลังคะปีนี้จัดขึ้นเมื่อวันที่ 18 มิถุนายน 2559 ตรงกับวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 9 (เดือน 9 ออก 14) ก่อนงานประมาณหัววัน พ่อหนานน้อยหรือคุณชัชวาลย์ ใหม่เพย แกนนำทางศาสนาและพิธีกรรมของบ้านเมืองกะโหลกพิศวัตมหาผู้วิจัย แจ้งข่าวให้ทราบ และบอกว่าอยากจะชวนให้มาร่วมงาน เพราะปีนี้จะมีจัดยิ่งใหญ่เป็นพิเศษ นอกจากกิจกรรมต่าง ๆ แล้ว ทางแกนนำจะเชิญเจ้าดวงเดือน ณ เชียงใหม่ มาร่วมงานด้วย เมื่อผู้วิจัยสอบถามถึงเรื่องพิธีกรรมและเวลาของงาน พ่อหนานน้อยชี้แจงว่า

ปีนี้จะมีเลี้ยงด้วยหมู ครบรอบสามปีแล้วจะเลี้ยงด้วยหมู ส่วนอีกสองปีจะมีเลี้ยงด้วยไก่เท่านั้น ส่วนเรื่องพิธีกรรมจะประกอบด้วยสองส่วน คือพิธีเลี้ยงผีขุนหลวงวิลังคะแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน กับพิธีสงฆ์ ในส่วนของพิธีเลี้ยงผีขุนหลวงฯ นั้น เนื่องจากที่ผ่านมามีคนภายนอกนำเอาภาพการเชือดหมูเพื่อบูชาผีขุนหลวงฯ ออกไปเผยแพร่ในวงกว้าง ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ในแง่ลบของการทรมานสัตว์ ดังนั้น ชาวบ้านจึงจะริบทำกันตั้งแต่เข้ามีด

ซึ่งยังไม่มีคนจากนอกหมู่บ้านเข้ามา ส่วนพิธีสงฆ์ จะเริ่มประมาณเวลาสิบนาฬิกา ภาคบ่ายกับค่ำเป็นงานรื่นเริง (ชัชวาลย์ใหม่เพย 2559)

ผู้วิจัยเดินทางเข้าถึงหมู่บ้านเมืองกะ ตำบลสะลวง อำเภอมะริม เวลาประมาณ 9.30 น. ของเช้าวันเสาร์ที่ 18 มิถุนายน 2559 แม้ท้องฟ้าในเมืองจะสดใสและมีแดดอยู่บ้าง แต่บนภูเขาที่เมืองกะปกคลุมไปด้วยเมฆเริ่มมีฝนตกปรอยๆ กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าประมาณ 20-30 เจ้า เริ่มเข้ามาตั้งแผงตามสองข้างทางเพื่อขายสินค้า พร้อมกับกางร่มสำหรับป้องกันฝนสินค้าที่ขาย มีตั้งแต่อาหาร น้ำ ไปจนถึงเสื้อผ้าและพระเครื่อง เมื่อเดินถึงด้านหน้าที่เป็นทางเข้าวัดและอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ มีกลุ่มแม่บ้านซึ่งเป็นช่างฟ้อนเล็บยืนเข้าแถวรออยู่จำนวน 10 คน เป็นหญิงวัยกลางคนถึงสูงอายุ มาจากเทศบาลตำบลหนองควาย อำเภอดง

รูปถ่าย 30 คณะของเจ้าดวงเดือนชมการฟ้อนเล็บที่หน้าอนุสาวรีย์ขุนหลวงฯ

เมื่อคณะของเจ้าดวงเดือน ณ เชียงใหม่ มาถึงและลงจากรถตู้ตามมาด้วยคณะของนายอำเภอแมริมกับปลัดอำเภอและนายกเทศมนตรีตำบลสะลอง ออกมาจากรถยนต์ขับเคลือนสี่ล้อ ติดตราสัญลักษณ์กรมการปกครอง เสียงเพลงจากลำโพงในงานเริ่มขึ้น คณะช่างฟ้อนเล็บเริ่มการฟ้อนด้วยท่าทางสวยงามและอ่อนช้อย แต่เนื่องจากฝนตกปรอยๆ คณะของผู้ใหญ่ทั้งสองจึงต้องหลบเข้าไปนั่งในเต็นท์เพื่อชมการแสดงต้อนรับการฟ้อนเล็บใช้เวลาประมาณ 15 นาที หลังจากนั้นช่างฟ้อนต่างกรุกันเข้าป็นั่งล้อมรอบเจ้าดวงเดือนกับคณะ ซึ่งมีผู้หญิงอีก 2-3 คน เพื่อให้ช่างภาพถ่ายรูปเป็นของที่ระลึก เสร็จแล้วพิธีกรได้กล่าวเชิญคณะของเจ้าดวงเดือนกับคณะของนายอำเภอให้ย้ายเข้าไปนั่งในเต็นท์พิธีสงฆ์ ซึ่งตั้งอยู่ด้านข้างของอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ กับอยู่เยื้องด้านหน้าของหอผีทั้งสาม

จากการสังเกต บริเวณประตูเข้าวัดและพื้นที่ตั้งอนุสาวรีย์ มีโต๊ะกรรมการจัดงาน มีตู้รับบริจาค มีเหรียญและรูปปั้นของขุนหลวงวิลังคะสำหรับเอาไว้นบูชา มีกองอิฐมอญกับป้ายไว้นิลประชาสัมพันธ์ให้บริจาคเงินซื้ออิฐเพื่อสร้างกำแพงวัด กำแพงช่องละ 12,000 บาท เสา ต้นละ 1,300 บาท อิฐ ก้อนละ 19 บาท ตลอดช่วงงาน กรรมการชุดนี้คอยทำการประชาสัมพันธ์กล่าวต้อนรับ ชี้แจงและชักชวนให้ผู้ที่เข้ามาในงานซื้อเหรียญและรูปปั้นขุนหลวงวิลังคะ กับบริจาคเงินเข้าชุมชนเพื่อกิจการเกี่ยวกับวัดและอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ

ในเต็นท์พิธีกรรม ซึ่งตั้งอยู่ด้านข้างของสถูปที่ครอบอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ และอยู่ด้านหน้าของหอผีสามหอ (หอขุนหลวงวิลังคะ กับเสนาฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา) เท่าที่ผู้วิจัยสังเกต ประกอบด้วยผู้คนสามกลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มพระสงฆ์กับแกนนำพิธีกรรมที่มุ่งชูดขาว เป็นกลุ่มที่มีบทบาทอย่างมากในการกำกับรายการ โดยเฉพาะขั้นตอนของพิธีกรรม

การกำกับเวทีในภาคเช้า รวมทั้งการคอยย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของงาน
ในพิธีการ ผู้ใหญ่บ้านเมืองกะกล่าวรายงานว่า

เรียนท่านประธานในพิธี ท่านนายอำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่
ท่านเจ้าดวงเดือน ณ เชียงใหม่ ท่านนายกองค์การบริหาร
ส่วนตำบลสะลอง ท่านปลัดอำเภอ คุณหญิง คุณนาย และ
ท่านผู้มีเกียรติทุกท่าน

ด้วยทางหมู่บ้านเมืองกะ ตำบลสะลอง อำเภอแมริม จังหวัด
เชียงใหม่ ได้ร่วมกันจัดงานไหว้สาพ่อขุนหลวงวิลังคะขึ้นเป็น
ประจำปี ซึ่งปีนี้ทางชาวบ้านได้จัดงานสืบสานประเพณี
ตรงกับวันเสาร์ที่ 18 มิถุนายน 2559 ตรงกับเดือน 9 ขึ้น 14 ค่ำ
โดยในงานพิธีดังกล่าว จะมีการเช่นไหว้บรรพบุรุษของ
พ่อขุนหลวงวิลังคะ สักการะพ่อขุนหลวงฯ ตามประเพณี
ชาวลัวะ การตานก้วย การสานตะแหลัวหลวง การแสดงของ
เยาวชน การแสดงขอพื้นเมือง การรำวงย้อนยุค การแข่งขัน
บั้งไฟ และการชกมวยไทย นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมที่แสดง
ถึงการฟื้นฟูวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีของ
ชาวลัวะสืบไป

วัตถุประสงค์ในการจัดงานครั้งนี้ 1) เพื่อเป็นการรักษาประเพณี
อันดีงามของชาวลัวะ 2) เพื่อเป็นการสักการะพ่อขุนหลวง
วิลังคะ ซึ่งจะทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำอุดมสมบูรณ์
ตามความเชื่อของชาวลัวะ และสร้างขวัญและกำลังใจที่ดี
ให้กับชาวบ้านที่จะเริ่มการทำอะไรทำนา 3) เพื่อเป็นการสร้าง

ความสามัคคีในชุมชนชาวเขาเผ่าลัวะ แต่ละชุมชนท้องถิ่น
อำเภอ จังหวัด ได้มาพบกัน และประชาชนทั่วไปที่นับถือ
พ่อขุนหลวงวิลังคะได้มาสักการบูชา

งบประมาณในการจัดงานจัดงานครั้งนี้ ได้รับการสนับสนุน
จากสภาวัดมณเฑียร ตำบลสะลวง เป็นจำนวนเงิน 20,000 บาท
โดยองค์การบริหารส่วนตำบลสะลวงสนับสนุน ได้รับเงิน
สนับสนุนจากนายกลโมสร จำนวน 50,000 บาท ทางองค์การ
บริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่ได้สนับสนุนเต็นท์และเก้าอี้
จำนวน 500 ตัว ทางเจ้าอาวาสวัดพระบาทสร้อยได้สนับสนุน
เครื่องครัวต่างๆ และงบประมาณจากผู้ร่วมทำบุญของหมู่บ้าน
สำหรับงบประมาณปัจจัย มีค่าการแข่งขันการจุดบั้งไฟ จำนวน
20,000 บาท ค่าปัจจัยพระอื่นๆ 11,000 บาท ค่าซอฟต์แวร์
เป็นเงิน 45,000 บาท ค่าอาหาร 10,000 บาท ค่าการแข่งขัน
ชกมวยไทย 35,000 บาท ค่าการแสดงของเยาวชน 5,000 บาท
รวมงบประมาณ 126,000 บาท (ผู้ใหญ่บ้านเมืองกะ วันที่ 18
มิถุนายน 2559)

ประการสำคัญคือการตอกย้ำถึงประวัติของขุนหลวงวิลังคะโดยพิธีการ
เน้นย้ำในระหว่างการทำพิธีสงฆ์ว่าเพื่อให้ทุกคนได้มาร่วมแสดงความเคารพ
และบูชาในคุณงามความดีและความรักอมตะระหว่างขุนหลวงวิลังคะ
กับพระนางจามเทวี แม้ในที่สุดขุนหลวงวิลังคะจะไม่ประสบผลสำเร็จในการ
ได้พระนางจามเทวีมาเป็นภรรยา แล้วในที่สุดท่านได้เสียชีวิตไป แต่ท่าน
ยังสั่งให้เอาศพไปฝังในบดออยสุเทพที่หันหน้าไปเห็นเมืองหริภุญชัย เพื่อ
ให้สมกับเป็นรักที่อมตะนิรันดร์กาล ขณะที่เจ้าอาวาสวัดพระบาทสร้อย

พยายามเชื่อมโยงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของสำคัญของวัดพระบาท
สี่รอย ศาสนาพุทธ กับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองก๊ะและเมืองหริภุญชัย

สมัยพันกว่าปีที่ผ่านมา มีเมืองก๊ะกับเมืองหริภุญชัย สองเมืองนี้
เป็นเมืองสำคัญ ที่เมืองก๊ะมีพระบาทสี่รอย แม่นางจามเทวี
ได้ปลอมตัวเป็นผู้ชาย แล้วขึ้นมาสักการะ เมื่อพ่อขุนหลวง
วิลังคะทราบเรื่อง จึงส่งกำลังไปรบ ไปชิงตัวมาเป็นภรรยา
นอกจากขุนหลวงวิลังคะแล้วยังมีปู่และย่าและที่ดอยคำ ที่เป็น
บรรพบุรุษชาวลัวะ พวกเราทุกคนก็ล้วนแล้วแต่สืบเชื้อสาย
มาจากชนเผ่าลัวะ ที่นี่จึงมีการเลี้ยงดงทุกปี เมื่อก่อนนี้มีการ
เลี้ยงทุกปี มีการเลี้ยงด้วยไก่บ้าง เลี้ยงด้วยหมูบ้าง อาตมา
จึงมาคิดว่าเราควรจะมีการทำพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เพื่อ
เป็นการทำบุญหยาดน้ำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับดวงวิญญาณ
ของพ่อขุนหลวงฯ ด้วย จึงได้พบกับพ่อหลวงไพศาล และ
มีการจัดทำบุญขึ้นมา ได้ประมาณเกือบจะสิบปีมาแล้ว

ในการจัดงานไหว้สาครั้งนี้ ก็เป็นอย่างที่พวกเราได้ยินพ่อหลวง
ไพศาลได้กล่าวรายงานไปแล้ว ได้งบประมาณจากองค์การ
บริหารส่วนตำบล จากคุณงามนิจ เรืองศรี ผู้เป็นอุปาสิกา
ที่ได้สนับสนุนงบประมาณการจัดงานและทำบุญในครั้งนี้ ที่ได้ยิน
พ่อหลวงกล่าวรายงาน ปีนี้มีกิจกรรมการทำบุญ การละเล่น
ต่าง ๆ มีการจุดบั้งไฟ มีการชมมวยด้วย รวมงบประมาณกว่า
120,000 บาท แต่เห็นบอกว่าได้งบประมาณมาเพียง 60,000-
70,000 บาท

วันนี้พวกเราได้มาทำบุญเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา และได้มาทำบุญไหว้สาพ่อขุนหลวงวิลังคะ อัตตมาภพในฐานะเจ้าอาวาสวัดพระพุทธบาทสี่รอย และได้มาร่วมการไหว้สาพ่อขุนหลวงวิลังคะ ณ เมืองกะทู้นี้ พร้อมกับทางผู้ใหญ่บ้านและศรัทธาบ้านเมืองกะทู้ทุกคน ต้องขอขอบคุณพวกเราทุกท่านที่ได้เสียสละและให้เกียรติมาร่วมในการทำบุญไหว้สาพ่อขุนหลวงฯ ประจำปีนี้ (เจ้าอาวาสวัดพระบาทสี่รอย วันที่ 18 มิถุนายน 2559)

กลุ่มที่สองเป็นแขกที่ได้รับเชิญมาในงาน นับตั้งแต่เจ้าหน้าที่รัฐ อย่างนายอำเภอแม่ริม ปลัดอำเภอผู้ดูแลตำบลสะลวง นายกองค์การบริหารส่วนตำบลสะลวง ที่ได้รับเชิญให้เป็นประธานเปิดงาน เป็นผู้จุดเทียนบูชาพระรัตนตรัย เป็นผู้ถวายจุดปัจจัยแก่พระสงฆ์กับเครื่องสักการะขุนหลวงฯ บุคคลสำคัญที่มีชื่อเสียงอย่างเจ้าดวงเดือน ณ เชียงใหม่ และคนติดตามประมาณสามคน คุณงามนิจ เรืองศรี จากในเมืองเชียงใหม่ที่เป็นผู้มีบทบาทในการบริจาคเงินเพื่อสร้างสถาปัตยกรรมปั้นอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะและได้รับเชิญให้เป็นผู้จุดธูปและเทียนหน้าอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะตอนเริ่มเปิดงาน กลุ่มนักเรียนที่ยกวงดนตรีพื้นบ้านมาบรรเลงเพื่อความบันเทิงและขึ้นรายการในงาน กับกลุ่มช่างฟ้อน 10 คน จากเทศบาลตำบลหนองควาย อำเภอหางดง ที่ฟ้อนเล็บต้อนรับคณะของเจ้าดวงเดือนและคณะของนายอำเภอแม่ริม ภายหลังจากพิธีเปิดและพิธีสงฆ์ พิธีกรได้เชิญเจ้าดวงเดือนกล่าวและแสดงความรู้สึกที่ได้เข้าร่วมงานในครั้งนี้

กราบนมัสการพระคุณเจ้าทุกองค์ทุกท่านเจ้า และขอสวัสดิ
กับพี่น้องทั้งหลาย โดยเฉพาะสลาเก่าที่มาทำบุญที่นี่ ข้าเจ้า
ก็เป็นครั้งแรกที่ได้มา ก็ไม่ค่อยรู้อะไร ไม่เข้าใจว่าจารีตที่นี่
เขามีอะไรบ้าง แต่ยินดีที่เห็นศรัทธามากินมาทานกันเป็น
จำนวนมาก ก็ขอหอม (บริจาค) เล็กน้อย ขอขอบพระคุณ
ที่เชิญมา ได้มาเห็นผู้คนมากมายก็ภาคภูมิใจ ก็คิดว่าต่อไป
ที่นี่ก็จะมีคนเจริญ ต่อไปนี้ก็จะกลายเป็นที่รู้จักอย่าง
กว้างขวางของผู้คนทั้งหลาย ข้าเจ้าจึงขอให้การขอมการทาน
ของพวกเราทั้งหลาย ขอให้อยู่ในภาวะที่เหมาะสม ขอให้
เป็นประโยชน์ ให้สมกับที่พวกเรานับถือศาสนาพุทธ ข้าเจ้า
ก็เพิ่งมาครั้งแรก ไม่ค่อยรู้เรื่องเท่าไร แต่ก็มีความยินดีที่ได้
มาร่วมกินร่วมทานด้วย (เจ้าดวงเดือน ณ เชียงใหม่ 18 มิถุนายน
2559)

กลุ่มสุดท้ายเป็นกลุ่มชาวบ้าน ทั้งจากในหมู่บ้านและต่างถิ่น
แม้หมู่บ้านเมืองก็จะไม่ใช่หมู่บ้านใหญ่ คือมีเพียงประมาณ 40 หลังคาเรือน
จำนวนประชากรประมาณ 1,000 กว่าคนเท่านั้น และส่วนใหญ่ของคนรุ่นใหม่
ออกไปเรียนและทำงานในเมือง แต่ในวันสำคัญดังกล่าว มีชาวบ้านเข้ามา
ร่วมงานนับพันคน ซึ่งเป็นการยากสำหรับผู้วิจัยที่จะแยกได้ว่าใครเป็นคน
ในหมู่บ้านและใครเป็นคนที่มาจากต่างหมู่บ้าน ชาวบ้านเหล่านี้ทยอยเข้ามา
ในงานด้วยการซื้อชุดรูปเทียนและดอกไม้ที่วางขายที่ปากทางเข้าในงาน
แล้วนำมาสักการะรูปปั้นขุนหลวงฯ จากนั้นจึงแยกย้ายกันไปหาที่นั่งตาม
เต็นท์ที่จัดให้ เพื่อร่วมพิธีและรับพระหว่างพิธีสงฆ์

ประมาณเวลาเกือบ 11 นาฬิกา เริ่มเห็นมีรถกระบะและรถตู้ทยอยขนลำไม้ไผ่รวกขนาดยาวประมาณ 8-10 เมตรที่ทำเป็นบั้งไฟเข้ามาถึงหน้างาน จากการสังเกต รถแต่ละคันขนบั้งไฟมาเป็นคู่ บางคันติดป้ายชื่อเทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล กับชื่อวัด ทั้งในพื้นที่อำเภอแม่วิมและอำเภอใกล้เคียง ในรถกระบะบางคันที่บรรทุกบั้งไฟมานั้นมีสามเณร 3-4 รูปนั่งมาด้วย อย่างไรก็ตาม บั้งไฟทั้งหมดที่นำเข้ามา ประมาณสิบกว่าถึงยี่สิบคู่ ถูกนำไปยังสถานที่จุดในกลางทุ่งนาที่อยู่ด้านท้ายวัด

รูปถ่าย 31 รถกระบะบรรทุกบั้งไฟจากหมู่บ้านอื่น
เข้ามาร่วมจุดในงาน

คณะขอ “มนต์เสียงขอ” เป็นอีกส่วนหนึ่งของงานบ้านเชิงที่ได้รับเชิญให้มาร่วมสร้างสีสันแก่งานในวันนี้ การขอบนเวทีที่สร้างขึ้นเฉพาะสำหรับคณะช่างขอ เริ่มขึ้นเวลาประมาณ 11 นาฬิกา ด้วยการแนะนำตัวของช่างขอชายกับหญิง ว่าเป็นคนช่างขอที่มาจากอำเภอเชียงดาว เนื้อหาการขอเริ่มจากการทักทายผู้ชม การแนะนำตัวเอง และการวันทาพ่อขุนหลวงวิลังคะ เป็นหลัก เน้นย้ำหลายครั้งว่าขุนหลวงวิลังคะเป็นกษัตริย์องค์ที่ 13 ของเมืองระมิงค์นคร เมืองของชาวลัวะ แม้ว่าลูกหลานได้สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนก็ยังเป็นลูกหลานของชาวลัวะ วันนี้จึงเป็นวันที่พวกเราทั้งหลายได้มาไหว้สาในบารมีของขุนหลวงวิลังคะ อย่างไรก็ตาม จากการสังเกต พบว่าผู้ฟังหรือกลุ่มคนที่สนใจส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้หญิงสูงอายุ ทั้งที่มาจากบ้านเมืองกะและหมู่บ้านใกล้เคียง พวกเขารับกล่องอาหารที่แจกในวัด แล้วนำมานั่งกินในเต็นท์ที่ตั้งไว้หน้าเวทีขอ กินอาหารกลางวันไปฟังการขอไป ด้วยสีหน้าที่ยิ้มแย้ม

เนื่องจากติดภารกิจอย่างอื่นในภาคบ่าย ผู้วิจัยจึงต้องออกจากหมู่บ้านในเวลาเกือบบ่ายโมง แต่ระหว่างขับรถออกจากหมู่บ้าน เริ่มเห็นการตั้งเวทีร้องและเวทีมวย พร้อมกับเครื่องเสียง ที่กลางทุ่งนาด้านท้ายของอนุสาวรีย์และหอผีขุนหลวงวิลังคะ นอกจากร้านค้าที่ตั้งสองข้างถนนกับผู้คน que เดินทางขวักไขว่จนทำให้ถนนคับแคบแล้ว รถยนต์ที่คนภายนอกขับมาจอดสองข้างทางกับหน้าบ้านแต่ละหลัง ยังทำให้การจราจรติดขัดอย่างมาก จนเจ้าหน้าที่จราจรขององค์การบริหารส่วนตำบลสะลงที่มีอยู่เพียงสองถึงสามคนต้องทำงานอย่างหนักในการโบกรถยนต์

สำหรับผู้วิจัยแล้ว การจัดงานประเพณีเลี้ยงไหว้สาพ่อขุนหลวงวิลังคะดังกล่าว เป็นกิจกรรมสำคัญในรอบปีที่มีความหมายอย่างน้อยสองประการด้วยกัน ประการแรก เป็นการเฉลิมฉลองเพื่อตอกย้ำความทรงจำเกี่ยวกับ

ความสำคัญของชุมชนหลวงวิลังคะแก่ผู้คนที่มีมาร่วมงาน ไม่ว่าจะเป็นคนในหมู่บ้านเมืองกะหรือคนจากภายนอกก็ตาม ทุกคนที่มีมาร่วมงานล้วนแล้วแต่รับรู้และเข้าใจว่างานในวันนี้จัดขึ้นเพื่อเป็นการสักการะชุมชนหลวงวิลังคะ ยิ่งเมื่อได้เข้ามา่วมในงานแล้วได้ยินเนื้อหาและเห็นกิจกรรมต่างๆ ที่ล้วนแล้วแต่เชื่อมโยงถึงความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนหลวงวิลังคะด้วยแล้วยิ่งทำให้ความทรงจำเกี่ยวกับชุมชนหลวงวิลังคะถูกผลิตซ้ำหรือตอกย้ำมากขึ้นไปอีก ซึ่งไม่ต่างจากการถวายบังคมอนุสาวรีย์พระบรมรูปทรงม้าสมเด็จพระปิยมหาราชที่เจ้าหน้าที่รัฐและนักเรียนเข้าร่วมในทุกวันที่ 23 ตุลาคม หรือการเข้าร่วมงานเวียนเทียนในทุกวันวิสาขบูชาของปี เป็นต้น

ประการถัดมา การจัดงานเลี้ยงไหว้สาพ่อขุนหลวงวิลังคะ เป็นโอกาสสำคัญในรอบปีที่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ทั้งที่เป็นอนุสาวรีย์ชุมชนหลวงวิลังคะที่มีสถูปครอบอยู่ กับหอผีที่อยู่ด้านหลังของอนุสาวรีย์ กลายเป็นพื้นที่สามัญที่ผู้คนกลุ่มต่างๆ สามารถเข้าถึงและมีกิจกรรมร่วมกัน นับตั้งแต่กิจกรรมบวงสรวงด้วยหมูที่ทำตั้งแต่เช้ามืด การเข้าร่วมพิธีสงฆ์ รวมถึงงานบันเทิงและธุรกิจขายสินค้าต่างๆ ที่มีต่อไปจนถึงในภาคกลางคืน ผู้วิจัยได้เคยเข้าไปในวันธรรมดา พบว่าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวนี้ไม่มีผู้คนเข้าไปสักการะหรือเดินเล่น โดยเฉพาะชาวบ้านเมืองกะ ส่วนนักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือนจากภายนอกนั้นก็แทบจะไม่มีเลย แต่ในวันงานเลี้ยงไหว้สาชุมชนหลวงวิลังคะดังกล่าว ผู้คนทั้งจากในหมู่บ้านและข้างนอกต่างหลั่งไหลกันมาประมาณเกือบเป็นพันคนได้

งานบวงสรวงเจ้าพ่อประตู่ผา

งานประจำปีที่เป็นการบวงสรวงเจ้าพ่อประตู่ผา ที่บริเวณศาลเจ้าพ่อประตู่ผา ซึ่งเป็นเขตรอยต่อระหว่างอำเภอแม่เมากับอำเภองาว จังหวัดลำปาง จัดขึ้นหลังวันสงกรานต์ โดยปีนี้จัดเมื่อวันที่ 23 เมษายน 2559¹³ ในวันดังกล่าว ผู้เก็บข้อมูลออกเดินทางไปยังจุดหมายตั้งแต่เช้าตรู่ จากการสังเกตสองข้างทางของถนนเส้นลำปาง-งาว ตั้งแต่ก่อนถึงศาลเจ้าพ่อประตู่ผาประมาณ 1 กิโลเมตร เนืองแน่นไปด้วยรถรา ต่างจอดเรียงรายเต็มสองข้างถนน แม้จะมีการจัดพื้นที่จอดรถขนาดใหญ่ให้กับผู้คนที่เข้าร่วมงาน แต่ดูเหมือนว่าจะไม่เพียงพอสำหรับทุกคนที่มาจากทั้งในท้องถิ่นและต่างถิ่น นั่นคือคนเข้าร่วมที่มาจากทั้งจังหวัดลำปาง พะเยา เชียงราย แพร่ และอื่น ๆ ผู้เก็บข้อมูลเดินทางมาถึงที่ประตู่ผาตั้งแต่ช่วงเวลาประมาณ 8 นาฬิกา ก็แทบจะหาที่จอดรถไม่ได้ แต่โชคดีที่ด้านในยังคงมีพื้นที่ว่างสำหรับการจอดรถอยู่บ้าง

ภายในพื้นที่บริเวณศาลเจ้าพ่อประตู่ผา คราคร่ำไปด้วยผู้คน ส่วนใหญ่เป็นม้าขี่หรือคนทรงเจ้า พื้นที่สำหรับเหล่าม้าขี่ ถูกแยกไว้อย่างชัดเจน แยกออกจากพื้นที่ประกอบพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าพ่อประตู่ผา บริเวณอาคารศาลเจ้าพ่อประตู่ผา ซึ่งมีกลุ่มทหารเป็นผู้กำกับดูแลอยู่อย่างเข้มงวด ที่ศาลเจ้าพ่อประตู่ผา มีการจัดโต๊ะวางของบวงสรวง ประกอบไปด้วย หมูทั้งตัว เครื่องเซ่นไหว้ ยาสูบ กล้วย ขนมต่าง ๆ มีเพียงทหารและผู้ที่ทำพิธีที่สามารถขึ้นไปบนศาลได้ โต๊ะบวงสรวงเครื่องเซ่นไหว้ของกลุ่มม้าขี่กับของทหารมีการแยกออกจากกันอย่างชัดเจน กล่าวคือของทหารอยู่ที่ศาลเจ้าพ่อ

¹³ บันทึกการเก็บข้อมูลภาคสนามในวันดังกล่าว ได้รับความอนุเคราะห์จากนางสาวชิตชนก ถิ่นทิพย์ นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรชาติพันธุ์สัมพันธและการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ประตู่ผา ส่วนของกลุ่มม้าขี่ถูกจัดให้อยู่หน้าลานอเนกประสงค์ ซึ่งอยู่ห่างออกมาจากตัวศาลเจ้า

จนกระทั่งได้ฤกษ์เวลา ประมาณ 9 นาฬิกา จึงเริ่มต้นด้วยการเดินขบวนของเหล่าทหารและชาวบ้านจากชุมชนใกล้เคียงที่ทหารเป็นผู้จัดตั้งแถวเรียงเอาไว้แล้วตั้งแต่ต้น หัวขบวนเป็นเครื่องบวงสรวง มีทหารแต่งกายย้อนยุคแบบนักรบในอดีต ถือตุงและอาวุธครบมือ ต่อมาเป็นขบวนของกลุ่มชาติพันธุ์เมี่ยน กะเหรี่ยงและขมุในหมู่บ้านจุมปูยกับบ้านหวด ปิดท้ายด้วยขบวนแห่ช้างผ้าของชุมชนในอำเภอแม่เมาะ มีการประกาศว่าเป็นเครื่องบวงสรวงของชาวบ้านแม่เมาะให้แก่เจ้าพ่อประตู่ผา ซึ่งเป็นพิธีกรรมท้องถิ่นในชุมชนแม่เมาะ

เมื่อขบวนเข้ามาสู่บริเวณหน้าศาลเจ้าพ่อประตู่ผา ได้เริ่มมีการแสดงถวายต่อหน้าศาลและเจ้าภาพในพิธี ที่เป็นทหารและข้าราชการระดับจังหวัด โดยจัดที่นั่งอยู่ด้านหน้าศาล หันหน้าออกมาทางถนน การแสดงเริ่มด้วยการตบมะผาบของทหารเกณฑ์ที่เป็นกองพันจากค่ายประตู่ผา ต่อมาก็เป็นการแสดงฟ้อนดาบ และฟ้อนไฟของทหารที่สวมชุดนักรบดุสงศักดิ์กว่าคนที่ตบมะผาบ เป็นการแสดงที่ทำให้เห็นถึงความน่าเกรงขามของทหาร ระหว่างการแสดง มีพิธีกรคอยอธิบายถึงรายละเอียดของการแสดง ด้วยเนื้อหาที่พยายามเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับประวัติและความกล้าหาญของเจ้าพ่อประตู่ผา กับการเป็นชายชาติทหารผู้รักชาติ ความจงรักภักดี และการแสดงอัตลักษณ์ความเป็นไทยล้านนา หลังจากนั้นเป็นการแสดงของกลุ่มชาติพันธุ์เมี่ยน นั่นคือการฟ้อนภาค

ก่อนหน้าที่จะมาดูการเดินขบวนและการแสดงด้านหน้าศาลเจ้าประตู่ผา ผู้เก็บข้อมูลได้เดินไปที่ลานพิธีของม้าขี่ที่อยู่ด้านหลังของตัวอาคารศาลเจ้าประตู่ผา การสวดในตอนเช้าได้สิ้นสุดลงแล้ว ก่อนที่เจ้าจะลงหรือ

เข้ามายังร่างทรง ร่างทรงบางคนมีอาการอาเจียน น้ำตาไหล ตาแดง และ
นั่งเจิบ แต่หลังจากที่ดูขบวนและพิธีกรรมด้านหน้าจบลง แล้วเดินกลับมา
ก็พบว่าม้าขี่ส่วนใหญ่ เริ่มเข้ามาร่ำรำในลานที่ปูเสื่อไว้ พร้อมกับดนตรี
ที่บรรเลงให้แก่คนทรงต่าง ๆ

เจ้าที่มาเข้าร่างของม้าขี้นั้นมีใช่เพียงเจ้าพ่อประตู่ผา แต่มีเจ้าอื่น ๆ
อีกมากมาย เมื่อเจ้าเข้าประทับบนร่างทรงหรือม้าขี่แล้ว ม้าขี่จะมีอาการสงบ
ดุจช้าง ผู้ติดตามจะมีหน้าที่คอยช่วยม้าขี่ในการแต่งตัว การใส่ผ้าถุงที่ส่วนใหญ่
เป็นลายตาราง ยาวถึงข้อเท้า มัดพันชายบางส่วนห้อยคอ ใส่เสื้อที่สวยงาม
โพกหัวและเสียบด้วยดอกไม้ ม้าขี่บางคนจะสูบยาสูบมวนขนาดใหญ่ หรือ
ไม้กั้ทัดหูเอาไว้ บ้างก็เคี้ยวหมากไปด้วย

ขณะที่ม้าขี่ร่ำรำอยู่ในลาน ลูกศิษย์ลูกหาก็กับทั้งคนที่ศรัทธา ต่างปูเสื่อ
นั่งรอกันเป็นกลุ่ม กระจายกันเต็มบริเวณพื้นที่ประตู่ผา ต่างแหวะเวียนเข้ามา
ทักทายม้าขี่ที่ตนรู้จัก ซึ่งร่ำอยู่ในลาน มีการรินเหล้า (เหล้าแดง) ให้แก่ม้าขี่
และตนเอง โดยใช้ขันเงินขนาดเล็ก แล้วเดินกลับมาที่เสื่อของผู้ติดตาม
และดื่มเหล้า พูดคุยทักทายอย่างเป็นกันเอง แล้วกลับเข้าไปรำในลานต่อ
เหตุการณ์จะย้อนไปย้อนมาแบบนี้ตลอด

เท่าที่สังเกต ลานที่ใช้รำกันนั้นมีอยู่ 4 ลานด้วยกัน ลานแรกเป็นลาน
ภายในอาคารด้านหน้า (อาคารอเนกประสงค์) ซึ่งเป็นลานที่วางเครื่องเช่น
ให้กับเจ้า และด้านหน้าอาคารมีการทำซุ้มเพื่อเซ่นไหว้เอาไว้ ลานนี้มีม้าขี่
มากเป็นพิเศษ เป็นลานขนาดใหญ่มาก ขนาดเต็มที่ใหญ่สองเต็นท์ บางที
ม้าขี่ต้องรำเบียดกัน เพราะมีเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นม้าขี่ข้ามเพศ
และอายุยังไม่มากนัก ลานที่สอง เป็นลานไม่ใหญ่มาก อยู่ด้านหน้าของ
ทางเข้าถ้าจะเรน้อย ลานที่สาม เป็นลานหน้าศาล ด้านหลังศาลเจ้าพ่อ
ประตู่ผา พื้นที่ไม่กว้างนัก เพราะส่วนใหญ่เป็นที่ตั้งของศาลพระภูมิ กลายเป็น

ลานย่อย ๆ ให้เหล่าม้าขี่ได้พูดคุยและนั่งพัก และลานที่สี่ ก็คือลานด้านในสุด เป็นลานที่ใหญ่รองลงมาจากลานแรกที่อยู่ด้านหน้า (อาคารอเนกประสงค์)

ม้าขี่แต่ละคนจะแวะเวียน เดินไปเดินมาระหว่างลานต่าง ๆ เสมือนเป็นงานพบปะของบรรดาม้าขี่ทั้งหลายที่มาร่วมงานนี้ พอจะสังเกตได้ว่า ม้าขี่คนไหนเป็นที่เคารพนับถือและรู้จักมาก โดยดูจากการที่มีม้าขี่คนอื่น ๆ เข้ามาทักทายอย่างนอบน้อม แตกต่างจากม้าขี่บางคนที่แทบจะไม่มีใครเข้ามาพูดคุยด้วย

โดยภาพรวม ม้าขี่มีอายุประมาณ 40 ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่ คือประมาณ 7 ใน 10 เป็นผู้หญิง ส่วนอีกประมาณ 3 คนที่เหลือเป็นผู้ชาย ส่วนกลุ่มที่มีช่วงอายุประมาณ 20-30 มักจะเป็นผู้ชาย หรือผู้ชายข้ามเพศ แทบจะไม่มีผู้หญิงในกลุ่มอายุนี้นี้

ดูเหมือนเต็นท์ศูนย์รวมใหญ่เป็นเต็นท์ที่อยู่ตรงลานอาคารอเนกประสงค์ด้านหน้า เพราะเป็นพื้นที่ ที่มีเสา ผูกผ้า ตอนที่เรากำลังลงม้าขึ้นนั้น ม้าขี่จะดึงเชือกแล้วเอนตัวไปรอบ ๆ เสาไม้ไผ่ จากนั้นบุคลิกก็จะเปลี่ยนไปเป็นคนละคน ระหว่างนั้นมีผู้ติดตามยืนอยู่ข้าง ๆ เพื่อช่วยแต่งตัวให้ พอถึงช่วงเที่ยง ที่เต็นท์นี้มีการจัดสำหรับอาหารให้กับเจ้า โดยม้าขี่ถือซีไม้ไผ่เสียบปลายด้วยเทียนไข เดินวนรอบสำหรับอาหารที่มีทั้งเหล้าขาว ไก่ต้ม ลาบและข้าว ซึ่งได้ทราบว่าเป็นพิธีเพื่อให้ผีหรือเจ้าที่กินข้าวจากลารับเหล้านั้น จากนั้นเหล่าม้าขี่ ก็แยกย้ายไปทานอาหารเที่ยง วงดนตรีก็พักในช่วงนี้ด้วย

รูปถ่าย 32 การรำของกลุ่มม้ายี่ ที่บริเวณศาลเจ้าพ่อประตู่ผา จังหวัดลำปาง
(ถ่ายโดยชิตชนก ถิ่นทิพย์)

การรำในภาคบ้ายี่ได้เริ่มขึ้นอีกไม่นานหลังจากนั้น เริ่มด้วยการรำในลานต่างๆ ต่อ จนกระทั่งประมาณบ้ายี่สามกว่าหรือเกือบบ้ายี่สี่โมง บริเวณลานอเนกประสงค์จะมีม้ายี่บางองค์เริ่มรำดาบ ร่ายรำสักครู่ ก็เข้าไปในอาคาร จากนั้นเหล่าม้ายี่ก็เริ่มทำการเก็บข้าวของ แล้วแยกย้ายกันไปเป็นอันเสร็จพิธีและงานชุมนุมม้ายี่ในวันนั้น

บรรยากาศโดยรอบบริเวณของงานนี้ มีการจัดสัดส่วนการจัดงานค่อนข้างชัดเจน นั่นคือบริเวณศาลเจ้าพ่อประตู่ผาที่ทหารดูแลอยู่นั้นมีการโยงสายสัญญาณมาด้านหน้า แล้วรองรับด้วยโถงมังกร ซึ่งมีความหมายว่าเป็นการสงวนน้ำเจ้าพ่อประตู่ผา ส่วนด้านข้างของศาล เป็นซุ้มอำนวยการมีทหารที่ใส่ชุดเครื่องแบบประจำ คอยดูแลความเรียบร้อยและให้บริการอยู่ ถัดออกไปก็เป็นซุ้มการแสดงที่มีการหมุนเวียนกันอยู่ตลอดทั้งวัน นับตั้งแต่

การแสดงตีกอล์ฟ การรำของชาวบ้านจากชุมชนต่างๆ และการขอของช่างขอ สำหรับบริเวณลานว่างตรงกลาง เป็นพื้นที่ขายสินค้าของแม่ค้าที่ปกติขายประจำอยู่ที่นี้ และแม่ค้าขายสินค้าที่มาเฉพาะงานวันนี้ ซึ่งดูแล้วเหมือนงานกาชาดผสมงานวัด นอกจากนั้นแล้วมีลานมวยที่มีป้ายเขียนชัดเจนว่าเป็นมวยถวายให้เจ้าพ่อประตู่ผา มีการจัดชมมวยในช่วงบ่าย มีการพนันมวยด้วย ส่วนด้านหลังของศาลเจ้าพ่อประตู่ผานั้นเป็นเต็นท์ให้ทาน มีอาหารแจกฟรี กับมีอาหารและน้ำที่ชาวบ้านเอามาขาย

สำหรับปีนี้ นอกจากงานบวงสรวงเจ้าพ่อประตู่ผาแล้วยังมีงานตลาดต้องชมกับกาตประตู่ผา เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่นบริเวณประตู่ผา มีการแสดงของกลุ่มชาติพันธุ์เมี่ยน และการแสดงของวงดนตรีร่วมสมัยตลอดทั้งวัน ถึงแม้กิจกรรมเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นกิจกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นและไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมในการบวงสรวงเจ้าพ่อประตู่ผา แต่พิธีกรที่ทำหน้าที่ประกาศก็ได้พยายามเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสำคัญของแต่ละกิจกรรมว่าเพื่อเป็นการสักการะเจ้าพ่อประตู่ผา

กล่าวโดยสรุป พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นที่เฉพาะที่แตกต่างกับพื้นที่สามัญหรือพื้นที่ทั่วไป พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นทั้งพื้นที่ในทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวข้องโดยตรงกับความเชื่อและศาสนาของผู้คน อาจเป็นพื้นที่ในธรรมชาติหรือพื้นที่ที่มนุษย์สร้างขึ้นก็ได้ แต่ถูกเชื่อมโยงให้สัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นพื้นที่ที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับผู้คนในสังคม ดังนั้น พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นพื้นที่ของการประกอบพิธีกรรม เป็นพื้นที่เฉพาะสำหรับกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับการทำพิธีกรรม โดยผู้คนทั่วไปอาจเข้าไปในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เฉพาะในบางโอกาสหรือความจำเป็นเท่านั้น ดังกรณีของพื้นที่หอดูสุริยุปราคาหรือพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นในล้านนากำหนดให้เป็นพื้นที่ทำพิธีกรรม มีการตั้งหอดู

และอัญเชิญดวงวิญญาณขององค์เทพารักษ์ที่ท้องถิ่นนับถือมาสถิตอยู่ที่นั่น เพื่อรับการสักการะและขอให้อภัยประทานความอุดมสมบูรณ์ ช่วยปกป้องคุ้มครองผู้คน สัตว์เลี้ยงและพืชพรรณ ดังกรณีของขุนหลวงวิลังคะ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อขอมือเหล็กและเจ้าหลวงเมืองลำ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าการเปลี่ยนจากหอผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ ทำให้ความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ลดความศักดิ์สิทธิ์ลงไป กลายเป็นพื้นที่สาธารณะที่ดูไม่น่าขลัง ทุกคนสามารถเข้าถึง กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่คนในชุมชนอยากให้นักภายนอกมาเยือนและเรียนรู้ ยิ่งในโอกาสที่มีการจัดงานบวงสรวงและสมโภชด้วยแล้ว ความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แทบจะไม่ได้ใช้ในการรับรู้และความเข้าใจของผู้คนที่เข้ามาร่วมงานอีกต่อไป

การจัดสมโภชเป็นกิจกรรมที่สำคัญในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เดิมที่เป็นพิธีกรรมบวงสรวงหรือเซ่นไหว้องค์เทพารักษ์ของท้องถิ่น มีกฎเกณฑ์ของชุมชนคือ “คนในห้ามออก คนนอกห้ามเข้า” ในระหว่างการทำพิธีกรรมหรือในวันงาน ความหมายในทางสังคมอย่างหนึ่งของพิธีกรรมแต่เดิมคือการจัดขึ้นเพื่อรำลึกถึงคุณงามความดีหรือความยิ่งใหญ่ขององค์เทพารักษ์ในฐานะที่เป็นบรรพบุรุษของท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อให้ลูกหลานที่เป็นคนรุ่นปัจจุบันเกิดการซึมซับและมีความภาคภูมิใจ หากแต่เมื่อเปลี่ยนจากพิธีกรรมเพื่อเลี้ยงผีเมืองหรืออารักษ์มาเป็นงานสมโภชอนุสาวรีย์แทนกับทั้งมีการเพิ่มพิธีสงฆ์ตามแบบศาสนาพุทธ และมีกิจกรรมบันเทิงอย่างอื่นเข้ามาแทรกด้วยแล้ว จุดสนใจหรือความเข้าใจของผู้คนที่เข้ามาร่วมงานไม่ว่าจะเป็นคนในชุมชนหรือคนภายนอก จะรับรู้หรือให้ความสำคัญกับพิธีสงฆ์และงานบันเทิงมากกว่าพิธีบวงสรวงองค์เทพารักษ์ที่มีมาแต่เดิมยิ่งเป็นงานบวงสรวงในกรณีของเจ้าพ่อประทุมผาด้วยแล้ว ดูจะกลายเป็นงานนัดพบและการมีพื้นที่แสดงออกในทางสังคมของกลุ่มมาขึ้นมากกว่า

ความสำคัญของเจ้าพ่อข้อมือเหล็กหรือเจ้าพ่อประตู่ผา เพราะพิธีกรรมหลักและสถานที่สำคัญของงานถูกควบคุมอย่างเข้มงวดโดยทหาร

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าความทรงจำทางสังคมเกี่ยวกับองค์เทพารักษ์ผ่านพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และงานสมโภชในปัจจุบันจะลดความสำคัญลงไปอย่างมากในบริบทที่มีการสร้างเป็นศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ กับในบริบทที่ผู้นำพิธีกรรมแบบดั้งเดิมถูกลดบทบาทลงไป แต่ผู้นำทางการเมืองขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภายนอกกลับเข้ามามีบทบาทในการวางแผนและจัดกิจกรรมมากขึ้น เพราะรูปแบบและเนื้อหาของกิจกรรมเหล่านั้นมักจะทำให้ความสำคัญกับการดึงดูดผู้คนจากภายนอกชุมชนเข้ามาท่องเที่ยวเกี่ยวกับการหารายได้เข้าท้องถิ่นมากกว่าความขลังหรือความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมและองค์เทพารักษ์

บทสรุปและวิเคราะห์

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ข้อแรก เพื่อศึกษาประวัติของเทพารักษ์ที่ชาวบ้านนับถือและมีการปรับเปลี่ยนจากหอยผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและรูปปั้นที่เป็นอนุสาวรีย์ ข้อที่สอง เพื่อศึกษาพัฒนาการและบริบทในการสร้างรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ของชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนา และข้อสุดท้าย เพื่อศึกษาผลที่เกิดตามมาจากการสร้างรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ของคนในท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ ผลจากการเก็บข้อมูลสื่อองค์เทพารักษ์ที่มีการเปลี่ยนจากหอยผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์จำนวนสื่อ คือขุนหลวงวิลังคะ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อขอมือเหล็กและเจ้าหลวงเมืองลำใน 13 ชุมชนของจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง เชียงราย พะเยาและน่าน พบว่าพัฒนาการของการเปลี่ยนจากหอยผีมาเป็นรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์สัมพันธ์กับการเกิดขึ้นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและบริบทของการพัฒนาและการท่องเที่ยวที่ชุมชนเปิดสู่โลกภายนอกมากขึ้น ทั้งนี้ ผลที่เกิดตามมาจากการเปลี่ยนเป็นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ ในด้านหนึ่งนั้นทำให้ผู้คนในชุมชนสามารถสัมผัสและเข้าถึงองค์เทพารักษ์ได้ง่ายขึ้น กลายเป็นที่รับรู้ของผู้คนภายนอกชุมชนมากขึ้น

และก่อให้เกิดรายได้แก่ท้องถิ่นมากขึ้น แต่ในอีกด้านหนึ่งกลับลดทอนความศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญของพื้นที่และองค์เทพารักษ์ลงไป

สังคมล้านนาประกอบด้วยผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรม แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มวัฒนธรรมในล้านนามีความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเทพารักษ์ที่แตกต่างกันไป แต่ก็ได้รับอิทธิพลซึ่งกันและกันด้วย เนื่องด้วยมีการอยู่ร่วมกันมายาวนาน ในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ ไทยวนและไทลื้อที่ทำการศึกษานี้ พบว่าชาวลัวะกับไทยวนมี “ม้าขี่” หรือคนทรงเจ้าเป็นร่างทรงที่ผีหรือเทพารักษ์แต่ละองค์มาลง หรือดวงวิญญาณขององค์เทพารักษ์เข้ามาสู่ร่างทรง ซึ่งเป็นตัวกลางเพื่อสื่อสารกับผู้คน ขณะที่ชาวไทลื้อไม่มีม้าขี่ แต่ใช้ข้าวเจ้าหรือหมอเมืองเป็นผู้ประกอบพิธีหลัก ดวงวิญญาณขององค์เทพารักษ์ไม่ได้เข้าสู่ร่างของข้าวจ้า

แม้จะมีคำกล่าวของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อว่า เจ้าเมืองตายแล้วกลายเป็นเสือเมือง แต่ในความเป็นจริงแล้ว เสือเมืองอาจมิได้เป็นเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินเสมอไป แต่อาจเป็นนักรบผู้เก่งกล้าสามารถ เป็นผู้ที่เคยมีบทบาทในการสร้างคุณงามความดีแก่ท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ บางรายอาจเป็นผู้นำที่สามารถบอกได้ว่ามีชีวิตอยู่ในช่วงหรือยุคไหน แต่บางรายอาจไม่สามารถระบุลงไปได้อย่างชัดเจน แต่เป็นเพียงตำนานที่มีการเล่าต่อ ๆ กันมาหรือบันทึกเอาไว้ในยุคหลังนี้เท่านั้น ประการสำคัญคือมีการอัญเชิญดวงวิญญาณมาปกป้องรักษาชุมชนหรือเมือง เทพารักษ์บางองค์อาจเป็นผู้ล่องลับที่ดุร้ายห้าวหาญเมื่อตอนมีชีวิตอยู่ แต่ภายหลังเสียชีวิตแล้ววิญญาณยังมารบกวนชาวบ้าน จึงต้องอัญเชิญมาเป็นเสือเมือง เพื่อปกป้องรักษาชุมชนหรือเมือง ชาวบ้านใช้คำเรียกว่า “ผีเมือง” หรือ “เสือบ้าน” กับคำว่า “อารักษ์” หรือ “อาฮัก” ในสำเนียงล้านนา ขณะที่

นักวิชาการอย่างฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527) ใช้คำว่า “ผีเจ้านาย” แต่ในงานศึกษานี้ใช้คำว่า “เทพารักษ์” ในความหมายที่ว่าองค์ต่างๆ ที่ศึกษาในครั้งนี้เป็นเทพยดาที่อยู่ในตำนานของท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งชาวบ้านได้อัญเชิญมาเป็นอารักษ์หรือผู้ปกปักรักษาชุมชนหรือเมื่อนั้นคือ ขุนหลวงวิลังคะ เจ้าหลวงคำแดง เจ้าพ่อข้อมือเหล็กและเจ้าหลวงเมืองล้า

เทพารักษ์แต่ละองค์ที่ศึกษาอาจมีตำนานและชื่อเรียกที่แตกต่างกันไป เช่น เจ้าหลวงคำแดง พบว่ามีชื่อเรียกอื่นเป็น พญาคำแดง เจ้าพ่อคำแดง สุวรรณคำแดง ท้าวคำแดง ฯลฯ ซึ่งอาจเป็นองค์เดียวกัน หรือต่างองค์กัน เพียงแต่ชื่อคล้อยจองกัน ก็เป็นไปได้ หรือกรณีเจ้าพ่อข้อมือเหล็ก บางที่เรียกว่า เจ้าพ่อประตู่ผา พญาข้อมือเหล็ก พญามือเหล็ก เป็นต้น ที่มีตำนานอย่างน้อยห้าสำนวนที่แตกต่างกันเกี่ยวกับบ้านเกิดหรือที่มา นั่นคือ เป็นคนที่บ้านร้องดำ อำเภองาว เป็นคนกำแพงเพชร เป็นคนจังหวัดตาก เป็นคนจังหวัดพิษณุโลก หรือแม้แต่อยุธยา เป็นต้น หรือกรณีเจ้าหลวงเมืองล้า ที่เป็นตำแหน่งเจ้าเมืองมากกว่าชื่อของตัวบุคคล

ความเชื่อของคนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ต่อเทพารักษ์ดังกล่าว นอกจากการเป็นที่พึ่งทางด้านจิตใจในชีวิตประจำวันแล้ว ยังมีการแสดงออกผ่านพิธีกรรมสำคัญในรอบปีหรือสามปีด้วย ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับบริบทหรือสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ในบริบทของการเพาะปลูกพืชเพื่อยังชีพอย่างข้าวนา ชาวไทลื้อจะเลี้ยงผีเสื้อเมืองหรือเลี้ยงดงในรอบทุกสามปีสี่รวงข้าว (หลังการเก็บเกี่ยวข้าวนาในปีที่สี่ แต่ยังอยู่ในรอบสามปีปฏิทิน) หรือกลุ่มคนไทยวนเลี้ยงผีเมืองช่วงหลังสงกรานต์หรือปีใหม่เมือง ขณะที่ชาวลัวะในพื้นที่ตำบลบ่อหลวงในปัจจุบัน เลือกจัดกิจกรรมสมโภชอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะทุกวันที่ 25

กุมภาพันธ์ เพราะเป็นวันที่มีการอัญเชิญรูปปั้นขุนหลวงเข้าสู่ชุมชนเพื่อตั้งเป็นอนุสาวรีย์ พิธีกรรมดังกล่าว เป็นกลไกในเชิงสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ยึดโยงหรือเกาะเกี่ยวสมาชิกของชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์เข้าด้วยกัน เป็นปฏิบัติการทางวัฒนธรรมในการตอกย้ำและผลิตซ้ำความเชื่อและความสำคัญของเทพารักษ์แต่ละองค์ที่มีต่อผู้คนในชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ จากรุ่นสู่รุ่น หากแต่ความเข้าใจของผู้คนที่มีต่อเทพารักษ์ โดยเฉพาะรูปร่างหน้าตาของแต่ละองค์นั้นเป็นสิ่งที่อยู่ในจินตนาการของแต่ละคน เป็นลักษณะนามธรรมมากกว่ารูปธรรม

รูปธรรมของเทพารักษ์แต่ละองค์ถูกทำให้มีความชัดเจนและสามารถสัมผัสได้ด้วยการสร้างเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและรูปปั้นอนุสาวรีย์ ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมาเอง กลุ่มคนในท้องถิ่นที่มีบทบาทในการทำให้เกิดรูปปั้นศาลเจ้าและอนุสาวรีย์คือกลุ่มม้าขี่ ผู้นำพิธีกรรมพระสงฆ์และผู้นำทางการ โดยเฉพาะผู้นำขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในยุคปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ด้วยเพราะมีอำนาจในการคิดและตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการพัฒนาทางด้านวัฒนธรรมและการจัดสรรงบประมาณแก่ท้องถิ่น นอกจากนั้นแล้วความนิยมในการสร้างรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ยังสัมพันธ์กับบริบทของการท่องเที่ยวที่ผู้นำท้องถิ่นต้องการค้นหาอัตลักษณ์ของตนเองเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ในขณะที่นักท่องเที่ยวเองก็อยากบริโภคความเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่นหรือกลุ่มชาติพันธุ์ด้วย

ผลของการเปลี่ยนจากหอยผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ทำให้องค์เทพารักษ์ที่เคยเป็นเพียงนามธรรมอยู่แต่ในจินตนาการของผู้คนกลายมาเป็นรูปธรรมที่มีตัวตน สามารถสัมผัสได้ด้วยสายตาและการจับต้องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของหอยผีที่ในอดีตมีเพียงผู้นำพิธีกรรมและผู้ที่เกี่ยวข้อง

เท่านั้นที่เข้าถึง ได้กลายมาเป็นพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่เปิดสำหรับผู้คน
ทั่วไปทั้งในชุมชนและภายนอกมากขึ้น

การเปลี่ยนชื่อและความหมายของพิธีกรรมเป็นประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้น
ภายหลังจากได้มีการสร้างศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ นั่นคือจากงานเลี้ยงผี
มาเป็นงานไหว้สาและสมโภชของค์เทพารักษ์นอกจากมีพิธีกรรมแบบดั้งเดิมแล้ว
บางแห่งพบว่ามีกรเพิ่มพิธีสงฆ์ตามแบบศาสนาพุทธเข้ามาด้วย ที่สำคัญ
คืองานบันเทิงอย่างดนตรี ซอพื้นเมือง รำวง การแข่งขันชกมวยและจุดบั้งไฟ
ซึ่งเข้ามาลดความสำคัญหรือแก่นแท้ของพิธีกรรมแบบดั้งเดิมที่มีจุดมุ่งหมาย
เพื่อสักการะองค์เทพารักษ์

องค์เทพารักษ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาเป็นรูปธรรมได้ถูกนำมารับใช้กระแส
ทุนนิยมที่แผ่ซ่านเข้ามาสู่ชุมชนท้องถิ่นล้านนาในยุคปัจจุบัน นับตั้งแต่การ
ตั้งกล่องรับบริจาคหน้าศาลเจ้าหรืออนุสาวรีย์ การสร้างเหรียญและรูปปั้น
ขององค์เทพารักษ์จำหน่าย รวมถึงการจัดงานสมโภชเพื่อให้เกิดรายได้
จากธุรกิจรูปแบบต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชน ที่มากกว่านั้นคือการบนบาน
เพื่อให้ได้โชคลาภและร่ำรวยจากการทำมาค้าขาย ซึ่งในบางรายได้ประสบ
ผลสำเร็จก็ยิ่งทำให้เกิดความศรัทธามากขึ้น มีการแก้บนและบริจาคเงินก้อนใหญ่
เพื่อปรับปรุงศาลเจ้าและอนุสาวรีย์ให้ดีขึ้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงค้นพบว่าการตอกย้ำความทรงจำทางสังคมเกี่ยวกับ
องค์เทพารักษ์ด้วยการเปลี่ยนจากหอดูผีมาเป็นรูปปั้นในศาลเจ้าและ
อนุสาวรีย์นั้น แม้จะสามารถสร้างความเข้าใจที่ดีขึ้นแก่ผู้คนในสังคม กับสร้าง
อัตลักษณ์และรายได้แก่ชุมชนท้องถิ่น แต่ความหมายและความศักดิ์สิทธิ์
ขององค์เทพารักษ์ก็ถูกปรับเปลี่ยนไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ประการสำคัญ
คือ เกิดการช่วงชิงและความขัดแย้งกันมากขึ้นในกลุ่มของผู้คนและหน่วยงาน
ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในบริบทของการท่องเที่ยวและการกระจายอำนาจ

การปกครองเข้าสู่ท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน การสร้างศาลเจ้าและอนุสาวรีย์องค์เทพารักษ์ได้กลายมาเป็นเครื่องมือในการหาเสียงและสร้างผลงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการได้รับการเลือกตั้งของนักการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ท้องถิ่น จนทำให้บทบาทของผู้นำพิธีกรรมที่มีมาแต่เดิมนั้นถูกลดความสำคัญลงไปอย่างเห็นได้ชัด

บรรณานุกรม

- กตัญญู ชูชื่น. 2525. พระเจ้าเลียบโลกฉบับลานนา: บทวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก
มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เกริก อัครชินเรศ และคณะ. ม.ป.ป. โครงการวิจัยการศึกษาตัวตนและบทบาท
ของเจ้าหลวงสุวรรณคำแดง. รายงานฉบับสมบูรณ์สนับสนุนโดยสำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- โกวิท พวงงาม. 2544. การปกครองท้องถิ่นไทย: หลักการและมติใหม่ในอนาคต.
พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: วิทยุชน.
- กำชัย ลายสมิต. 2533. เศรษฐกิจไทยในระบบทุนนิยมโลก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จุฬารัตน์ ดำรงวิจิตรธรรม. 2559. ถังแดง: การเชื่อมสร้างประวัติศาสตร์และ
ความทรงจำหลอนในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2527. ฝูเจ้านาย. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. 2537. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย.
กรุงเทพฯ: บริษัท อทิตตา พรินติ้ง (ประเทศไทย) จำกัด.
- ดวงแก้ว สนิมดี. 2548. ประวัติชุมชนหลวงพะลั้งกะกับพระนางเจ้าจามเทวี ตำรา
ยาสมุนไพรพื้นบ้าน รวมพิธีแผนโบราณ. ม.ป.พ.
- ธเนศวร เจริญเมือง. 2542. 100 ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ.2440-2540.
กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ.
- เกียรติชัย อักษรดิษฐ์. 2550. "ตำนานพระเจ้าเลียบโลก: การศึกษาพื้นที่ทางสังคม
และวัฒนธรรมล้านนา แผ่นดิน ภูมินาม ตำนานและผู้คน" ไทยคดีศึกษา,
4(1): 177-201.

- นิติ เอียวศรีวงศ์. 2538. *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ประวิทย์ ตันตลานุกุล. 2551. *รักกันทดขุนหลวงวิลังคะ รักอมตะพระลอ*. เชียงใหม่: มูลนิธิพระบรมธาตุดอยสุเทพ เชียงใหม่.
- ปลาย้อ ชนชนนท์. 2530. นายทุนพ่อค้ากับการก่อและขยายตัวของระบบทุนนิยมในภาคเหนือของไทย พ.ศ.2464-2523. กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด
- พรพีโล เลิศวิชา สุพชัย เมทิน และนนธชัย นามเทพ. 2552. *เชียงใหม่-ลำพูน เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม: พลวัตและพัฒนาการ*. เชียงใหม่: บริษัทธารปัญญา จำกัด.
- ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว. 2550. “เจ้าหลวงคำแดงแห่งดอยเชียงดาว” ใน *ข้ามขอบฟ้า: 60 ปี ชีเกฮารุ ทานาเบ*. ขวัญชีวัน บัวแดง และอภิญญา เฟื่องฟูสกุล (บก.) หน้า 279-295. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว สุพัฒน์ ไตรวิจักษณ์ชัยกุล และสุภา จำปาวัลย์. 2550. *เจ้าหลวงคำแดง: อารักษ์เมืองของล้านนา*. รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ไพศาล ไทยใหม่. 2557. *ตำนานขุนหลวงวิลังคะ และประวัติบ้านเมืองกะ*. ม.ป.พ.
- มาลินี คุ่มสุภา. 2548. *อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยกับความหมายที่มองไม่เห็น*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. 2557. “เจ้าหลวงเมืองลำ: พลังศรัทธาของคนลื้อท่าวังผา” ใน *ผู้นำทางวัฒนธรรม*. วลัยลักษณ์ ทรงศิริ (เขียน), หน้า 90-116. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. 2551. *นครแพร่ จากอดีตมาปัจจุบัน: ภูมิณีเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สมบัติ จันทรวงศ์. 2549. “กระบวนการจัดการกับความจริง การศึกษามิติ และพลวัตของความเปลี่ยนแปลงของ ‘ความจริง’ ในสังคมไทย” ใน ชลิตาภรณ์ ส่งสัมพันธ์. *เมื่อผู้หญิงคิดจะมีหนวด: การต่อสู้ “ความจริง” ของเรื่องเพศในสภาผู้แทนราษฎร* (หน้า 9-41). กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

สายพิน แก้วงามประเสริฐ. 2538. *การเมืองในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

อัมพิกา ยะป้อ. 2554. พลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ ศีลารักษ์บ้านที่บันไผ่ลงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Abercrombie, Nicholas, Stephen Hill and Bryan S. Turner. 2006. *The Penguin Dictionary of Sociology*. Penguin Books.

Baba, Yuji. 2550. “Changing Ritual of Tai Lue in the Recent Transnational Movement: The Case Study of the Tai-Lue Villages in Nan Province, Northern Thailand” ใน *ข้ามขอบฟ้า: 60 ปี ชีเกฮารุ ทานาเบ*. ขวัญชีวัน บัวแดง และอภิญญา เฟื่องฟูสกุล (บก.) หน้า 259-277. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

Baba, Yuji. 2009. “Interpretation of Migration History in Rural Development Age: Written Documents and Other Sources of History” *Senri Ethnological Studies* 74: 51-61.

Bernard, Alan and Jonathan Spencer (eds.). 2010. *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London and New York: Routledge.

- Cohen, Paul T. 1998. "Lue Ethnicity in National Context: A Comparative Study of Tai Lue Communities in Thailand and Laos" *Journal of the Siam Society*, 86(1-2): 49-61.
- Connerton, Paul. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge University Press.
- Durkheim, Emile. 1915. *The Elementary Forms of the Religious Life*. Translated by Joseph Ward Swain. New York: Free Press.
- Eliade, Mircea. 1959. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Translated from the French by Willard R. Trask. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Gillis, John R. 1994. "Introduction: Memory and Identity: The History of a Relationship" in *Commemorations: The Politics of National Identity*, pp. 1-24. John R. Gillis (ed.). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Hassner, Ron E. 2009. *War on Sacred Grounds*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Johnson, Andrew Alan. 2014. *Ghost of the New City: Spirits, Urbanity, and the Ruins of Progress in Chiang Mai*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Pradech Phayakvichien. 2007. "Thailand's Tourism Development: Past, Present and Future", in *Mekong Tourism: Blessing for All?*, Mingsarn Kaosa-ard (ed.), pp. 41-59. Chiang Mai: Social Research Institute, Chiang Mai University.
- Tanabe, Shigeharu and Charles Keyes. 2002. *Cultural Crisis and Social Memory: Modernity and Identity in Thailand and Laos*. Honolulu: University of Hawaii Press.

เว็บไซต์

<http://www.tripchiangmai.com/chiangmaiboard/index.php?topic=9426.0#.>

Vou-o_mLSUk

<http://www.songsakarn.com/forum/archiver/?tid-3135-page-3.html>

http://m.touronthai.com/placeview.php?place_id=13000019

(<http://www.chiangmaipao.go.th/th/ประเพณีสมโภชอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิลังคะ-ประจำปี-2559.html>)

สัมภาษณ์

อัยทอง แสงทอง ริกา ประชาญ์ชาวบ้าน อายุ 79 ปี บ้านถ้ำเชียงดาว สัมภาษณ์
วันที่ 20 กันยายน 2558

นายใจ ประมะวงศ์อิน หรือพ่อหนานใจ อายุ 85 ปี “ขุนแก้ว นายโฮง” หรือ
ผู้ดูแลเจ้าหลวงคำแดงของหมู่บ้านป่าไคร้ได้ ตำบลหนองหล่ม อำเภอ
ห้างฉัตร จังหวัดลำปาง สัมภาษณ์วันที่ 23 มกราคม 2559

พ่อหนานปิ่น ข้าวจ่าบ้านแวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา สัมภาษณ์ วันที่ 14
พฤศจิกายน 2558

พระครูโสมถรรรมานูวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดดงเทวี (วัดใจ) อำเภอเชียงดาว จังหวัด
เชียงใหม่ สัมภาษณ์วันที่ 28 กันยายน 2558

นายเสมา ประมะวงศ์อิน อายุ 46 ปี บุตรชายคนที่ 6 ของพ่อหนานใจ หมู่บ้าน
ป่าไคร้ได้ ตำบลหนองหล่ม อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง สัมภาษณ์
วันที่ 23 มกราคม 2559

นายพุด วงศ์แก้ว หรือพ่อหนานปุด อายุ 73 ปี เป็นอดีตครองเจ้าขุนแก้ว นายโฮง
มานาน 20 ปี ออกจากตำแหน่งนี้มาได้ 1 ปี ตำบลหนองหล่ม อำเภอ
ห้างฉัตร จังหวัดลำปาง สัมภาษณ์วันที่ 23 มกราคม 2559

นายเลื่อน มังคลาด อายุ 62 ปี คณะกรรมการสร้างศาลและรูปปั้นเจ้าหลวง
คำแดง บ้านแพต ตำบลเชียงบาน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา
อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านจำบอน ตำบลอ่างทอง อำเภอเชียงคำ
ปัจจุบันเป็นข้าราชการเกษียณ

แม่ก้านัน มะลิวรรณ ดวงเพชร อดีตผู้ใหญ่บ้านและกำนันตำบลแม่สาย บ้านไม้ลุงชน
ตำบลแม่สาย อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย สัมภาษณ์วันที่ 7
มกราคม 2559

จำลิบเอกสมาน วินัย ทหารสังกัดค่ายฝึกรบพิเศษประตุผา ผู้ดูแลพื้นที่บริเวณ
ประตุผา อำเภอแม่เมะ จังหวัดลำปาง สัมภาษณ์วันที่ 23 มกราคม
2559

นายแสงเมือง วาเพชร บ้านร่องต้า ตำบลบ้านหวด อำเภอจาว จังหวัดลำปาง
สัมภาษณ์ 23 มกราคม 2559

ลุงอ้าย ไม้ยอดใจ อายุ 73 ปี ผู้ดูแลศาลเจ้าพ่อขอมือเหล็ก หรือตำแหน่ง
“ตั้งข้าว” บ้านร่องต้า ตำบลบ้านหวด อำเภอจาว จังหวัดลำปาง สัมภาษณ์
23 มกราคม 2559

นายโยธิน คำแก้ว อายุ 30 ปี ปราชญ์ท้องถิ่นชาวไทลื้อ บ้านแวน ตำบลน้ำแวน
อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา สัมภาษณ์วันที่ 24 มกราคม 2559

มีรูปปั้น ชาวบ้านเห็นเป็นตัว เป็นดิน คนศรัทธามากขึ้น เหมือนไหว้พระพุทธรูป ถ้าไม่มี (พระพุทธรูป) ไปวัดไม่รู้จะไปไหว้อะไร ถ้าเป็นหอยเฉย ๆ มันเป็นนามธรรม จะมีตัวตนจริงหรือเปล่า ผู้คนก็ยังสงสัย แต่ถ้ามีรูปปั้น รู้สึกว่าท่านมาสถิตอยู่ ชาวบ้านเข้าถึงได้มากขึ้น มาบนบานได้

นายเลือน มังคลาด

.....

ผมแนะนำผู้นำชุมชนว่า เดิมเรามีหอยสี่เฉย ๆ แต่หากเป็นรูปปั้นเราจะมีรายได้จากการบริจาค เงินที่ได้จากการจัดพิธีฉลองได้ครั้งละเป็นแสน ๆ การสร้างรูปปั้น ผลรายได้จะตามมาอย่างนี้ ให้ผู้นำไปคิด ถ้ามีหอยอย่างเดียว เงินศูนย์ เพราะไม่มีตัวตน

สมชาย ปิัญญานุญ

.....

ความสำคัญและความน่าสนใจของหนังสือเล่มนี้จึงอยู่ที่การใช้กรณีศึกษาเพื่อยืนยันถึงความเข้าใจวัฒนธรรมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปจากคุณค่าที่ติงามอย่างตายตัว มาเป็นพื้นที่ขัดแย้งและช่วงชิงความหมายอย่างซับซ้อน

อานันท์ กาญจนพันธุ์

CRAS Center for Research
in Social Science
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ศูนย์วิจัยสังคมศาสตร์

ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

239 ถนนห้วยแก้ว ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

โทรศัพท์ 0 5394 3565, 0 5394 3528 โทรสาร 0 5322 2763

Website: www.cras.soc.cmu.ac.th

E-mail: cras.cmu@gmail.com

ISBN 978-616-398-225-4

9

786163

982254

120 บาท